

LÄNSSTYRELSEN I STOCKHOLMS LÄN

1983
nr 2

TELEFON: 08-785 40 00. POSTADRESS: BOX 22067, 104 22 STOCKHOLM. BESÖKSADRESS: HANTVERKARGATAN 29

KULTURMINNESVÅRDSPROGRAM FÖR SOLLENTUNA KOMMUN

Kulturhistoriskt värdefulla områden

Kulturminnesvårdsprogram för Sollentuna kommun

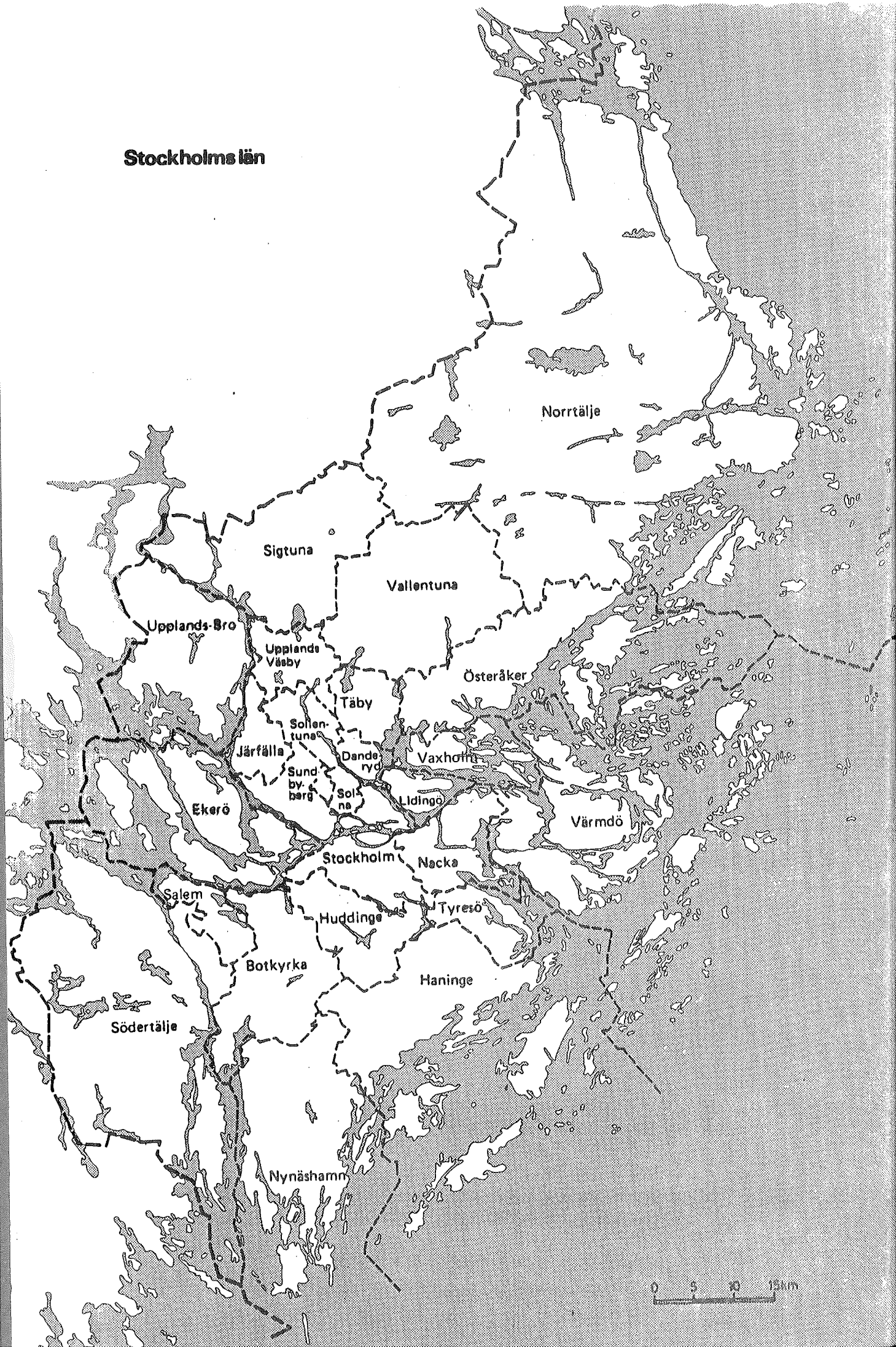
Kulturhistoriskt värdefulla områden

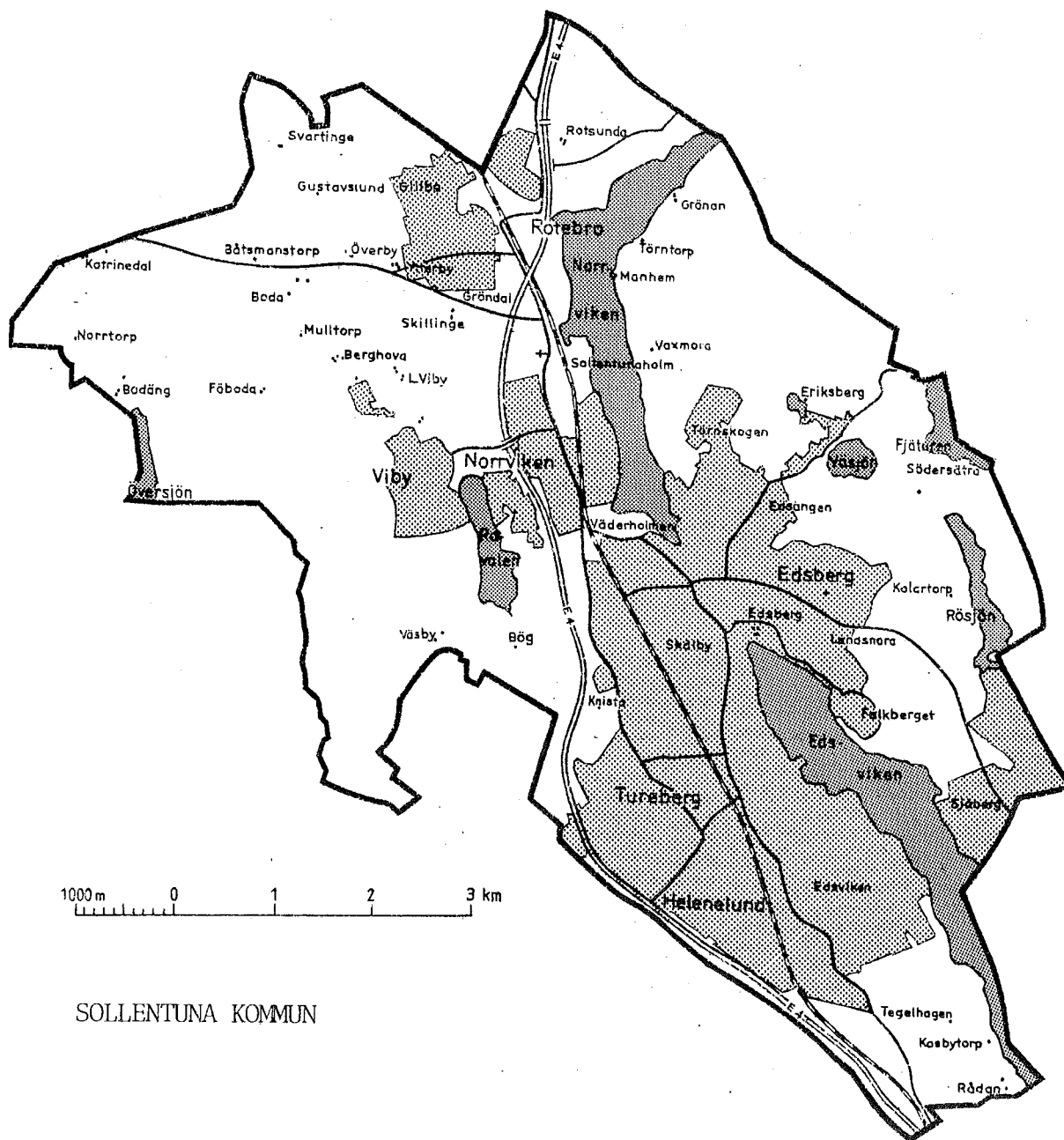
Peter Bratt

Rolf Källman

**Planeringsavdelningen, länsantikvarien.
STOCKHOLM 1983. ISSN 0349 – 7895.**

Stockholms län

TEXT: Peter Bratt och Rolf Källman
TECKNINGAR: Monica Eriksson
KARTOR: Dagny Wijk
FOTO: Peter Bratt och Rolf Källman där
inget annat anges
LAY-OUT: Peter Bratt och Rolf Källman

Ingående kartor godkända för spridning ur
sekretessynpunkt.
Statens lantmäteriverk 1980-10-27.

FÖRKORTNINGAR

raä 100 Nr enligt riksantikvarieämbetets fornminnesinventering

1a 1968:100 Nr enligt länsantikvariens bebyggelseinventering-
1a 1976:100 ar i Sollentuna från 1968 respektive 1976

INNEHÅLL

FÖRORD	9
INLEDNING	11
HISTORISK ÖVERSIKT	15
Naturgeografin	15
Sten- och bronsålder	15
Järnålder	17
Kulturlandskapet och bebyggelsen under historisk tid	30
Byggnadskultur	43
Kommunikationer	44
Skola	48
Folkrörelser	49
Industrier	51
Tätortsutvecklingen	53
KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA OMRADEN	56
Kartredovisning	56
Helhets- och närmiljöer	66
Särskilt värdefulla kulturminnen	112
SAMMANFATTNING	128
KALLOR OCH LITTERATUR	131
ORDFÖRKLARINGAR	134
BILAGA: Genomförda säkerställande- och vårdåtgärder i juli 1982.....	136

FÖRORD

Överallt finns miljöer som mer påtagligt än någon historiebok kan berätta om bygdens historia. Så länge de får finnas kvar - och det kan de om våra nya byggnader och anläggningar läggs vid sidan av det gamla - kan historien göras levande och tillgänglig för alla. Men för att kunna bevara de viktigaste miljöerna måste vi göra klart för oss vilka platser och byggnader som tydligast kan berätta om äldre tiders livsvillkor. Därför behövs ett program för kulturminnesvård.

Med en sådan utgångspunkt är det naturligt att försöka gripa tag i de stora dragen i kommunens historia: den första fasta bosättningen, de stora godsens markinnehav, vägnätets utbyggnad, storstadsfolkets utflyttning eller vad som nu kan te sig särskilt avgörande i den kommun programmet gäller. Målet för kulturminnesvårdsprogrammet är därför i första hand att avgränsa miljöer som på ett bra sätt berättar om detta.

Mot bakgrund av programmen bör det sedan vara möjligt att inom respektive kommun diskutera de kulturhistoriska miljöernas framtida behandling. I vilket skick befinner de sig? Är deras framtid osäker? Bör vissa områden eller minnesmärken vårdas på något särskilt sätt? Bör de göras mer tillgängliga för turism och rekreation? Bör de säkerställas genom något förordnande enligt byggnadslagsstiftningen (t ex enligt den nya 38 § byggnadsstadgan om skydd för särskilt bebyggelseområde) eller prioriteras vid fördelning av statliga anslag till byggnadsvård? Delar av en sådan diskussion bör kunna samlas i ett särskilt åtgärdsprogram sedan kulturminnesvårdsprogrammet antagits som översiktligt bevarandemål av kommunfullmäktige.

Bengt O H Johansson

INLEDNING

Kulturminnesvårdsprogrammet för Sollentuna kommun har på uppdrag av kommunens kulturnämnd utarbetats under 1981-82 av Peter Bratt och Rolf Källman hos länsstyrelsens länsantikvarie. Målsättningen har varit att redovisa kommunens kulturhistoriskt värdefulla områden med avgränsningar och beskrivningar.

INNEHÅLL

Kulturminnesvårdsprogrammet är uppdelat i de två huvudkapitlen:

- historisk översikt
- redovisning av kulturhistoriskt värdefulla områden och särskilt värdefulla kulturminnen

HISTORISK ÖVERSIKT

För att avgränsa kulturhistoriskt värdefulla områden behövs kunskap om kommunens bebyggelseutveckling och om vad som finns bevarat av äldre strukturer och företeelser. Därför har en kulturhistorisk analys gjorts som i huvudsak bygger på litteratur, äldre kartor och de kulturminnesinventeringar som genomförts i kommunen. Resultatet av analysen redovisas sammanfattat i kapitlet Historisk översikt.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA OMRÅDEN

Med utgångspunkt från den kulturhistoriska analysen har först avgränsats helhetsmiljöer, dvs områden med kulturhistoriskt värdefull struktur. I dessa har därefter urskiljts närmiljöer, dvs områden som särskilt ingående belyser viktiga delar av kommunens historia. Dessa miljöer kan mer i detalj förmedla kunskap om ortens kulturhistoria, t ex genom att de är särskilt pedagogiska eller vetenskapligt intressanta.

Varje helhetsmiljö har givits en kortfattad beskrivning, medan närmiljöerna redovisas med en fördjupad beskrivning och en motivering som avser att förklara varför området särskilt ingående belyser viktiga delar av kommunens historia. Tätortsmiljöerna presenteras dock med en sammanvävd beskrivning och motivering. De enstaka kulturminnen som ansetts som särskilt värdefulla, men inte ingår i någon närmiljö, är beskrivna i en separat förteckning.

Kulturminnesvårdsprogrammet innehåller inte någon fullständig förteckning över alla kända kulturminnen i kommunen. Tex redovisas endast ett urval av fornlämningarna. För vidare information hänvisas till ekonomiska kartan och riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. En kartredovisning av den bebyggelse som hittills fått en kulturhistorisk värdering av länsantikvarien har däremot tillställts kommunen.

SÄKERSTÄLLANDE

Ekonomi

Den bästa utgångspunkten för ett bevarande är alltid den naturliga - att byggnaden eller området används någorlunda som det en gång var tänkt. Det är i regel först när man vill ändra utnyttjandet som de kulturhistoriska problemen uppstår.

Ansaret för att kulturhistoriskt värdefulla miljöer bevaras och vidmakthålls måste alltid i första hand vila på byggnadens eller markens ägare och nyttjare.

Staten har dock under senare år ställt vissa medel till kulturminnesvårdens förfogande.

För kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse kan vissa fördelaktiga lån utgå i samband med att statliga bostadslån för ombyggnad beviljas. Lånen är till för att täcka kulturhistoriska överkostnader som kan uppstå i samband med en renovering. Det är länsbostadsnämnden som beslutar om fördelningen av dessa lån efter yttrande från länsstyrelsen.

Riksantikvarieämbetet kan i begränsad utsträckning lämna bidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse om det kan antas att denna kommer att bevaras för framtiden. Bidrag ges bara till kulturhistoriska överkostnader som inte ökar bruksvärdet och i första hand till byggnader som det är av riksintresse att bevara. Även andra byggnader kan dock komma ifråga. Ett skäl härför kan vara att byggnaden är belägen inom ett område som utpekats i ett av kommunen antaget kulturminnesvårdsprogram.

För kulturminnesvårdens del har energihushållning i form av tilläggsisolering ofta visat sig bekymmersam och svår att styra till ett estetiskt och kulturhistoriskt godtagbart resultat. Det kan i detta sammanhang vara värt att erinra om att kommunens organ för låneförmedling har rätt att avstyrka en ansökan om statligt energisparstöd om den strider mot kommunfullmäktiges översiktliga ställningstaganden beträffande exempelvis bebyggelseplaneringen. Också här har kulturminnesvårdsprogrammet betydelse.

Länsstyrelsen har med hjälp av beredskapsmedel och genom skogs-
vårdsstyrelsens försorg under en följd av år bedrivit markvård

på en del av länets mest sevärdade fornlämningar. Sådan vård kan också efter samråd med länsstyrelsen utföras av kommunen. Vanligtvis gäller det då fornlämningar i parkmark. Vården planeras genom upprättande av ett s k fornvårdsprogram som redovisar hur marken bör behandlas och vad som bör avverkas. Programmen görs av riksantikvarieämbetet i samarbete med länsstyrelsen.

Skyddslagsstiftning och planering

Riksantikvarieämbetet har i statens planverks rapportserie publicerat en utförlig sammanställning över "Kulturminnesvården i kommunernas planering" (Rapport 44 del 6 1978) till vilken den hänvisas som vill ha en nyanserad diskussion om möjligheten att skydda kulturvärden. Det kan i detta sammanhang räcka med följande erinringar och synpunkter.

Kulturminnesvårdens speciallagsstiftning ger ett generellt skydd åt fornlämningar och deras närmiljöer. Möjlighet till undantag från skyddsreglerna finns dock. Lagen gäller alla fornlämningar oavsett kulturhistoriskt värde.

I gällande lagstiftning är byggnadsskyddet betydligt svagare än fornminnesskyddet. Samtliga kyrkor tillhöriga Svenska kyrkan och alla begravningsplatser är dock automatiskt skyddade. Genom lagen om förvaltning av kyrklig jord är stiftsnämnden ålagd skäligen hänsyn till kulturminnesvårdens intressen. Samråd skall ske med länsantikvarien. För synnerligen märkliga byggnader i privat eller kommunal ägo kan länsstyrelsen utfärda byggnadsminnesförklaring till skydd mot rivning och förvanskning. Härutöver kan regeringen bestämma att byggnader i statens ägo skall skyddas som byggnadsminnesmärken. I Sollentuna kommun finns ännu inga byggnadsminnesförklarade byggnader. Förslag har däremot lämnats att göra Landsnora kvarn till byggnadsminne. Statliga byggnadsminnesmärken saknas också i kommunen.

De lagar som nämnts ovan är tänkta att gälla i huvudsak enskilda objekt. Kulturminnesvårdens speciallagsstiftning saknar ännu skydd för samlade bebyggelsemiljöer där det är samverkan mellan de olika byggnaderna mer än varje byggnad i sig som motiverar ett bevarande. I landsbygdsområden utom detaljplan kan dock länsstyrelsen skydda värdefulla landskapsrum med hjälp av 19 § naturvårdslagen. Inom sådana 19 § områden finns visst skydd mot vanställande byggnadsföretag - även vad beträffar lantbrukets ekonomibyggnader, som annars undantagits det allmännas prövning. Länsstyrelsen kan också förordna om skydd enligt 86 § byggnadslagen för värdefulla bebyggelseområden. Detta innebär att länsstyrelsen skall ge tillstånd till nybyggnad inom området. Byggnadslov får dock inte vägras om detta skulle medföra väsentlig inskränkning i pågående markanvändning.

Trots att staten således förfogar över vissa styrmöjligheter är kulturminnesvärden dock i första hand ett kommunalt ansvar. Det är i kommunens planering av markanvändning som den avgörande förutsättningen för ett bredare tillvaratagande av kulturhistoriska värden läggs fast.

Kulturminnesvårdsprogrammet kan här genom sin systematiska genomgång av kommunens kulturmiljö tjäna kommunen som utgångspunkt för dels en måldiskussion dels en bättre markanvändningsplanering. I detta sammanhang bör därför nämnas att 38 § byggnadsstadgan utökats med en mening som säger att särskilda hänsyn till områdets miljö skall tas inom ett bebyggelseområde som utgör värdefull miljö. Denna bestämmelse gör ett av kommunfullmäktige antaget kulturminnesvårdsprogram till ett utmärkt skyddsinstrument. En förutsättning för att den nya bestämmelsen skall kunna användas är nämligen, enligt den proposition som låg bakom ändringen, att kommunen i ett beslut har beskrivit och avgränsat ett område som man tycker är särskilt skyddsvärt. Ett sådant område kan ligga både inom ett tidigare detaljplanelagt område och utanför.

Inom detaljplanelagt område (i regel tätortsbebyggelse) är det vanligt att kommunen inför särskilda beteckningar som reglerar markanvändningen inom områden med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, s k K- eller Q-märkning. Syftet med beteckningarna är att skydda byggnaderna från sådana förändringar som kan förstöra de kulturhistoriska värdena. Q (=kulturreservat) används när byggnaden bör få leva vidare utan någon väsentlig ändring. Skulle ägaren ändå riva byggnaden finns ingen byggnadsrätt kvar inom reservatet. q (=särskilda miljöhänsyn) är en mildare beteckning.

HISTORISK ÖVERSIKT

NATURGEOGRAFIN

Ett framträdande drag i Sollentunas naturgeografi är Eds- och Norrviken som i huvudsakligen nordvästlig riktning sträcker sig genom kommunen. Direkt väster härom, och parallellt med dessa vattendrag, löper den bitvis höga grusås som går under namnet Stockholms- eller Brunkebergsåsen. Särskilt i trakten av Tureberg och Rotsunda når denna en ansevärd höjd.

Det enda större sammanhängande lerområdet i kommunen utbreder sig väster om Stockholmsåsen mellan Edsjön i norr och samhället Edsviken i söder. I övrigt domineras Sollentuna av skogklädda moränmarker som öster om Norr- och Edsviken är tämligen höglänta. Dessa naturgeografiska drag har medfört att Sollentunas bebyggelse fram till 1900-talets tätortsexpansion har varit koncentrerad till slättområdet väster om Stockholmsåsen.

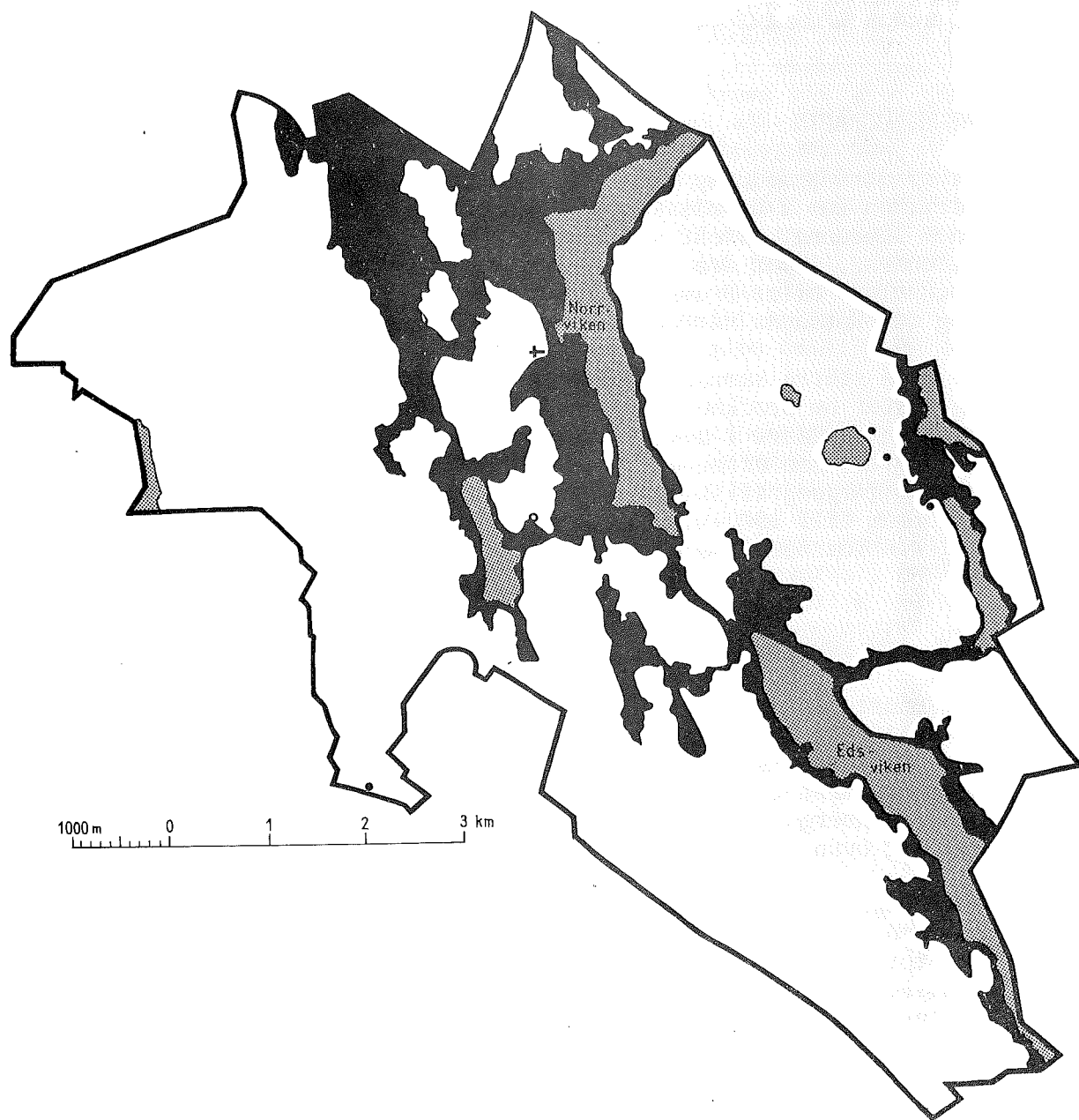
STEN- OCH BRONSÅLDER

Den senaste inlandsisen drog sig tillbaka från Stockholmstrakten för ca 10 000 år sedan. Landet som hade tryckts ned under havsytan av istäckets enorma tyngd började därefter snabbt att höja sig. Men först 2 000 år senare kunde de högsta punkterna i Sollentuna, Törnberget och Snuggtaskeberg (båda i dag ca 70 m höga), visa sig ovan vattenytan.

Under yngre stenåldern (ca 3000 - 1500 f Kr) hade den nuvarande kommunen utvecklats till en skärgård bestående av ett stort antal större och mindre öar. Från denna tid är de äldsta spåren efter människor i Sollentuna. De består av löst funna stenredskap, bl a ett antal sten- och flintyxor samt ett par flintdolkar. Några boplatser från tiden känner man däremot inte till i kommunen. Om de människor som har lämnat dessa föremål efter sig verkligen har levt här eller bara rört sig i trakten under jakt- och fiskefärder är inte möjligt att uttala sig om. Hur det än förhåller sig med detta så bör förutsättningarna har varit goda för att livnära sig på fiske i Sollentuna under yngre stenåldern.

Även om åkerbruket var känt sedan yngre stenålder i Sverige blev troligen boskapsskötseln den dominerande näringen i Mälardalen under bronsåldern (ca 1500 - 500 f Kr). Här blottades ständigt nya betesmarker genom landhöjningen när vattnet drog sig tillbaka från de lerfyllda slätterna och sprickdalarna. Förmodligen förde människorna en mer eller mindre rörlig tillvaro i det varma och torra inlandsklimat som rådde under bronsåldern.

Bebyggelsen var troligen ytterst blygsam i Sollentuna under denna tid. Det är bara några få fornlämningar i kommunen som kan dateras till bronsåldern. Dessa utgörs av ensamliggande

Karta 1
BRONSÅLDER

- Enstaka grav/ar av bronsålderskaraktär
- Enstaka grav, undersökt och daterad till bronsålder
- Land i dag som vid mitten av bronsåldern (ca 1000 f Kr),
då havsnivån var 15 m högre, låg under vatten

Källor: Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan (Riksantikvarie-
ämbetet); Topografiska kartan över Sverige

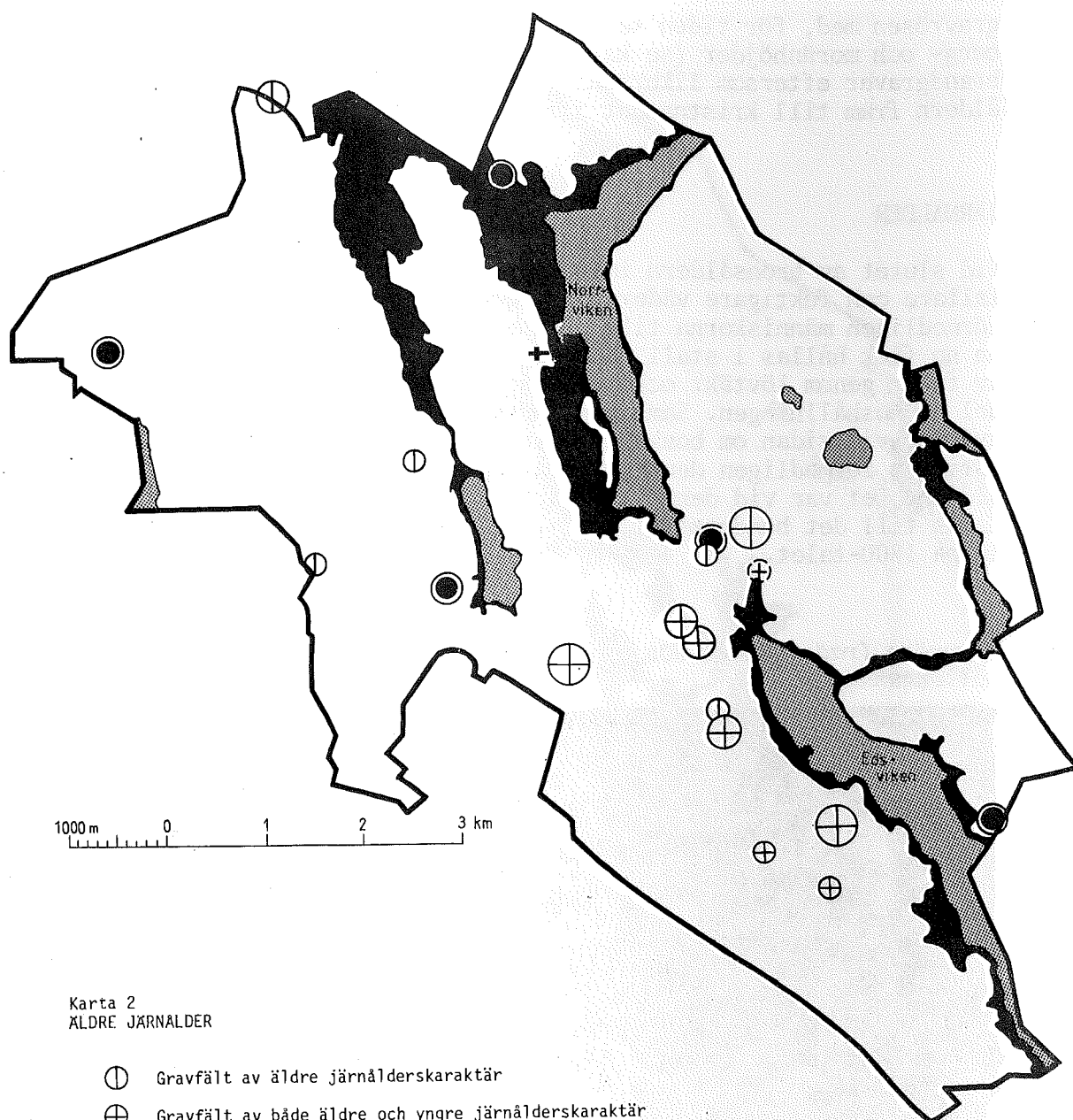
gravrösen med, för tiden karakteristiska monumentala lägen på berg- och moränhöjder (se karta 1). Vanligen innehåller dessa brandgravar eftersom likbränning var regel från mitten av bronsåldern fram till kristnandet under 1000-talet.

JÄRNÅLDER

Vid slutet av bronsåldern inträffade en klimatförsämring till ett kallare och fuktigare väder liknande det nutida. Detta tvingade förmodligen människorna till ett mer bofast liv eftersom boskapen nu fick hållas i stall under en stor del av året. Insamling av foder genom lövtäkt och ängsslåtter blev troligen en viktig del av hushållningen. Samtidigt började säkert åkerbruket få betydelse vid sidan om boskapsskötseln. Emellertid förblev den senare näringen förmodligen den dominerande i Mälardalen under hela järnåldern. Det var vid denna tid, århundradena före Kr f, som grunden lades till det bondesamhälle som i stort sett skulle bestå ända in på 1800-talet.

Gravröse (rää 66) vid Rösjön i östra Sollentuna

Karta 2
ÅLDRE JÄRNALDER

- ⊕ Gravfält av äldre järnålderskaraktär
- ⊕ Gravfält av både äldre och yngre järnålderskaraktär
- Gravfält med 5 - 14 gravar
- " " 15 - 49 "
- " " 50 - 99 "
- " " 100 - "
- ⊖ Undersökt och borttaget äldre järnåldersgravfält
- Fornborg

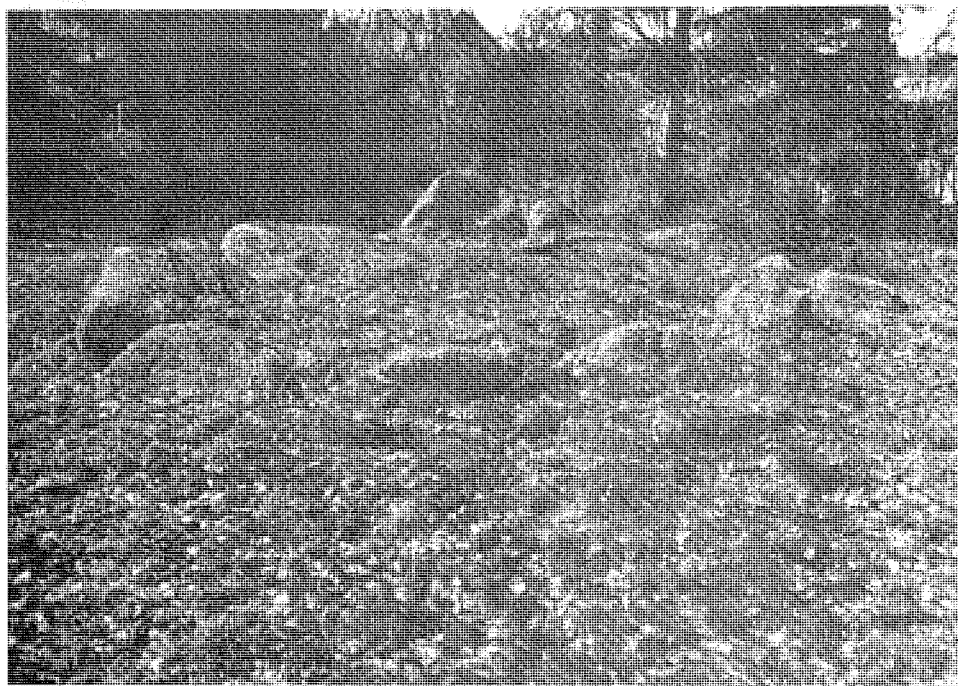
■ Land i dag som vid mitten av äldre järnåldern (omkr Kr f),
då havsnivån, var 10 m högre, låg under vatten

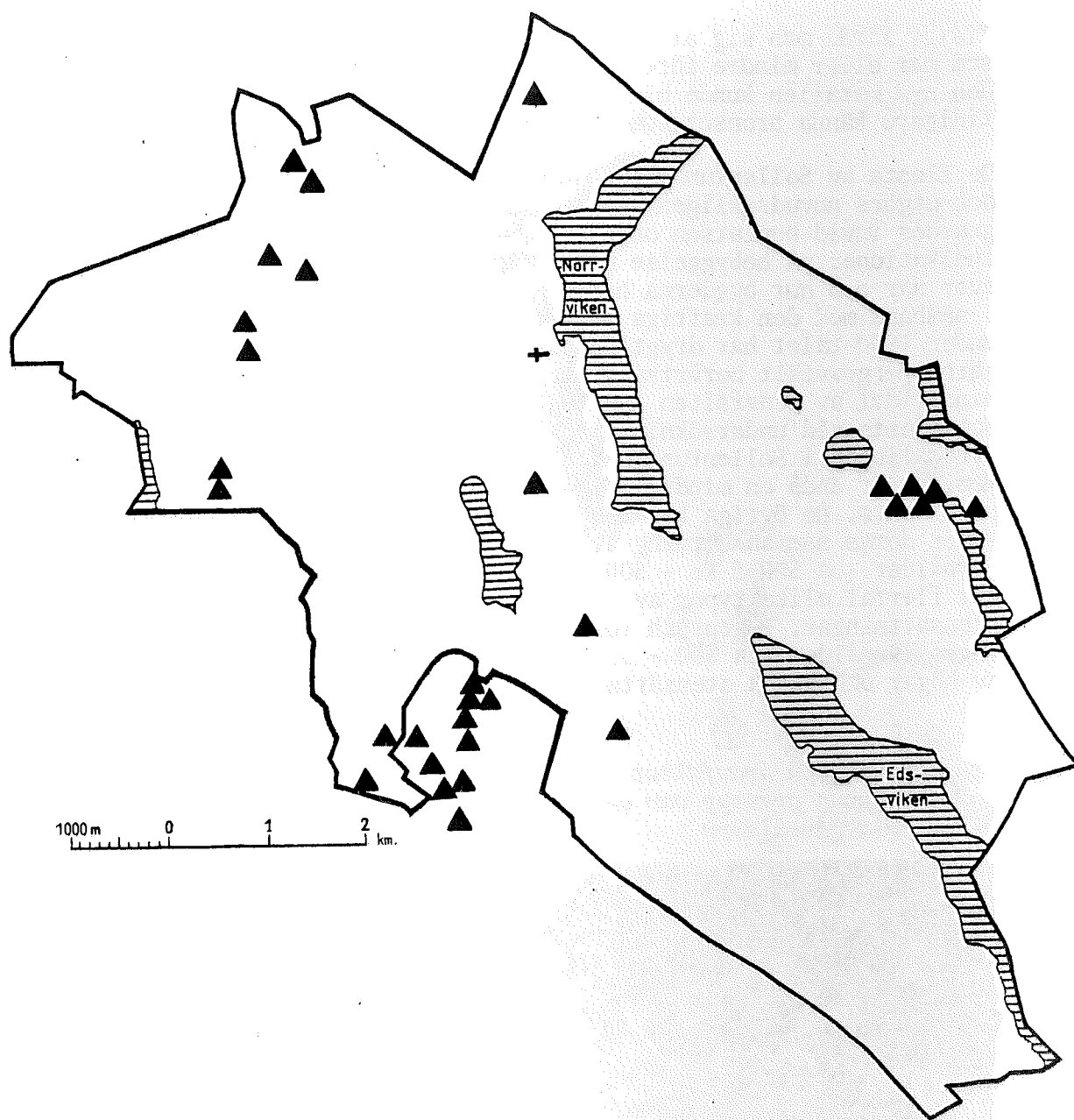
Källor: Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan (Riksantikvarie-
ämbetet); Topografiska kartan över Sverige

Tidigt lärde man sig att utvinna järn ur den myr- och sjömalm som mer eller mindre förekom över hela landet. Detta innebar att den nya metallen kunde bli var mans egendom till skillnad mot det tidigare kända bronset som förblev en dyr importvara.

De flesta av Sollentunas fornlämningar är från järnåldern och utgörs huvudsakligen av gravfält. Eftersom de döda begravdes invid boplatsen under denna tid är gravfälten direkta indikationer på bebyggelse och samtidigt viktiga "dokument" över när och hur bygderna har vuxit fram under järnåldern. I samband med den kraftiga tätortsutbyggnaden i Sollentuna under 1900-talet har drygt en tredjedel av kommunens ca 60 järnåldergravfält berörts av utgrävningar. Vanligen har en mindre del av gravfälten tagits bort. Genom de dateringar som gjorts vid undersökningarna har kunskapen om bebyggelseutvecklingen i Sollentuna under järnåldern ökat betydligt. Men det är ändå en mindre del av kommunens gravfält som är undersökta. De övriga kan man emellertid grovt tidsbestämma efter deras sammansättning av gravtyper. Gravfält från äldre järnålder (ca 500 f Kr - 500 e Kr) är ofta sammansatta av ett flertal olika typer av gravar, t ex runda och tresidiga stensättningar, rösen och resta stenar, medan gravfält från yngre järnålder (ca 500 - 1100 e Kr) i regel enbart består av högar och runda stensättningar.

Stensättning på gravfältet (raä 276) vid Knista. Denna gravtyp var den vanligaste under hela järnåldern

Karta 3
STENSTRÄNGSLOKALER

Källa: Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan
(Riksantikvarieämbetet)

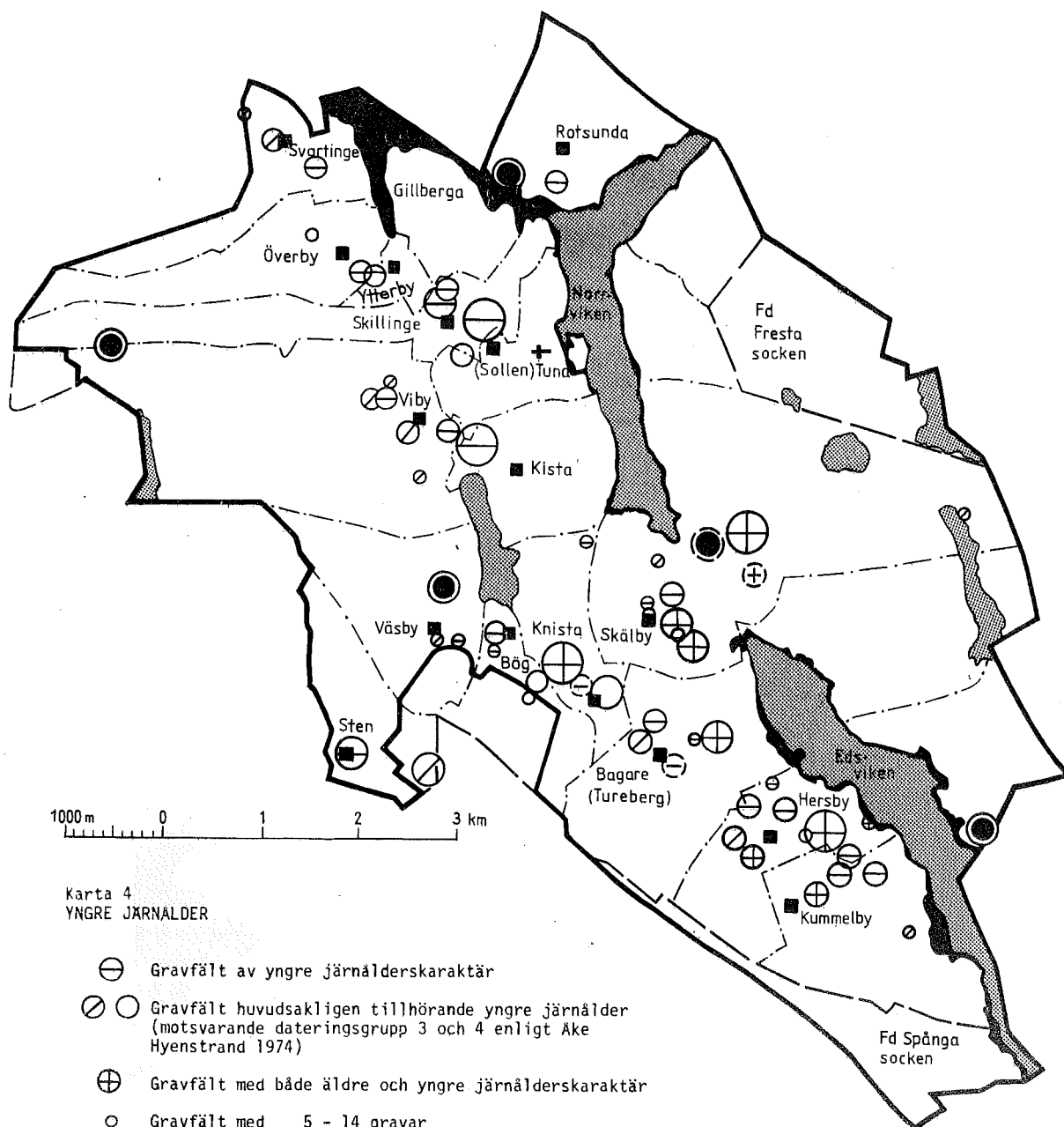
Spår efter bebyggelse från äldsta järnålder saknas ofta i landet. Tidsskedet har därför kommit att kallas för "den fyndtomma perioden". Förmodligen får man se en förändring i gravskicket som en förklaring till detta. De döda har kanske till skillnad mot tidigare begravts utan någon bestående markering ovan jord.

I Sollentuna finns dock troligen lämningar från äldsta järnålder i form av de stensträngssystem som förekommer spridda över kommunen med en större koncentration vid Rösjön. Stensträngar, som är vanliga inom ett större område av Uppland, är rester av hägnader och anses huvudsakligen höra hemma i äldre järnålder.

Många av Sollentunas järnåldersgravfält har berörts av undersökningar i samband med tätortsutbyggnaden under 1900-talet. På bilden syns fynd från utgrävningen av ett gravfält norr om Edsberg (rää 72). Föremålen - en gravurna med brända ben efter den döde och djuroffer, glaspärlor, kamfragment och järnnitar - illustrerar väl vad man vanligen finner i en järnåldersgrav. Foto Sören Hallgren

Även om den äldsta delen av Sollentunas järnålder ännu är dunkel började förmodligen socknen inte befolkas på allvar förrän under romersk järnålder (ca 50 - 400 e Kr). Redan vid övergången till yngre järnålder (omkr 500 e Kr) var Sollentunas södra delar så gott som helt ianspråktagna. Bebyggelse fanns då vid Kummelby, Knista, Hersby, Skälby, Bagare (Tureberg) och norr om Edsberg.

Karta 4
YNGRE JÄRNALDER

- ⊖ Gravfält av yngre järnålderskaraktär
- ⊗ Gravfält huvudsakligen tillhörande yngre järnålder (motsvarande dateringsgrupp 3 och 4 enligt Ake Hyenstrand 1974)
- ⊕ Gravfält med både äldre och yngre järnålderskaraktär
- Gravfält med 5 - 14 gravar
- " " 15 - 49 "
- " " 50 - 99 "
- " " 100 - "
- ⊖ Undersökt och borttaget gravfält
- Fornborg
- By eller gård tillkommen under järnåldern
- Äldsta kända by- eller gårdsgräns
- Sollentunas sockengräns vid mitten av 1800-talet
- Land i dag som vid slutet av yngre järnåldern (ca 1000 e Kr), då havsnivån var 5 m högre, låg under vatten

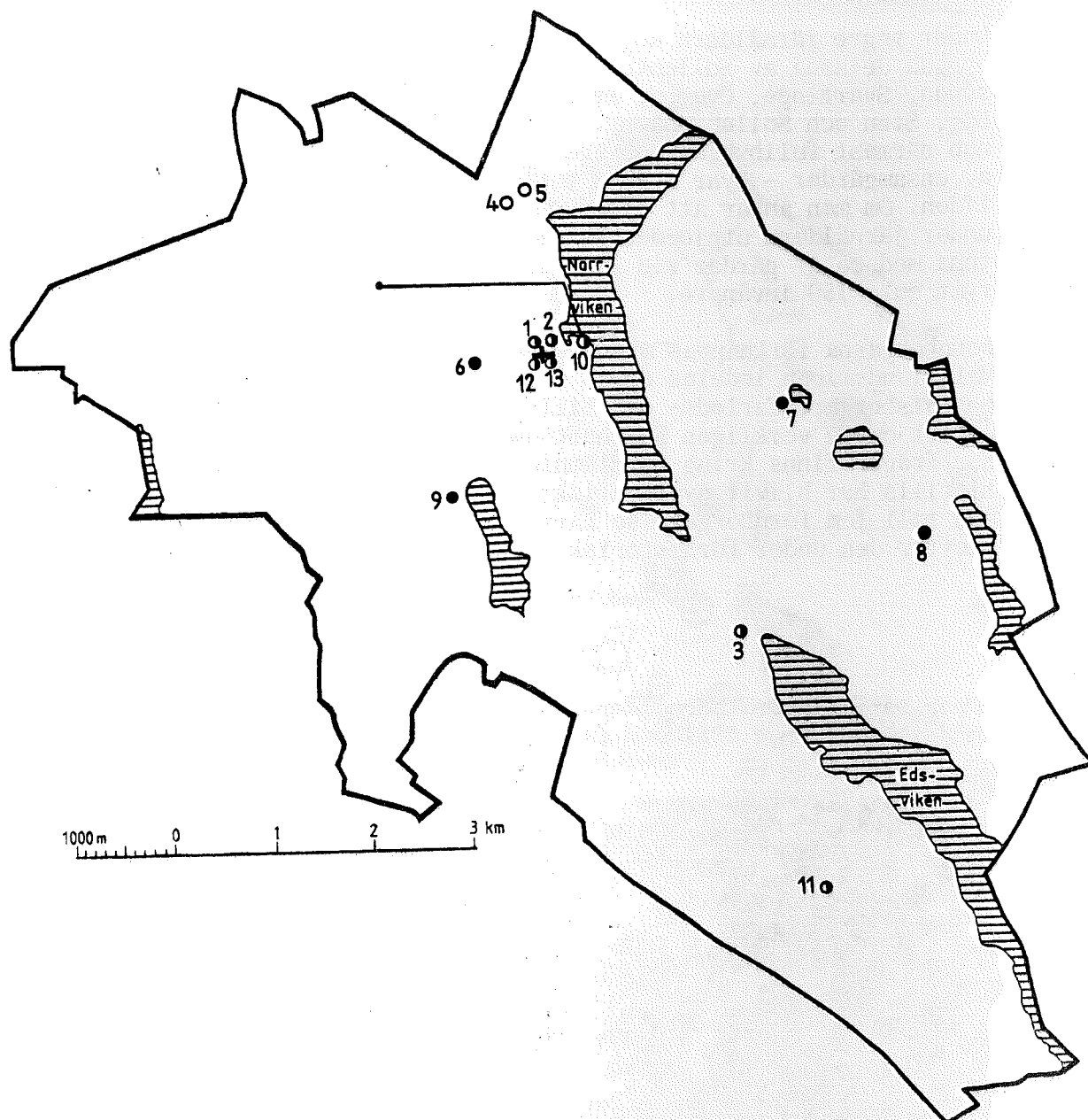
Källor: Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan (Riksantikvarie-
ämbetet); Sockenkartverket (Lantmäteriverket); Gunhild Ryd-
ström & Keith Wijkander: Skälby, Sollentuna. Under järnål-
dern; Topografiska kartan över Sverige

Under yngre järnåldern koloniserades successivt de tidigare obebyggda delarna av Sollentuna. Nu tillkom gårdarna och byarna Rotunda, Svartinge, Överby, Ytterby, Skillinge, Viby, Kista, Väsby, Bög, Sten och Sollentuna by. Vid slutet av forntiden var socknen närmast fullbyggd. Bebyggelsen bestod sannolikt uteslutande av ensamgårdar - byar utvecklades troligen först under medeltiden. Om man antar att ett hushåll, d v s en gårds befolkning, under järnåldern utgjordes av ca 8 - 10 personer skulle Sollentuna med ca 17 gårdar vid övergången till kristen tid (1000-talet) rymt omkr 150 invånare.

Fornborgarna förknippas med bygdens försvar under järnåldern. I Mälardalskapen indelas dessa i de funktionella huvudgrupperna boplatsborgar, farleds- och tillflyktsborgar. Det är emellertid oklart om de verkligen har haft dessa funktioner. Många obesvarade frågor finns kring fornlämningstypen eftersom få fornborgar hittills har blivit systematiskt undersökta. I Sollentuna känner man till fem fornborgar (se karta 2 och 4). Tre av dessa, som ligger utefter den under förhistorisk tid viktiga vattenvägen över Eds-

*Högar på det stora järnåldersgravfältet
Knistahammar (raä 275) vid E4:an öster
om Bög.*

Karta 5
RUNRISTNINGAR

- Troligen ursprungligt läge
- Flyttad. Punkt anger fyndplats eller tidigare läge.
- Försvunnen

Källor: Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan (Riksantikvarie-
ämbetet); Elias Wessén: Upplands runinskrifter; Fornvännen

- 1 U 94, Sollentuna kyrka
Runstenen upptäcktes inmurad i foten av en väggpelare i kyrkan. I samband med att kyrkan reparerades 1902 togs stenen fram och restes på kyrkogården där den fortfarande står. Inskrift: "Fullunge och Gunnar läto resa denna sten efter Ger-röd, (sin) fader. Gud hjälpe hans ande".
Raä 110
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
- 2 U 95, Sollentuna kyrka
Runstensfragment. Påträffades under reparationen av kyrkan 1902, på insidan av dess södra vägg. Fragmentet är numera rest på kyrkogården i närheten av U 94. Inskrift: "... denna efter ... hans ande". På baksidan av stenen står ett svårttytt ord vilket har tolkats som slutet av ortnamnet Sollentuna.
Raä 110
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
- 3 U 96, Edsberg
Runstensfragment. På en lantmäterikarta över Edsberg från 1715 är runstenen utmärkt "omkr 10 m nordöst om vägskälet mellan landsvägen Stockholm-Uppsala och vägen till Edsbergs gård". 1926 återupptäcktes nedre delen av stenen sydväst om herrgårdens huvudbyggnad. Fragmentet är numera rest vid sitt tidigare läge, strax norr om Edsbacka krog. Inskrift: "Holmsten och Forkunn ... - fast, sin fader. Gud hjälpe hans ande".
Raä 91
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)
- 4 U 97, Rotebro
Runstenen är sedan länge försvunnen, men enligt uppteckningar från 1600-talet har den varit belägen "Emellan Rothebro och Sollentuna Kyrkio vpå Skällinge bro och Teed", d v s förmodligen strax söder om nuvarande Rotsunda. Inskrift enligt avbildning från 1600-talet: "Holmfrid lät göra märken efter ... och Kvigulv efter sin fader. Kättil högg runorna...".
- 5 U 98, Rotsunda
Runstenen som numera är försvunnen lär enligt uppteckningar från 1600-talet ha stått öster om Rotebro Gästgivaregård. Inskrift enligt avbildning från 1600-talet: "Ingetora lät resa denna sten efter sin fader, (ävenledes) Sigtrygg och Ragnfast, hennes son. Ragnar hette hennes broder".
- 6 U 99, Skällinge
Runhäll
Inskrift: "Atfare och Torgils läto rista runorna efter Horse, sin fader, och efter Vidfare, sin broder".
Raä 101
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
- 7 U 100, Skälby
Runsten
Inskrift: "Gyfrid lät resa stenen efter Ulvklev, sin son, och Gye ... sin broder och efter Holmdis, sin syster".
De personer som omtalades på stenen tillhör alla den s k Skälhamra-familjen som även har låtit resa runstenar vid Risbyle i Täby (U 160 och 161) och vid Bällsta i Vallentuna (U 449 och 450).
Raä 67
Ekonomisk karta: 108 94 (10I 9e)
- 8 U 101, S Sättra
Runblock
Inskrift: "Häming och Jarlabanke de läto rödja väg och göra broar efter sin fader och Estrid efter sina söner Ingefast och Ingvar. Gud hjälpe deras ande". Ristningen är utförd åt Jarlabanke-ätten som har låtit rista ett flertal runstenar i Täby och Vallentuna.
Raä 74
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)
- 9 U 102, Viby
Runhäll
Inskrift: "Kale lät hugga denna häll efter sina två söner, och han och Ingetora gjorde en bro, ett stort minnesmärke inför många män". Vilken bro, eller snarare vägbank, som avses är inte känt.
Raä 265
Ekonomisk karta: 108 83 (10I 8d)
- 10 U 103, Ytterby
Runstenen upptäcktes 1870 i en åker söder om landsvägen strax väster om Ytterby. 1885 flyttades stenen till Sollentunaholm, där den lagades och restes i parken 1922. Inskrift: "Sven och Kättilmund och Ärimund de läto resa denna sten efter Tidkume, sin fader".
Raä 93
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
- 11 Kummelby
Runstenen upptäcktes 1953 på Kummelbys gamla bytomt. Fyndplatsen är troligen inte stenens ursprungliga plats. Runstenen är numera rest i närheten av upptäcktsplatsen. Inskrift: "Helga lät resa stenen efter Svärting, sin man, och efter Östen och efter Häming sina söner. Och Igulfast (ristade)".
Raä 184
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)
- 12 Sollentuna kyrka
Runstensfragment
1958 och 1959 upptäcktes i samband med anläggandet av en parkeringsplats vid Sollentuna kyrka tre fragment efter en runsten. Inskrift: "... (denna?) sten efter ... själ ...".
Raä nr saknas
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
- 13 Sollentuna kyrka
Fotdelen av en runsten upptäcktes 1966 inmurad i grunden i kyrkans nordvästra hörn. Stenen togs bort året därpå och restes invid U 94. Inskrift: "Sigfast och Onäm ... efter Illuge, (sin) fader".
Raä 110
Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

och Norrviken, bör räknas till gruppen farledsborgar medan de övriga två, i skogsmarkerna i västra delen av Sollentuna, har karaktär av tillflyktsborgar.

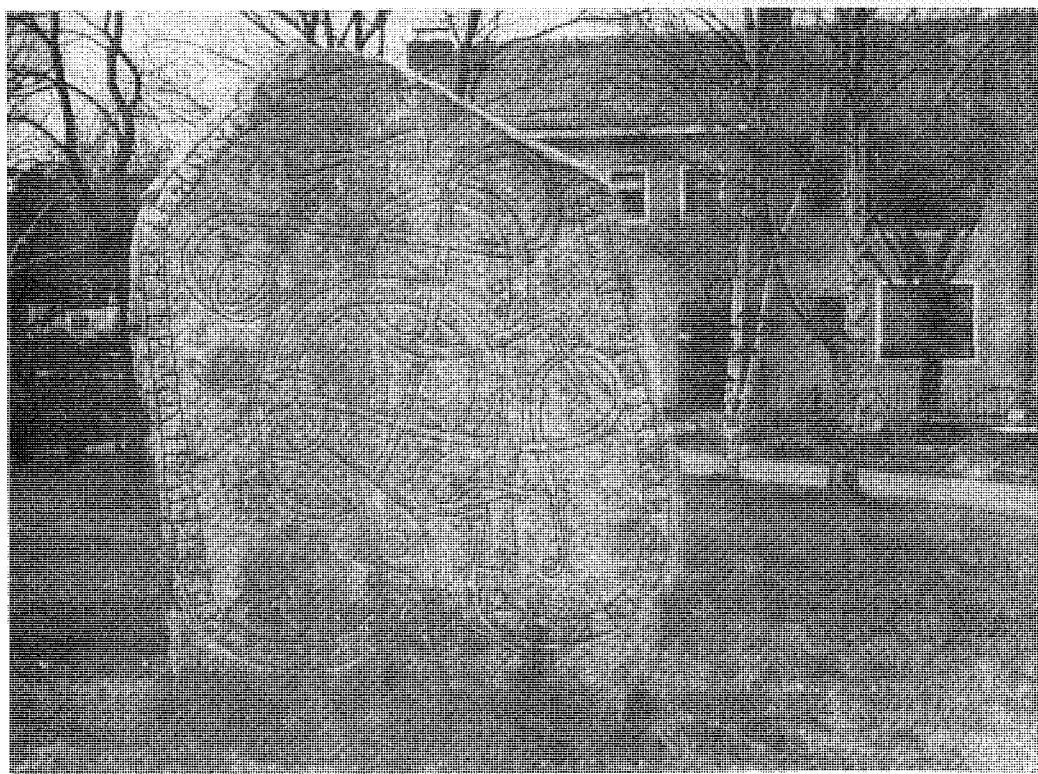
Under 1000-talet började den kristna missionen göra sig gällande i Sverige. Detta märks bl a på att runstenarna som huvudsakligen tillhör denna tid ofta har det kristna korset inristat i runs-slingan. Samtliga runinskrifter i Sollentuna är från 1000-talet. Av de hittills 13 kända ristningarna är 11 i dag helt eller delvis i behåll.

Vanligen omtalar runinskrifterna att någon eller några har låtit rista eller resa stenen efter en eller flera avlidna anförvanter. Men ibland nämns också att man har byggt en bro eller väg för att hedra den döde. Så är fallet på två av runristningarna i Sollentuna (U 101 och 102). På den ena (U 101) som är belägen strax väster om Rösjön omtalas att: "Häming och Jarlabanke de lät rödja väg och göra broar efter sin fader och Estrid efter sina söner Ingefast och Ingvar. Gud hjälpe deras ande". Inskriften är utförd åt Jarlabanke-ätten som har låtit rista ett flertal runstenar i Täby och Vallentuna.

De konstnärligt mest betydande ristningarna i Sollentuna är runstenarna vid sjön Snuggan i Törnskogen (U 100) och Kummelby samt en runhäll söder om Viby (U 102). Den mycket vackra runstenen vid Kummelby är den enda i socknen där ristaren nämner sitt namn som i detta fall är Igulfast. Denne var lärjunge till Öpir - en av de skickligaste och mest anlitade runmästarna i Uppland under 1000-talet.

Runstenarna restes i allmänhet vid färdlederna, där de kunde beskådas av så många som möjligt. De ger därför i dag en fingervisning om hur vägarna gick fram vid slutet av forntiden. I Sollentuna är det emellertid inte många runstenar som står kvar på sin ursprungliga plats. En av de som fortfarande gör det är den tid-

Runsten vid Kummelby.

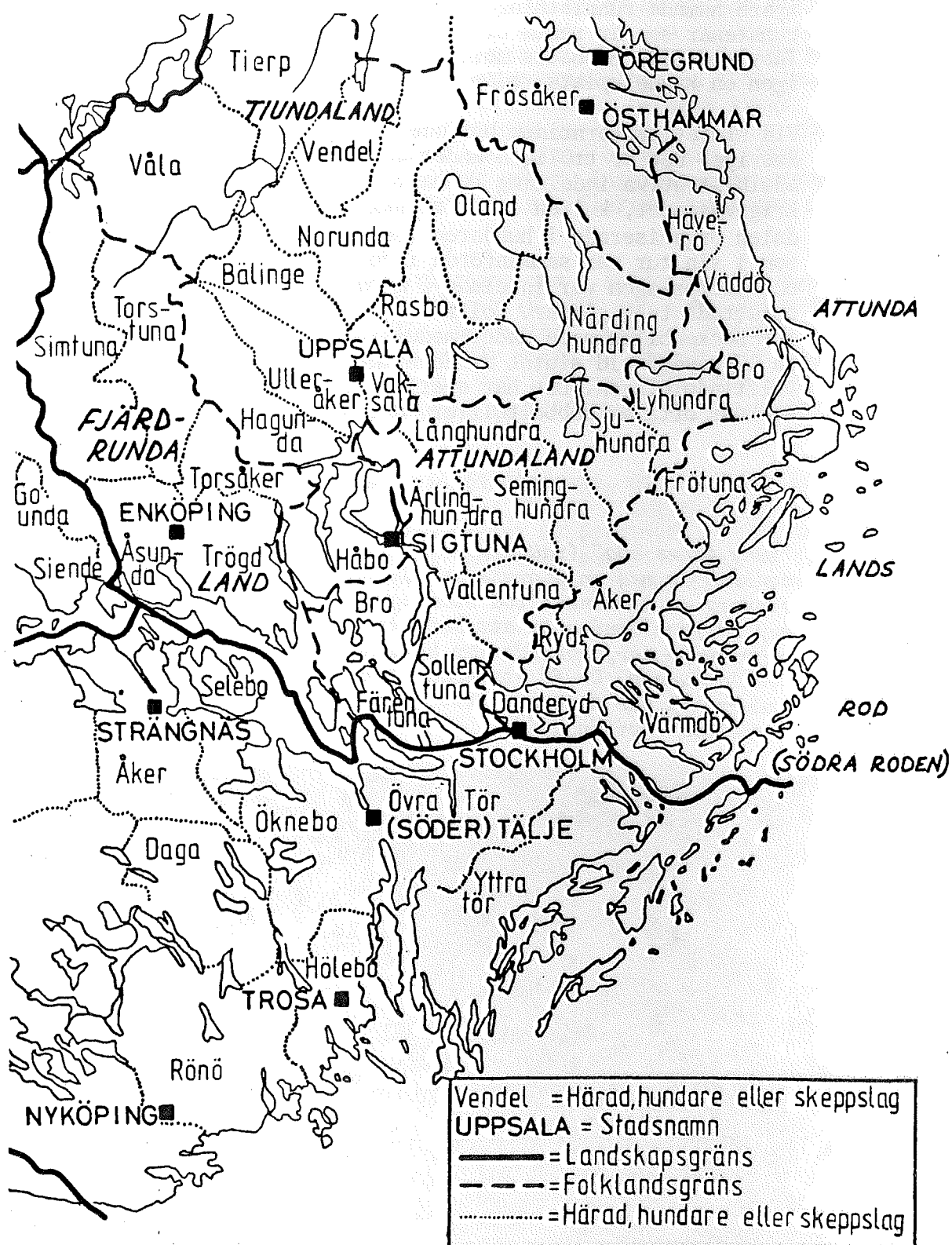

igare nämnda runristningen väster om Rösjön. Den tillhör en grupp runstenar som är resta utefter en väg som har löpt från Hagby i Täby ned till Edsbacka mellan Eds- och Norrviken. Här fanns troligen en handelsplats redan under yngre järnåldern.

Vid slutet av forntiden började en central statsmakt växa fram i Sverige. Det är troligen under denna tid som vår äldsta kända administrativa indelning formas. Som grund för förvaltningen, krigsväsendet, kulturen och rättsskipningen var bygderna i Mälardalen organiserade i hundaren (senare häraden) och skeppslag som i sin tur var sammanförda i folkland (se karta 6). Hundaren och skeppslagen var indelade i mindre enheter, s k tolfter, som omfattade tolv gårdar. Tolften kom senare att ligga till grund för sockenbildningen under medeltiden. Sollentuna som omfattade ca 17 gårdar vid slutet av forntiden överensstämmer inte med tolftindelningen. Det har emellertid visat sig att s k Tuna-socknar ofta är dubbeltolfter, d v s består av 24 gårdar. En

"Kung Agnes hög" (räd 28) vid Sollentuna centrum är med en diameter på 28 m den största av kommunens två storhögar. Denna typ av fornlämning är att betrakta som stormansgravar, avsedda för hövdingar och lokala kungar. De få storhögar som är undersökta har daterats till perioden vendeltid - vikingatid.

Karta 6. Östra Mälardalens territoriella indelning under medeltiden (Efter Atlas över Sverige 133 - 134 och Medeltidsstaden 6, Sigtuna av Marietta Douglas, rapport från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer)

tanke har därför framförts att gårdarna i Spånga norr om stråket Översjön - Säbysjön - Igelbäcken - Stocksund tidigare skulle ha tillhört Sollentuna. Socknen uppnår i så fall exakt antalet gårdar för en dubbeltolft.

Sollentuna ingick i hundaret med samma namn (Sollenda hundare) som var en del av folklandet Attundaland.

Sollentuna kyrka

KULTURLANDSKAPET OCH BEBYGGELSEN UNDER HISTORISK TID

Kyrka och administration

Efter kristendomens införande på 1000-talet fick bygden under tidig medeltid en kyrklig organisation som vad gäller sockenindelningen gick tillbaka på den förhistoriska tolften (se ovan).

Kyrkorna blev ett nytt inslag i landskapsbilden. De tidigaste byggdes i trä. Men en helt ny byggnadstyp introducerades med de medeltida stenkyrkorna som måste ha tätt sig monumentala och märkliga för socknens invånare. Sollentuna kyrka började troligen uppföras i slutet av 1100-talet. Om denna föregåtts av en träkyrka vet vi inte.

Någon gång efter 1343 kom Sollentuna att bli en annexförsamling till Ed och förblev så till 1915 då förhållandet i stället blev det omvända. Numera är Ed och Sollentuna åter självständiga församlingar.

Rättsligt och kameralt var bygden sedan förhistorisk tid indelad i hundaren som från och med 1300-talet i stället kallades häraden. Sollentuna hundare nämns första gången i skrift 1291 och bestod då av socknarna Ed, Sollentuna, Järfälla, Spånga och Bromma. Enligt skriftliga uppgifter från 1314 fördes då också Solna, Danderyd samt troligen östra delen av Täby till detta härad. Mycket tyder också på att Lovö socken under åtminstone 1400-talet räknades till Sollentuna härad.

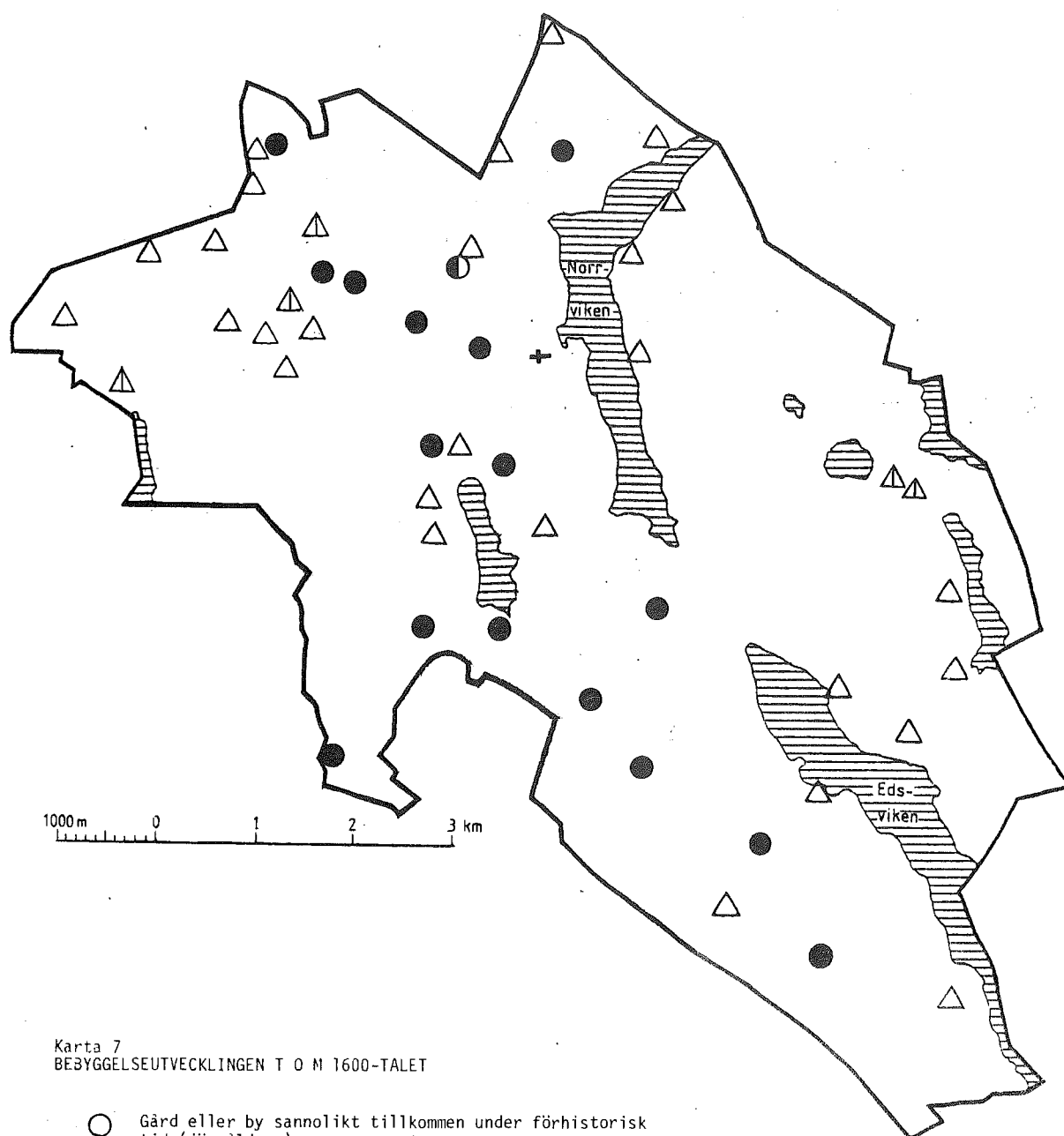
I varje härad fanns en tingsplats där man samlades för att avgöra tvister och besluta om gemensamma angelägenheter. Den tidigaste kända tingsplatsen i Sollentuna låg - enligt skriftlig uppgift från 1347 - vid Granby i Spånga. Längre fram i tiden och åtminstone sedan 1672 hölls ting vid Barkarby gästgivargård i Järfälla. Nämnas kan att under åren 1792 - 1813 fungerade Rotebro gästgivargård vartannat år som tingsplats.

Jordbruk och bebyggelse

I slutet av järnåldern var så gott som all mark i Sollentuna ianspråktagen. De gårdar som härefter etablerades tillkom så gott som uteslutande genom att ensamgårdarna utvecklades till byar.

På gårdarnas och byarnas utmarker fanns det dock gott om utrymme för torp som åtminstone från 1500-talet började anläggas i Sollentuna.

Jordbruk och boskapsskötsel har under historisk tid fram till industrialismens definitiva genombrott varit de helt dominerande näringarna. Traditionsbundet och konservativt brukades jorden i stora drag på samma sätt från medeltiden

Karta 7
BEBYGGELSEUTVECKLINGEN T O M 1600-TALET

- Gärd eller by sannolikt tillkommen under förhistorisk tid (järnåldern)
- ◐ Gärd eller by sannolikt tillkommen under medeltiden
- △ Torp, sannolikt tillkommet under 1500-talet
- △ Torp, sannolikt tillkommet under 1600-talet

(Kartan syftar endast till att ge en översiktlig bild av bebyggelseutvecklingen varför vissa felaktigheter kan förekomma)

Källor: Einar Forssell: Kulturlandskapets utveckling i Sollentuna från 1500-talet till i början av 1900-talet; Ake Hyenstrand: Centralbygd - Randbygd; Sollentuna kommun: Karta samt beskrivning över torp, dragontorp, båtsmanstorp m fl inom Sollentuna kommun

till långt in på 1700-talet då en genomgripande omvandling av kulturlandskapet inleddes. Inte heller genomgick allmogebebyggelsen några större förändringar. Den låg åtminstone sedan medeltiden huvudsakligen samlad i byar som i Mälardalen var förhållandevis små. Byarna var i regel belägna på moränkullar eller andra förhöjningar i landskapet. Närmast intill låg inägorna med åker på de lättbrukade sand- och grusblandade jordarna och äng på de tyngre lerjordarna. Här utanför mötte utägorna med skog och annan mer extensivt utnyttjad mark. Den normala bystorleken var två till tre gårdar ända fram till slutet av 1700-talet och början av 1800-talet då befolkningsökning med åtföljande delning av gårdarna satte in med full kraft.

Åtminstone sedan 1200-talet var tvåsäde den normala brukningsformen i östra Mellansverige. Metoden innebar att hälften av åkerjorden besåddes varje år medan resten fick ligga i träda. Korn var det dominerande sädesslaget under medeltiden för att senare alltmer få stå tillbaka för råg och så småningom vete. I östra Mellansverige kom plogen inte i bruk förrän under 1800-talets andra hälft. I stället brukades jorden här med hjälp av årder.

Vid Bög och Väsby finns ett av Sollentuna kommuns få bevarade landsbygdsområden.

För att fördela byns mark rättvist mellan de olika gårdarna har genom tiderna olika skiftessystem tillämpats. En bit in på medeltiden genomfördes solskiftet som därefter var gängse i Mälardalen fram till dess att den första förordningen om storskifte stadfästes 1749.

Byns åkergården var som regel av olika beskaffenhet varför varje gård efter sin storlek skulle ha proportionellt lika mycket del i de olika gårderna. Vid solskiftet delades därför åkrarna upp i långsmala tegar och fördelades så att den östligaste gården fick den östligaste tegen o s v.

Ängen hade en viktig funktion att fylla i hushållningen och upptog en större areal än åkern. Här "odlades" gräs och löv för boskapens vinterbehov. Man skiljde på hård- och sidvallsängar. På de förra fanns, förutom öppna gräsytor, träd och buskar för lövtäkt. Hårdvallsängen sköttes noggrant för att ge bästa möjliga avkastning. Något bete förekom inte här. Möjligen med undantag för en kortare period efter slåttern. Sidvallsängarna låg på sankare jordar, oftast i slutningarna ned mot sjöar och andra vattendrag.

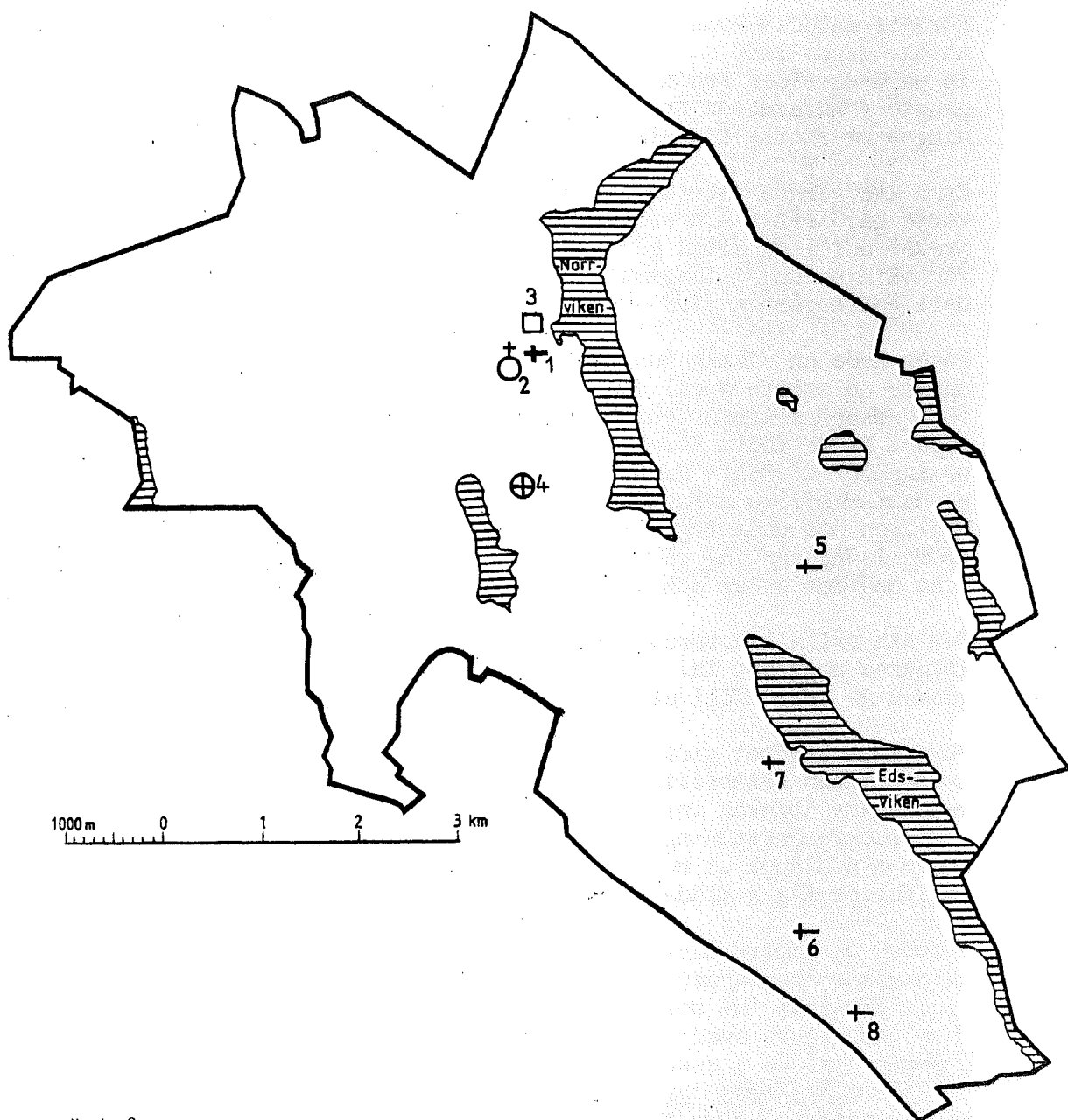
För att hålla kreaturen borta från åker och äng stängslades inägorna noggrant in. I våra trakter framför allt med gärdesgårdar av trä. Till utmarken ledde hägnade fägor.

Före laga skiftet gick djuren fritt och betade i utmarken. En och annan betesfålla fanns väl i anslutning till bytomten men annars förekom inte kontinuerligt betade, inhägnade haggar i större omfattning före 1800-talets senare hälft. Däremot kunde man släppa ut boskapen på den del av åkermarken som för tillfället låg i träda.

Förutom de större åkergårderna hade gårdarna ofta några mindre, särhagnade åkerlappar - s k lyckor eller vretar - som kunde ligga på såväl in- som utägomark. I skogen var det också regel med några svedjor där växtligheten brändes ned, varefter man sådde i askan. Efter några år var en sådan svedja utsugen och lämnades att växa igen. Ibland för att så småningom tas upp på nytt. Medan de växte igen blev de till bra skogsbeten. Något skogsbruk i modern mening bedrevs inte. Betet gjorde att återväxten blev dålig, men viktigt var att skogen räckte till ved, stängsel och husbygge.

Av skogen har man också som binäring på sina håll utvunnit kol och tjära. God tillgång på skog i Sollentuna och bra sjöförbindelser gjorde att Edsbacka under 1500-talet och början av 1600-talet blev ett centrum för träkolsbränning.

I byn var så gott som alla hus knuttimrade. Uthusen var många eftersom det fanns nära nog en byggnad för varje funktion. Väggarnas timmer var ofärgat. Boningshusens tak var oftast täckta med torv och uthusen med vass, halm eller bräder.

Karta 8
KYRKOR OCH ECKLESIASTIKA BOSTÄLLEN

- + Församlingskyrka
- + Övrig kyrka
- ⊕ Prästgård
- ⊕ Kommunisterbostad
- Klockarbostad

Källor: Ulf Boëthius: 'Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län och annan litteratur; Häradskartor öfver Stockholms län 1901-1906; Kulturhistorisk inventering av ecklesiastika boställen i Stockholms län (Länsantikvarien)

- 1 Sollentuna kyrka
Sollentuna kyrka började troligen att byggas i slutet av 1100-talet och bestod ursprungligen av torn, långhus och kor. Tornet som gjordes kraftigt uppfördes förmodligen i försvarssyfte. Till dess översta rum, som kunde tillbommas inifrån, var det endast möjligt att ta sig via en brant trappa från långhusets vind. Under slutet av 1200-talet byggdes sakristian och vid samma tillfälle breddades och förlängdes koret. Vapenhuset tillkom på 1400-talet. I slutet av medeltiden byggdes tornet till på höjden och försågs med en hög gotisk träspira. På 1600-talet företogs en genomgripande ombyggnad som bekostades av dåvarande ägaren till Sollentunaholm, riksrådet Johan Berndes och hans hustru Ingeborg Kurck. För ombyggnadsarbetena anlätades murmästare Hans Ferster. 1841 uppfördes den nuvarande träöverbyggnaden som därmed ersatte den medeltida spiran. Kyrkogården har utvidgats flera gånger under 1900-talet. Särskilt i öster finns rester av den medeltida bogårdsmuren. Här finns också en stiglucka (ingångsport) från 1400-talet. Begravningskapellet på den utvidgade delen av kyrkogården är från 1922, byggt efter ritningar av arkitekt Erik Karlstrand.
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 2 Sollentuna prästgård
Boningshuset är från omkring 1920. Det är klätt med gul lockpanel och täcks av ett brant mansardtak.
La, Kulturhistorisk byggnadsinventering av ecklesiastika boställen i Stockholms län
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 3 Klockargården
Putsad stenbyggnad uppförd i en våning med brutet tak och inredd vind. Enligt uppgift byggdes Klockargården 1820 och fungerade även som sockenstuga och fattighus till 1850. I dag utnyttjas byggnaden som kyrkoherdebostad.
La 1968:22
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 4 Kista komministerbostad
En av gårdarna i Kista by var komministerbostad till omkring 1880. Gården revs i samband med att motorvägen byggdes på 1960-talet.
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 5 Edsbergskyrkan
Kyrkan är ritad av arkitekt Lars Olof Torstensson och invigdes 1972. Kyrksalen är kvadratisk och präglas av den målade furuinredningen. Särskilt märks också den monumentala orgeln, byggd vid Fredriksborgs orgelbyggeri i Danmark.
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 6 Kummelby kyrka
Kyrkan är uppförd efter ritningar av f d stadsarkitekten i Sollentuna Lage Knape och invigdes 1957. Den tillbyggdes 1974. Altarskåpet är utfört av Sollentunakonstnären Karl Erik Löfgren.
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 7 St Erik
Kyrkan, ritad av arkitekt Evert Milles, invigdes 1930. Tornet är dock från 1937. Inventarierna, av mycket varierande ålder, är såväl från medeltiden och 1600-talet som från modern tid.
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 8 Silverdalskapellet
Vid Svea Livgardes garnisonskyrkogård, som 1960 köptes av Sollentuna kommun, uppfördes 1969 Silverdalskapellet efter ritningar av Sollentunas dåvarande stadsarkitekt Lage Knape. För interiören svarade inredningsarkitekt Ralph Alton.
Ekonomisk karta: 108 74 (101 7e)

Det ägoblandningssystem som rådde mellan byns gårdar innebär att varje bonde hade sin mark utspridd på ett flertal olika, oftast smala tegar. Detta gjorde det svårare att genomföra rationellare jordbruksmetoder. Eftersom man under 1700-talet från centralt håll ivrade för utveckling och modernisering av näringslivet ville man därför att varje gårds mark skulle sammanföras till färre och större odlingslotter. I detta syfte kom storskiftet av år 1757 att genomföras i stor utsträckning. Detta skifte avsatte dock endast begränsade spår i landskapet. I Sollentuna genomgick endast få byar storskifte.

Mot slutet av 1700-talet började landets befolkning öka kraftigt. Detta ledde bl a till en omfattande delning av gårdarna med allt smalare åkertegar som följde. För att råda bot på olägenheterna med detta utarbetades det s k laga skiftet som stadfästes 1827. Detta syftade till mer genomgripande förändringar än vad storskiftet givit och kunde sällan genomföras med mindre än att en eller flera gårdar fick flytta ut från bytomten. Härvid uppstod en mängd nya bebyggelselägen, mindre noggrant terränganpassade än tidigare.

Laga skiftet medförde att många urgamla former för byliv upphörde att fungera och beredde på så sätt mark för en genomgripande omgestaltning av Sveriges landsbygd. Inte heller för laga skiftet verkar intresset ha varit särskilt stort

i Sollentuna socken. Rotsunda och Svartinge skiftades 1835 respektive 1836. I de övriga byarna i socknen som genomgick laga skifte utfördes detta inte förrän på 1890-talet och under 1900-talets första decennium.

Från omkring mitten av 1800-talet hände mycket på en gång. Stålplogen med vändskiva kom i bruk och gjorde det möjligt att plöja upp ängsmarkerna som låg på de tyngre lerjordarna.

Många av de sidlänta sand- och grusblandade jordarna upphörde p g a sämre avkastning att brukas och blev ofta i stället till hagmarker. Täckdikningen vann insteg. Man kunde nu lägga igen öppna diken och sammanföra årarna till stora öppna fält. Jordhungern var stor. Man sökte all tänkbar odlingsmark. Sjösänkningar för att vinna åkerjord var regel.

Trots en fortgående hemmansklyvning kunde inte den snabbt växande befolkningen rymmas inom bondeståndet. Ett jordbruksproletariat växte fram. Detta gynnade under 1800-talet statsystemet som blev allt mer omfattande i Mälardalen där herrgårdarna sedan gammalt låg tätt. Statarna var också en förutsättning för att godsens omfattande jordbruk skulle kunna drivas efter moderna stordriftsprinciper.

Inne i byarna började man omkring mitten av 1800-talet färga husen röda och lägga tegel på taken. Samtidigt började nya byggnadstyper och gårdsformer slå igenom. Uthusen samlades under gemensamma tak, och vi fick de i dag så karakteristiska stora ekonomibyggnaderna.

Ny åkermark fortsatte att brytas till in på 1920-talet då Sveriges samlade åkerareal var som störst. Därefter har en kontinuerlig nedgång skett. En stor del av det tidiga 1900-talets expansion i landet uppbars av de många småbruk som från 1905 kom till med hjälp av statliga egnahemslån. I Sollentuna skapade närheten till Stockholm förutsättningar för de handelsträdgårdar som omkring sekelskiftet 1900 växte upp vid Tureberg, Viby och Rotebro.

Efter andra världskriget har den s k strukturrationaliseringen inneburit att jordbruksdriften koncentrerats med en omfattande nedläggelse av mindre gårdar som följd. Under 1900-talet har också en allt mer långtgående mekanisering satt sina spår i landskapet.

Allt detta har gjort att landskapet blivit öppnare men med mindre variationer. Det äldre kulturlandskapet var lummigare och mer rikt på nyanser. De talrika ängsmarkerna gjorde att övergången mellan åker och skog blev mjuk. Åkrarna var mindre, ofta uppbrutna av talrika åkerholmar och mer följsamt avgränsade efter naturens förutsättningar. Den landsbygd som vi i dag betraktar som den traditionellt svenska är sålunda huvudsakligen ett resultat av de genomgripande förändringar som inleddes på 1800-talet.

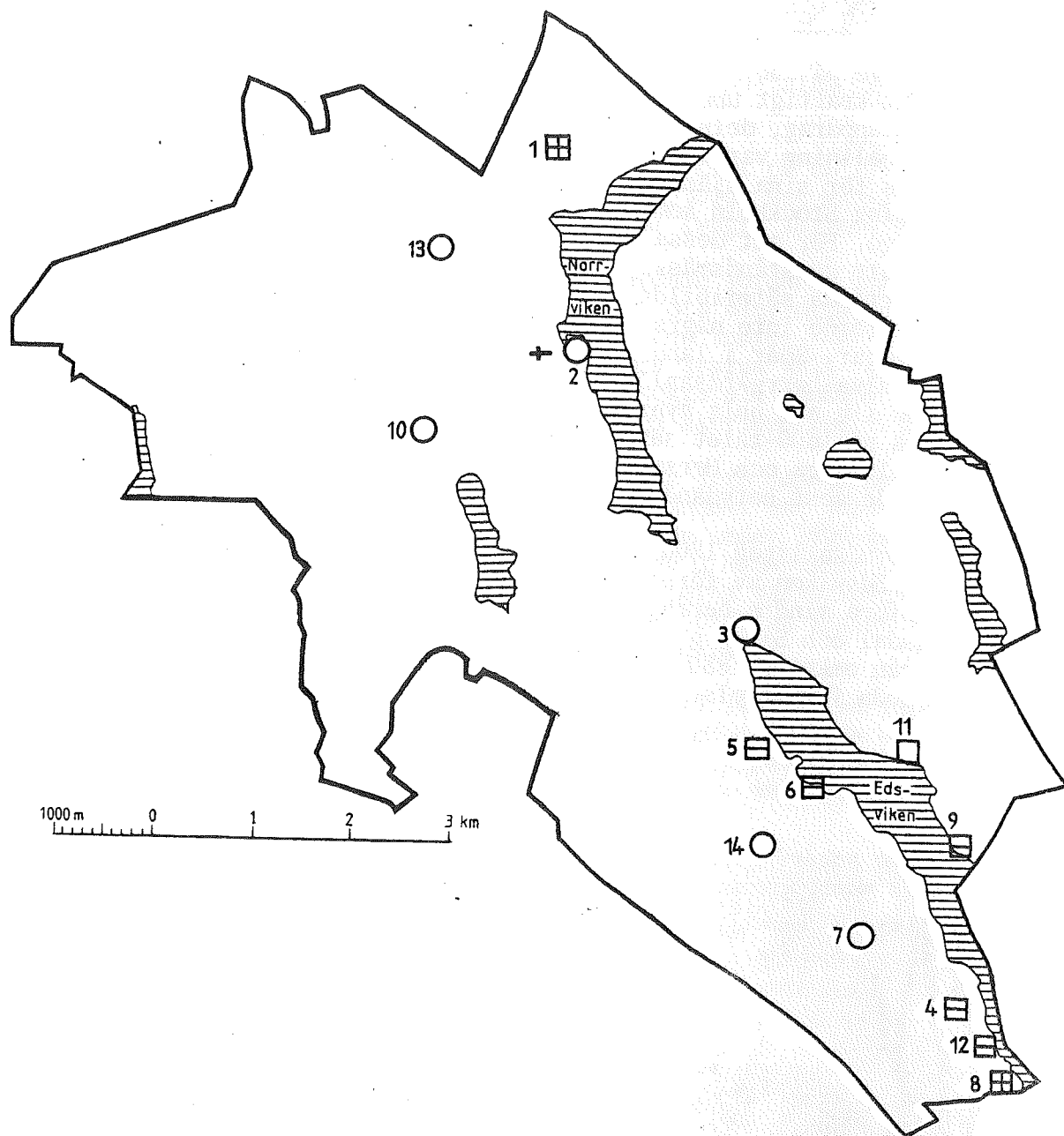
Säterier och herrgårdar

När Sverige på 1600-talet etablerade sig som stormakt fick adeln ett kraftigt uppsving. Dels behövdes den för rent krigiska uppdrag, dels i den växande administrationen. Penningshushållning var dåligt genomförd varför adelsmännen ofta belönades för sina tjänster med jordegendomar. I en vid omkrets kring Stockholm kom huvuddelen av marken att övergå i adelns ägo. För att dessa ägor skulle befrias från skatt krävdes att de ståndsmässigt bebyggdes till s k säterier. Den omfattande säteribildningen i Mälardalen under 1600-talet medförde inte några brukningstekniskt genomgripande förändringar. Spår i landskapet avsatte sig framför allt genom själva herrgårdsanläggningarna som ibland också kunde föra med sig att hela byar avhystes. I Sollentuna kommun bildades på 1600-talet säterierna Sollentunaholm, Edsberg, Viby, Gillberga och Hersby, av vilka de två förstnämnda kom att bli de mest betydande.

Under huvudsakligen 1800-talet inköptes ett flertal torpställen runt Edsviken av företrädesvis Stockholmsborgare som här lät uppföra mindre herrgårdar. Som exempel kan Skansen, Hedvigsdal och Sjöberg nämnas. Med ångbåtstrafik till Stockholm från omkring 1850 och järnvägen som byggdes 1866 fick dessa goda förbindelser med huvudstaden.

Edsbergs säteri bildades 1647. Den nuvarande manbyggnaden är från 1760-talet.

Karta 9
HERRGÅRDAR

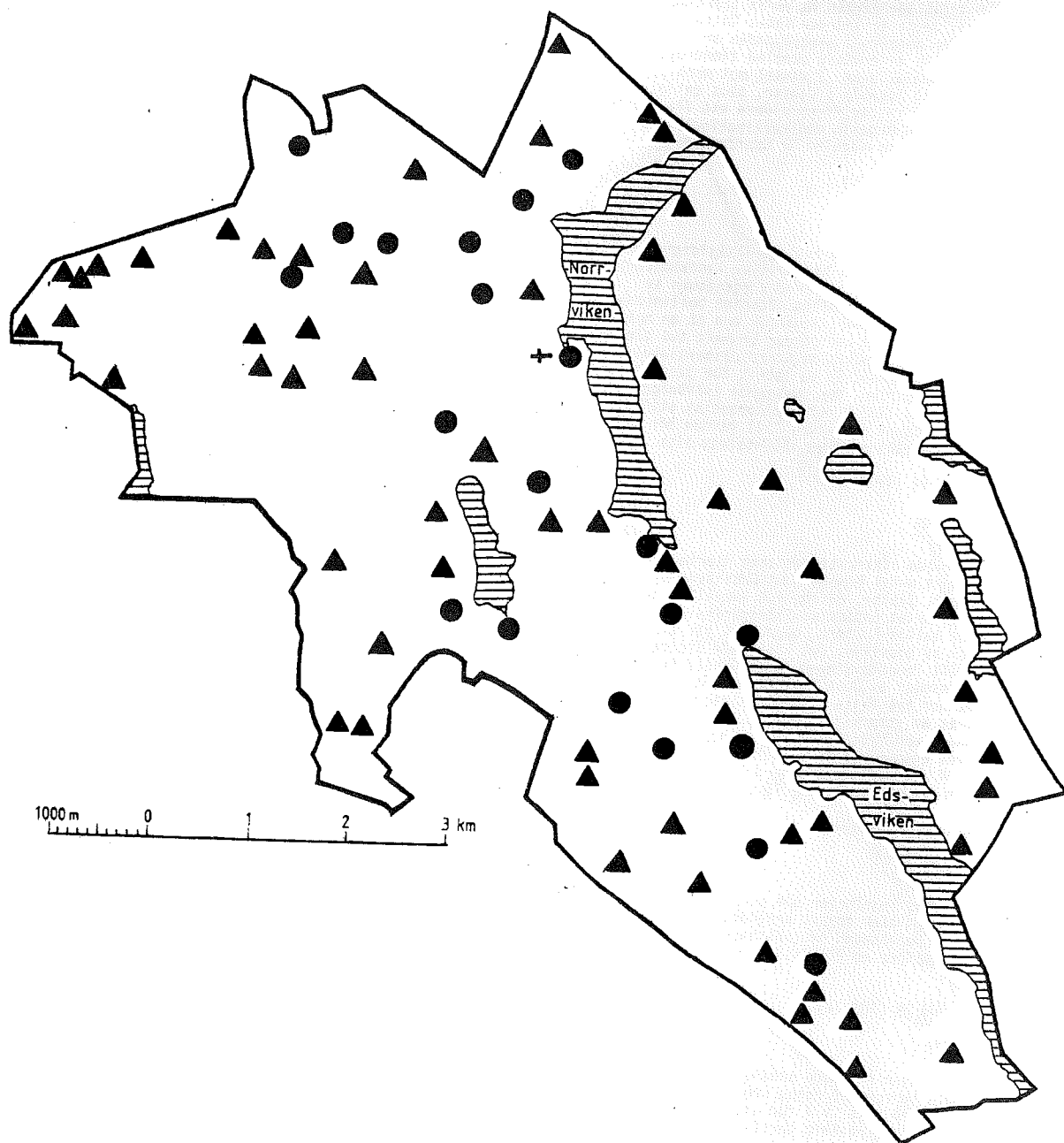
- Säteri
- ◻ Övrig herrgård

Tillkomsttid:

- 1600-tal
- ◻ 1800-tal
- ⊞ 1700-tal
- ◻ 1900-tal

Källor: J A Almquist: Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden och annan litteratur; Häradskartor öfver Stockholms län 1901-1906, Bebyggelseinventeringar (Länsantikvarien)

- 1 Rotsunda
Sedan 1600-talet har det tidvis bott adliga familjer på Rotsunda. Under 1700-talet bör gården ha varit ståndsmässigt bebyggd. I början av detta århundrade ägdes Rotsunda av kamreren Peter Celsing. Den nuvarande manbyggnaden är uppförd vid 1800-talets mitt. Det är en envåning panelad timmerbyggnad med brutet tak och sexdelad plan. I vinkel mot manbyggnaden ligger en flygel och ett magasin i timmer, båda enligt uppgift från 1700-talet. På gården finns vidare ett flertal uthus, bl a ytterligare ett magasin med vällingklockstapel, och arbetarbostäder varav huvuddelen är uppförda 1940.
La 1968:14
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 2 Sollentunaholm
1608 förlänades Sollentuna by mot rusttjänstskyldighet till Erik Jönsson Tegel. 1640 inköptes hemmanen av landshövdingen Johan Berndes. Efter dennes död ärvdes egendomen av dottern Anna Berndes, som lät uppföra säteriet Sollentunaholm, omtalat första gången 1658, nedanför byn på en holme vid Norrviken. Sedan dess har herrgården brunnit två gånger, senast 1880. 1889 inköpte Stockholms Norra Jästaktiebolag Sollentunaholm och anlade 1892-93 en fabrik för jästtillverkning strax norr om gården. Den nuvarande tvåvåninga huvudbyggnaden uppfördes 1902 i nationalromantisk stil åt jästfabrikens verkställande direktör. Till gården hör vidare ekonomibyggnader huvudsakligen från 1800-talets slut.
La 1968:22
Ekonomisk karta: 108 94 (101 9e)
- 3 Edsberg
Omkring 1640 förvärvade riksskattemästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna ett stort antal hemman runt Edsviken, bl a Bagare by (senare Tureberg), Skälby, Hersby och Kummelby, av vilka han 1647 bildade säteriet Edsbacka. Sätessgården, som under 1700-talet började kallas Edsberg, uppfördes vid stranden i den innersta delen av Edsviken. Det nuvarande slottet byggdes på 1760-talet åt landshövdingen Thure Gustaf Rudbeck, möjligen efter ritningar av Jean Eric Rehn. Det tvåvåninga putsade stenhuset har två fasta flyglar åt gårdsplanen, som i sin tur flankeras av ytterligare två, friliggande, flygelbyggnader. De senare uppfördes 1816. På en höjd sydöst om Edsberg ligger gårdens ekonomibyggnader anlagda i fyrkant. De äldsta av dessa, bl a ladugården, är från slottets byggnadstid. För övrigt är de uppförda under 1800-talet.
La 1968:38
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 4 Tegelhagen
Under 1500-talet nämns Tegelhagen som torp under Kummelby. I början av 1800-talet blev torpet arrendegård under Edsberg. 1884 inköptes Tegelhagen av grosshandlaren Schnell som två år senare lät uppföra en slottsliknande byggnad. Denna brann ned 1971.
La 1968:54
Ekonomisk karta: 108 74 (101 7e)
- 5 Nytorp
Nytorp var ursprungligen ett torp senare en arrendegård under Edsberg. Den mindre herrgårdsbyggnad som uppfördes i början av 1820-talet på Nytorp revs 1974 för att ge plats åt Sollentuna sjukhus. Det var en tvåvåning panelad timmerbyggnad med sexdelad plan.
La 1968:4
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 6 Skansen
Skansen nämns som torp under Hersby 1714. Senare blev torpet arrendegård under Edsberg. I början av 1800-talet fick Skansen karaktär av mindre herrgård då den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1813-17. Denna är en panelad timmerbyggnad i två våningar. Den flygel som är sammanbyggd med huvudbyggnaden uppfördes 1875.
La 1968:50
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 7 Hedvigsdal
Hedvigsdal var ursprungligen ett torp under Kummelby som under 1800-talets senare hälft bebyggdes till en mindre herrgård. Anläggningen är bevarad i dag och består av en liten huvudbyggnad av villatyp med en, tidigare två, mindre flankerande flygelbyggnad. Husen är uppförda i panelat timmer.
La 1968:53
Ekonomisk karta: 108 74 (101 7e)
- 8 Rådan
Torpet Rådan nämns redan 1599. Under senare delen av 1600- och början av 1700-talet beboddes torpet tidvis av rättaren på Ulriksdals slott. 1750 ägdes Rådan av kammarrådet Hauswölff som lät uppföra den nuvarande timrade och panelade huvudbyggnaden. Huset täcks av ett plåtklätt mansardtak och har senare tillbyggda glasverandor. 1885 köptes Rådan av Axel och Sofia Alms stiftelse för fattiga flickor som för verksamheten 1890 lät uppföra den tvåvåninga tegelbyggnaden i tidstypisk stil strax öster om huvudbyggnaden. När Svea Livgarde förlades till Ulriksdalsområdet övergick egendomen i statens ägo. Ytterligare en byggnad finns vid Rådan. Det är ett envåning putsat boningshus med sexdelad plan. Enligt uppgift är det byggt i början av 1800-talet.
La 1968:63
Ekonomisk karta: 108 74 (101 7e)
- 9 Sjöberg
1714 uppges Sjöberg, då med namnet Skeppartorp, som torp under Kummelby. Karaktär av herrgård fick Sjöberg vid mitten av 1800-talet. Enligt uppgift uppfördes den nuvarande huvudbyggnaden 1848 åt slottskamrer Ingelotz vid Ulriksdal. Den panelade timmerbyggnaden är byggd i en våning och täcks av ett plåtklätt sadeltak. På gården finns även en äldre manbyggnad. Det är en faluröd länga i panelat knuttimmer med brutet tak. Strax norr om Sjöberg ligger gårdens ekonomibyggnader. Dessa är uppförda under 1800-talet.
La 1968:56
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 10 Viby
Viby var bebyggt som säteri på 1630-talet då det ägdes av Lars Nilsson Tunel. Genom byte övergick godset 1641 i Johan Berndes ägo. Viby ärvdes senare av hans dotter Anna. Efter som hon då även ägde Sollentunaholm fick herrgården vid Viby därefter förfalla. Den nuvarande huvudbyggnaden på gården, som byggdes om 1955-56, är enligt uppgift uppförd vid mitten av 1800-talet. Till Viby hör vidare en flygel.
La 1968:30
Ekonomisk karta: 108 93 (101 9d)
- 11 Bergendal
Huvudbyggnad i två våningar, med två små flyglar, uppförd 1912 i nationalromantisk stil. Sedan slutet av 1940-talet är Bergendal skola för Tjänstemännens Centralorganisation (TCO).
La 1968:55
Ekonomisk karta: 108 84 (101 8e)
- 12 Kasby
Kasby nämns tidigast under 1640-talet som torp med namnet Kassverkan eller Katsverkan. En pennteckning från 1847 av O H Wallgren visar att torpet då var bebyggt som herrgård. Den nuvarande huvudbyggnaden är uppförd under 1890-talet och utbyggd i nyklassicistisk stil under 1920-talet. Den ursprungliga delen av byggnaden är ett tvåvåning hus av villatyp. Torpstugan som har byggts ut på längden finns kvar. Stommen i huset är enligt uppgift från 1700-talet. Bland gårdens uthus märks särskilt en välbevarad parloge.
La 1968:62
Ekonomisk karta: 108 74 (101 7e)
- 13 Gillberga
Anna Olofsdotter Rosenbielke lät bebygga Gillberga till säteri under 1630-talet. Redan efter hennes död 1638 förlorade gården säterifriheten. Inga byggnader från gårdens tid som säteri finns i dag kvar.
- 14 Hersby
1641 nämns en sätessgård vid Hersby som då ägdes av Johan Axelsson Oxenstierna. Säterifriheten varade emellertid inte många år. Redan på 1660-talet redovisas gården som vanligt frälse.

Karta 10
TORP OCH GARDAR 1851

- Gård
- ▲ Torp eller lägenhet

(Kartan syftar endast till att ge en översiktlig bild av bebyggelsens utbredning varför vissa felaktigheter kan förekomma)

Källa: Sockenkartverket (Lantmäteriverket)

Torp

Med säterierna följde torpen. Torparna var viktiga för att fylla arbetskraftsbehovet vid herrgårdarna och för rätten att bruka en bit jord fick de utföra dagsverken vid godsens.

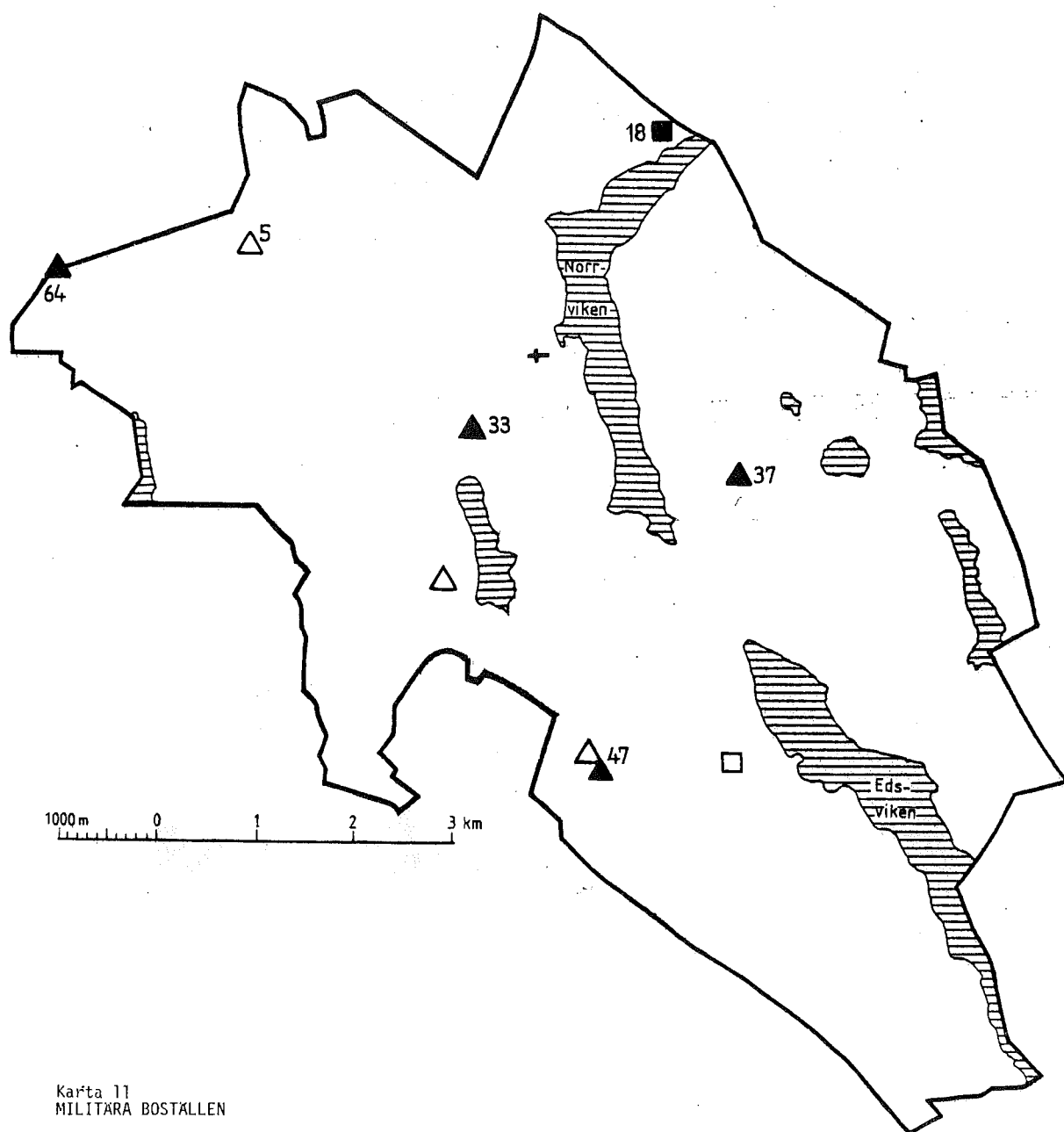
De bidrog i hög grad till att skapa ett rikare och mer omväxlande kulturlandskap. Många var de åkerlyckor och hagmarker som röjdes fram i herrgårdsdomänernas randzoner. Under 1700- och 1800-talen ökade antalet torp lavinartat.

*Vaxmora är ett f d torp under Sollentunaholm.
Foto Elisabet Tegner*

Indelningsverket

På 1680-talet genomfördes det militära indelningsverket. Två hela hemman sammanfördes till en rote som hade att sätta upp och utrusta en soldat eller båtsman. Denne tilldelades ett torp att bruka och under de drygt 200 år som systemet hade sin funktion bidrog de militära torpens innehavare aktivt till odlarniten i bygden. I Sollentuna socken hade rotarna till uppgift att sätta upp båtsmän för Södra Roslags 2:a Båtsmanskompani. Rekryteringen till kavalleriet följde ett delvis annat mönster. I Sollentuna fanns vid Bagare (Tureberg), Skälby och Rotsunda ryttare som sorterade under Liv-Skvadronen.

Karta 11
MILITÄRA BOSTÄLLEN

- △ Båtsmanstorp
- Dragontorp

33 Nr enligt länsantikvariens bebyggelseinventering 1968

Fylld symbol Båtsmans- eller dragontorp med sin äldre karaktär bevarad

Ofylld symbol Båtsmans- eller dragontorp, försvunnet eller med sin äldre karaktär förlorad

Källor: Bebyggelseinventeringar (Länsantikvarien); Topografiska corpsens karta över Sverige 1873; Nils Göransson: Vår hembygd Sollentuna

Svartinge båtsmanstorp

BYGGNADSKULTUR

I byarna rådde till in på 1800-talet ett månghussystem där nära nog en byggnad fanns för varje funktion. Byggnaderna var så gott som uteslutande knuttimrade. Väggarna var ofärgade och naturligt grånade. Taken var täckta med torv eller vass.

Efter hur byggnaderna var grupperade på gårdstomten talas om olika gårdsformer. De vanligaste i de här trakterna har framför allt varit den götiska och mellansvenska. Den götiska gården skiljer sig från den centralsvenska genom att uthuslängan, som avdelade man- från fägårdens, ersatts med ett staket. Den mellansvenska gården är influerad av herrgårdarnas sätt att anordna sin bebyggelse (se Ordförklaringar).

Äldre kartor visar dock att gårdarnas byggnader ofta var mer fritt grupperade på ett sätt så att de inte kan hänföras till någon bestämd gårdsform.

Parstugan tycks under medeltiden ha uvecklats i östra melleran-sverige (se Ordförklaringar). Före 1600-talet slog den igenom som den normala bostadsformen på gårdarna. Denna ledande ställning behöll parstugan till in på 1800-talet. Vid sidan härav var enkelstugan den viktigaste bostadstypen. Den förekom framför allt på torp och mindre gårdar. Byggnadstypen är känd sedan medeltiden, men det var framför allt från och med 1700-talets mitt som den blev vanlig i de här trakterna.

Laga skiftets sprängning av byarna under 1800-talet gav utrymme för mer fria gårdsgrupperingar. Samtidigt började nya hustyper att göra sig gällande. Husen byggdes också ofta på till två våningars höjd. Det blev även vanligt att göra husen bredare genom att lägga rummen i två rader. Förebilden till detta hämtades säkert från herr- och prästgårdar. Därifrån kom också den sexdelade planen (se Ordförklaringar).

På 1800-talet byttes konsekvent taktäckningen av torv och vass mot tegel. Ungefär samtidigt började ytterväggarna kläs med panel och rödfärgas. Månghussystemet övergavs och man började sammanföra flera funktioner under samma tak i stora ekonomibyggnader. Mot slutet av seklet blev det på gårdarna också mycket vanligt med manbyggnader av villakarakär.

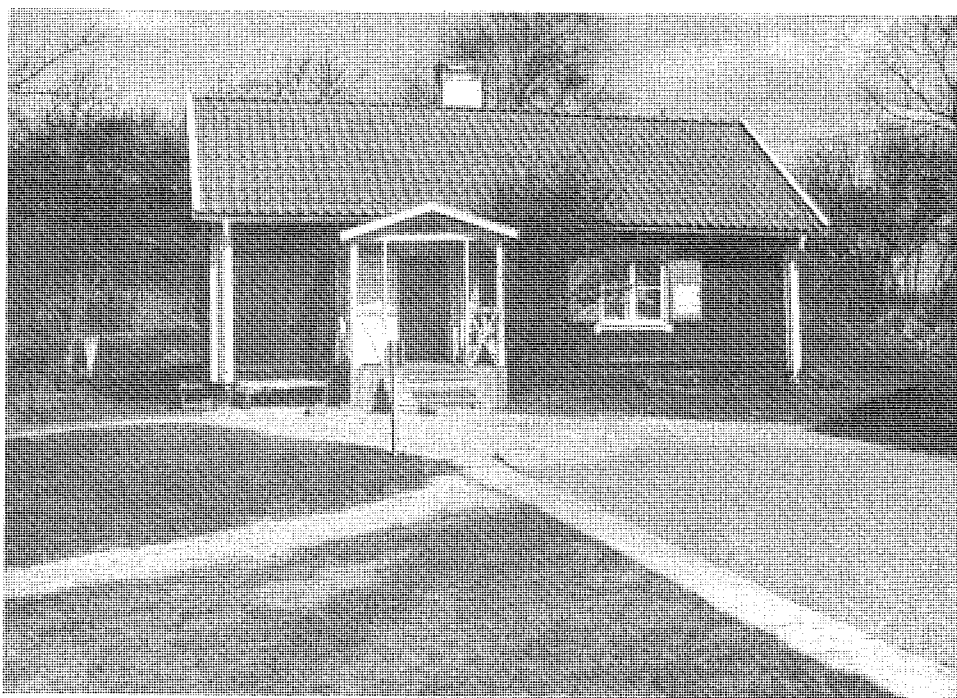
1900-talets strukturrationalisering har medfört att många mindre gårdar lagts ned. Givetvis har också torpen upphört att fungera som jordbruk. I den mån torpen och de nedlagda gårdarna levt vidare har det framför allt varit som sommarställen. Detta har lett till att boningshusen bevarats medan ekonomibyggnaderna ofta lämnats att förfalla, en förändring som på sikt kommer att urarna landskapsbilden.

KOMMUNIKATIONER

Under järnåldern och medeltiden var vägarna knappt mer än bristfälligt rōjda stigar som följsamt slingrade fram efter naturens förutsättningar. Dessa vägar var ofta mycket svårframkomliga och slitage av folk och få medförde att det ibland bildades så k halvvägar som än i dag kan skönjas här och var. I Sollentuna finns en ca 130 m lång sådan halvväg (räa 254) bevarad i en skogsdunge vid E4:an knappt 1 km norr om Rotsunda. Ytterligare en halvväg framkom 1981 vid utgrävningar i Tureberg. För tyngre och längre transporter utnyttjades framför allt vatten- och vintervägarna som var både snabbare och bekvämare.

Det var först under stormaktstiden på 1600-talet som man på allvar började organisera vägväsendet. 1649 kom gästgiveriförordningen som föreskrev att det efter de större vägsträckningarna skulle finnas gästgiverier och skjutshåll med 2 - 3 mils mellanrum. För att markera vägavstånden restes milstenar utefter landsvägarna. Med 1734 års lag blev vägbestämmelserna än fastare. Bl a föreskrevs en indelning av vägarna i lands-, härads- och sockenvägar.

Huvudvägen mellan Stockholm och Uppsala har så länge man känner till passerat genom Sollentuna. Dess äldre sträckning, före motorvägsbygget på 1960-talet, motsvaras i dag i stort sett av Sollentunavägen. På ett ålderdomligt sätt löper denna bitvis på eller längs slutningen av Brunkebergssåsen som sträcker sig i N-S riktning genom socknen. Runstensfynd utefter vägen antyder också att dess anor åtmins-

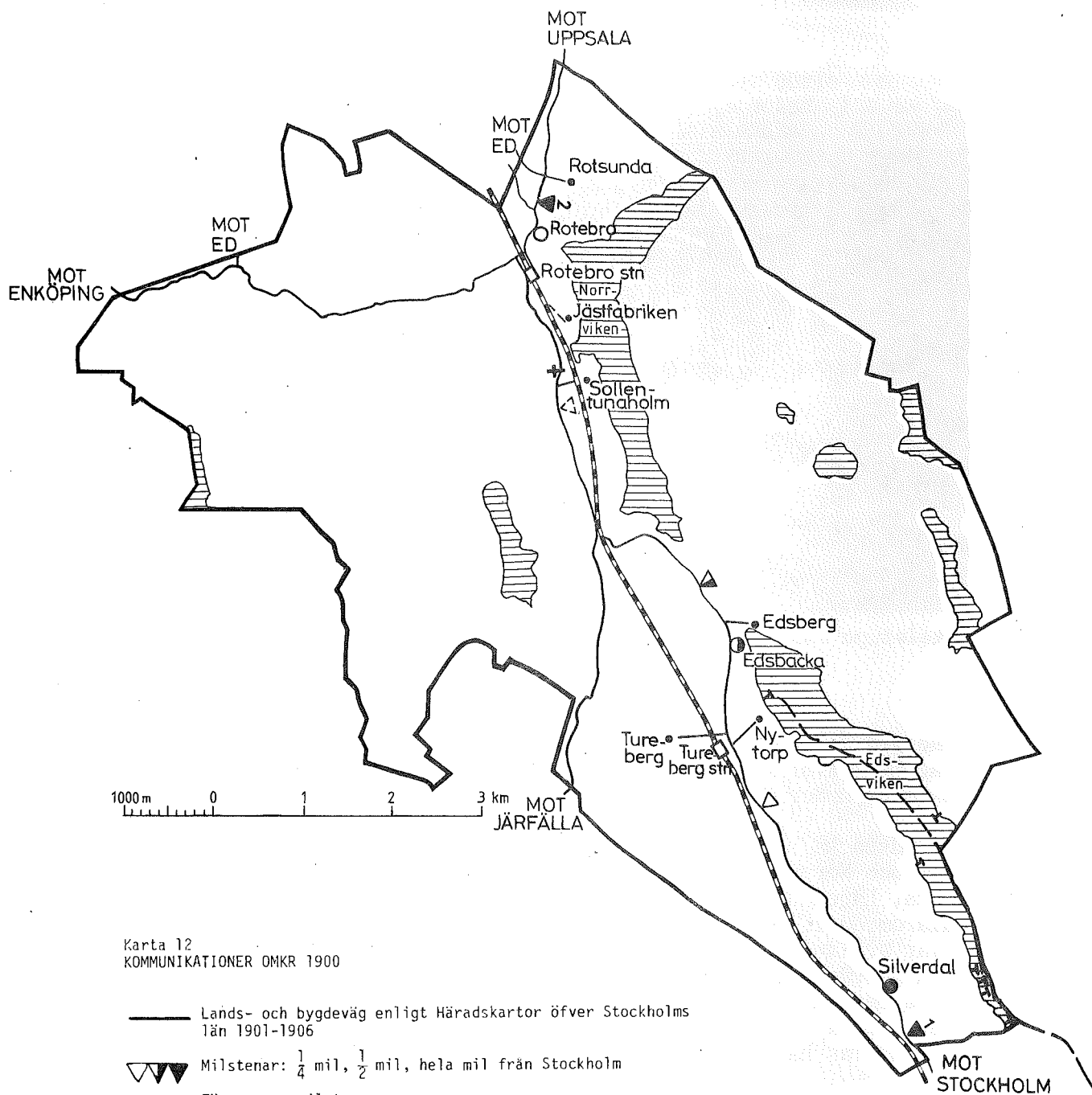
Enkelstuga vid Skillinge

tone går tillbaka till slutet av forntiden. Milstenarna som idag står kvar vid landsvägen sattes upp i Sollentuna huvudsakligen under senare hälften av 1700-talet.

Vid Edsbacka, där landsvägen och den gamla vattenvägen över Eds- och Norrviken föll samman, uppstod tidigt en marknadsplats. Läget var mycket lämpligt för handel. Härifrån kunde mälarområdets produkter föras vidare ut till såväl övriga delar av landet som utlandet. Detta ledde till en för Stockholm besvärande konkurrens och under medeltiden gjordes flera försök att stoppa handeln vid Edsbacka. Så småningom blev det så att en marknad om året, vid Mikaeli (29 sept), fick hållas här. Denna marknad bestod till in på 1860-talet.

Fram till början av 1900-talet fanns ett stort antal gästgiverier och krogar utefter vägen mellan Stockholm och Uppsala. I Sollentuna fanns sedan 1600-talet Rotebro gästgivargård och Edsbacka krog vid Edsberg. Gästgivargården brann ned för drygt 10 år sedan, men Edsbacka krog finns alltjämt kvar. Även vid Silverdal i södra Sollentuna har man enligt uppgift under 1700- och 1800-talen tidvis bedrivit krog- och gästgiverirörelse.

Under 1900-talet har tätortsutbyggnaden och bilismens snabba utveckling lett till att nya vägar har kommit till samtidigt som de äldre ofta har breddats och rätats ut. Därför finns i dag inga sammanhängande delar kvar av det gamla landsvägsnätet i Sollentuna med en äldre karaktär i behåll.

Karta 12
KOMMUNIKATIONER OMKR 1900

- Lands- och bygdeväg enligt Häradskartor öfver Stockholms län 1901-1906
- ▽▽▽ Milstenar: $\frac{1}{4}$ mil, $\frac{1}{2}$ mil, hela mil från Stockholm
- ▽ Försvunnen milsten
- Gästgivargård, försvunnen och bevarad
- Krog, Edsbacka nedlagd 1870
- Järnväg och station
- - - Angbåts- och segelled
- ~ Angbåtsbrygga

källor: Häradskartor öfver Stockholms län 1901-1906; D M Euréns angbåtskarta; Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan (Riksantikvarieämbetet); Bebyggelseinventeringar (Länsantikvarien)

Vid mitten av förra århundradet kom de första stora förbättringarna av kommunikationerna. Sollentuna fick då ångbåtsförbindelse med huvudstaden genom en hjulångare som trafikerade bryggorna vid Edsviken. 1866 kom järnvägen då banan mellan Stockholm och Uppsala byggdes. Först fick sollentunaborna nöja sig med en station vid Rotebro. 1886 fick även södra Sollentuna en hållplats vid Turebergs gård som blev station 1900. Senare tillkom i takt med utbyggnaden av villaområdena hållplatser vid Norrviken (1907), Helenelund (1922) och Häggvik (1932). Endast i Tureberg (Sollentuna centrum) är den ursprungliga stationsbyggnaden fortfarande kvar. 1922 upprättades regelbunden busstrafik mellan Stockholm och Rotebro över Tureberg och Norrviken. Sedan Stor-Stockholms Lokaltrafik (SL) 1969 övertog persontrafiken från SJ på lokaltågen Stockholm - Märsta går busslinjerna i Sollentuna huvudsakligen mellan de olika samhällsdelarna och järnvägsstationerna.

*Rotebro gästgivargård några år
innan det brann ned
Foto Elisabet Tegner*

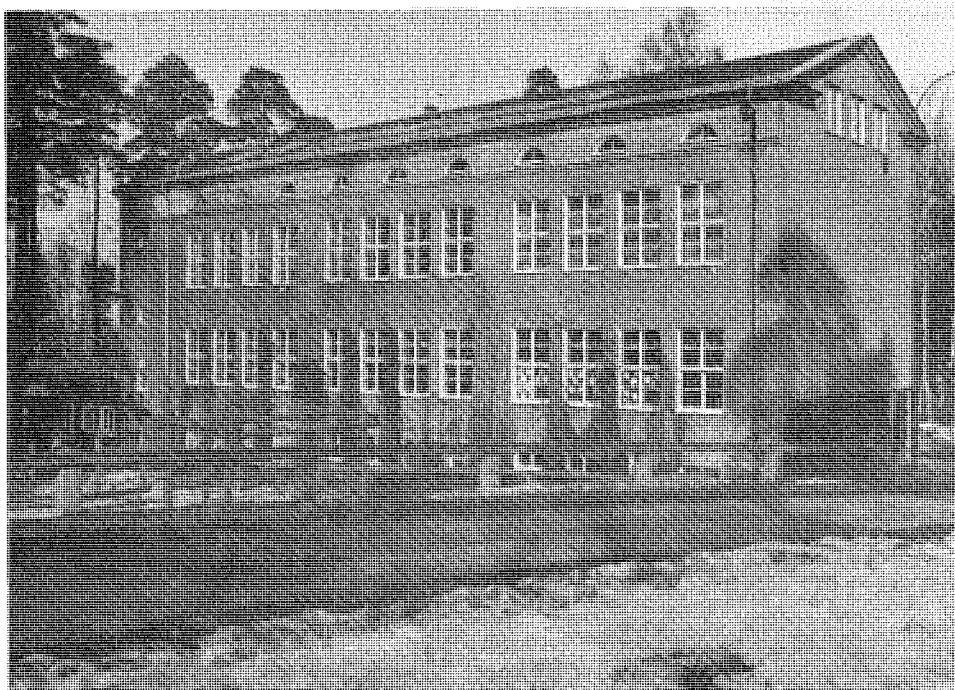
SKOLA

Först i och med folkskolestadgans tillkomst 1842 infördes obligatorisk skolundervisning i Sverige. Varje stadsförsamling och socken skulle inom fem år upprätta folkskolor med utbildade lärare. Helst ville man ha fasta lärolokaler, men ambulerande skolor eller undervisning i hemmet av föräldrarna kunde i nödfall accepteras. Folkskolestadgan stötte i många fall på motstånd hos bönderna och först under 1800-talets senare hälft var reformen fullständigt genomförd i landet.

Tidigare förekom genom klockarens försorg ofta en viss undervisning med främsta syfte att hjälpligt lära barnen läsa katekesen. De skolor som byggdes före 1842 tillkom med hjälp av privata donationer som t ex den sockenskola, numera skolmuseet Klasro, som 1804 instiftades av baron Alexander Rudbeck på Edsberg. På 1870-talet inrättades två småskolor, en i norra delen av socknen och en i den södra. Den södra förlades till Edsbacka krog där krogrörelsen då upphört. Den norra flyttades till en början enligt ett schema runt mellan de olika gårdarna, men blev från 1873 fast vid Ytterby.

1881 blev den nu försvunna kyrkskolan färdig. Den kom till efter en markdonation av ägaren till Sollentunaholm och kom att ersätta såväl sockenskolan från 1804 som Ytterby skola.

Sofielundsskolan

Under 1900-talet har Sollentuna blivit tätt bebyggt och har med sina nu drygt 45 000 invånare många skolor. Av de som uppförts under detta sekel kan särskilt nämnas "Röda skolan" i Norrviken som byggdes 1916 och fortfarande är i bruk samt Norrvikens skola och Sofielundsskolan i Tureberg, båda med välbevarade exteriörer i 1920-talsklassicism.

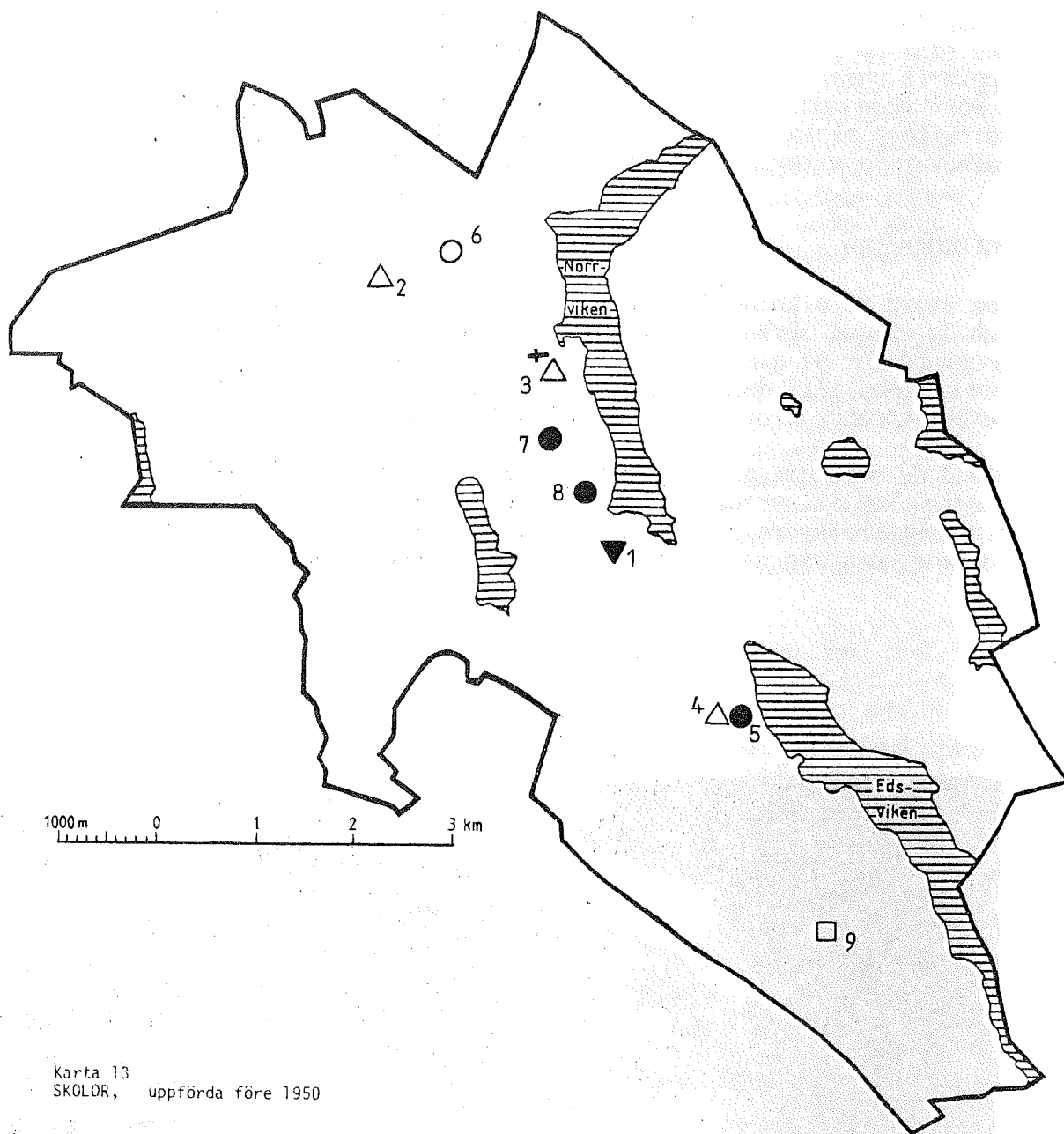
FOLKRÖRELSE

Den stora befolkningsökningen i Sverige under 1800-talet och de därmed förändrade sociala förhållandena skapade bl a grogrund för de olika folkrörelser som växte fram under detta århundrade. Till dessa anslöt sig framför allt folk från den snabbt växande arbetarklassen och det lågborgerliga skiktet.

Bland de strömningar som traditionellt räknas till folkrörelserna kom frikyrkornas verkliga genombrott på 1860-talet och nykterhetsrörelsens på 1870-talet, medan arbetarrörelsen började göra sig gällande omkring sekelskiftet 1900.

Hersby hembygdsgård

Karta 13
SKOLOR, uppförda före 1950

- ▽ Uppförd före 1842
- △ " 1842 - 1899
- " 1900 - 1929
- " 1930 - 1949

Fylld symbol Skola med sin äldre karaktär bevarad

Öfylld symbol Skola, försvunnen eller med sin äldre karaktär förlorad

Källor: Bebyggelseinventeringar (Länsantikvarien); Häradskartor öfver Stockholms län 1901-1906; Nils Göransson: Vår hembygd Sollentuna

1 Klasro Uppförd 1804. Fungerade som skola till 1881. Numera skolmuseum. La 1968:35 Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e) 2 Ytterby småskola Fungerade 1873-81. Riven. Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d) 3 Kyrkskolan Invigdes 1881 och ersatte då Klasro och Ytterby småskola. Kyrkskolan upphörde att fungera 1927. Riven. Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d) 4 Sofielundsskolan (Turebergs gamla skola) Invigdes 1893. Småskola tillkom 1909. Den äldsta delen som ombyggdes 1939 fungerar nu i huvudsak som gymnastiksal. Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e) 5 Sofielundsskolan (Turebergs skola) Skolan byggdes 1923 (södra flygeln) och 1927 (norra flygeln)	och har sedan dess välbevarad exteriör. La 1972:136 6 Gillbo skola Den första skolbyggnaden invigdes 1909. Gillbo skola har om- och tillbyggts på 1920- och 1960-talen. Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d) 7 Röda skolan Uppfördes som småskola 1916 och är fortfarande i bruk. Skolbyggnaden har en mycket välbevarad exteriör. La 1972:22 Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d) 8 Norrvikens skola Den norra flygeln invigdes 1927 och den södra 1939. Båda flyglarna har från tiden välbevarade exteriörer. La 1972:243 Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e) 9 Helenelunds småskola Invigdes 1927 och revs 1964. Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

I Sollentuna finns frikyrkor tillhöriga metodister, baptister, Svenska missionsförbundet och Pingstkyrkan. Den välbevarade Gillbokyrkan, från 1909, som tillhör metodisterna är dock den enda kvarvarande äldre frikyrkobyggnaden i kommunen.

Folkets hus ligger i Rotebro och är av modernt datum. Dess föregångare som var uppförd 1913 revs 1975.

Till folkrörelserna måste också konsumentkooperationen räknas. Konsumföreningar uppstod efter engelskt mönster vid mitten av 1800-talet men blev vanligt förekommande framför allt under århundradets sista decennium. Under samma skede bildades också olika producentkooperationer. Huvudsakligen rörde det sig om bönder som gick samman i t ex skogsägareföreningar och andelsmejerier.

En annan typ av folkrörelse representeras av landets alla hembygdsföreningar. Också dessa har skapat sig miljöer, i vissa fall genom sammanflyttning av äldre byggnader, i andra fall genom att vårda någon ålderdomlig byggnad eller gård på ursprunglig plats. Exempel på det senare är Hersby där Sollentuna hembygdsförening driver ett hembygdsmuseum.

INDUSTRIER

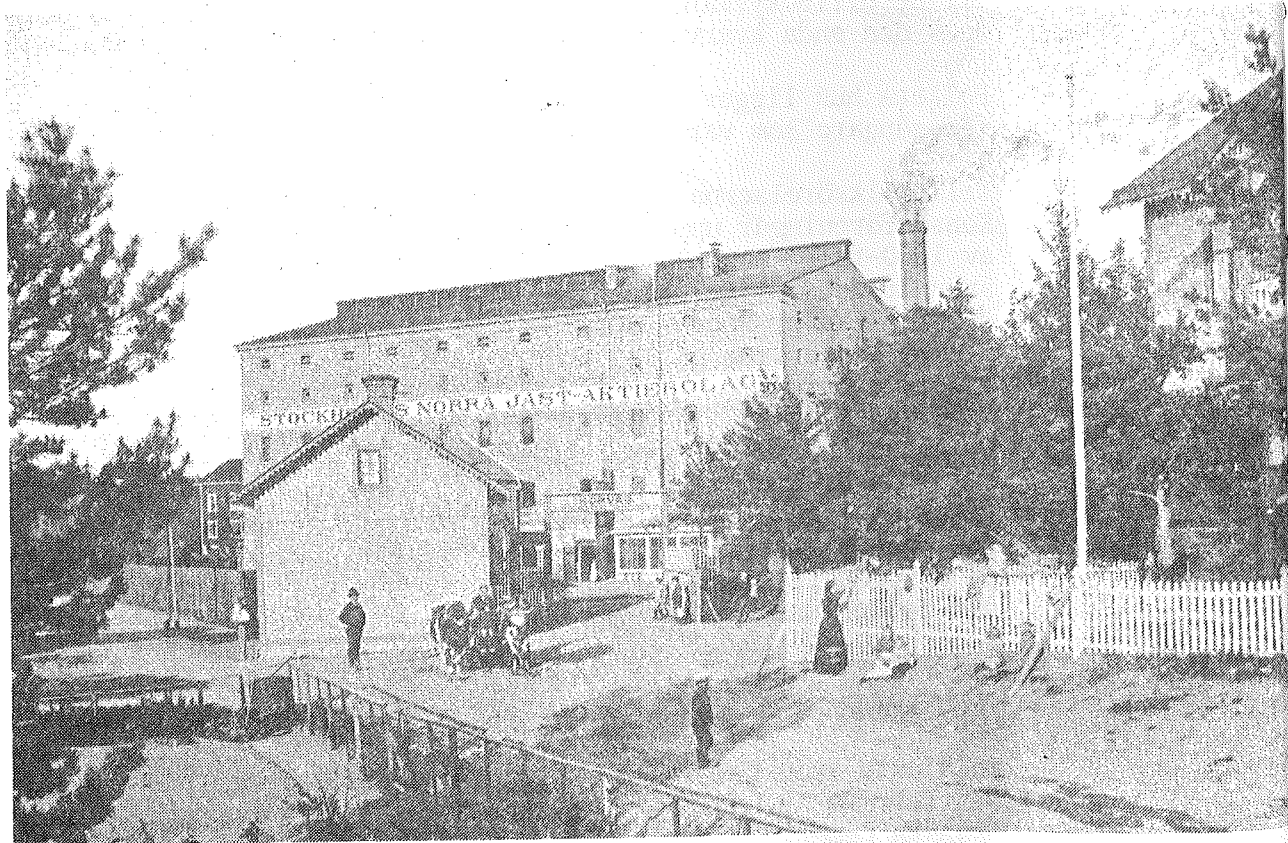
De äldsta industrierna av betydelse i Sollentuna är Svenska Jästfabriks AB, AB Alfr. Wesströms Verktygsfabrik och AB Skånska Cementgjuteriet.

Stockholms Aktiejästbolag bildades 1856 och de första lokalerna förlades till Liljeholmen. Mellan 1870 och 1884 låg fabriken vid Norra Humlegårdsgatan och flyttades därefter till Kräftriket vid Brunnsviken. Samtidigt ombildades företaget och gavs namnet Stockholms Norra Jästaktiebolag. Vid Kräftriket var en expansion av flera skäl inte möjlig varför man 1889 inköpte Sollentunaholms gård vid Norrviken. Här fanns tack vare Stockholmsåsen riklig tillgång på rent grundvatten. Ur kommunikationssynpunkt var också närheten till norra stambanan utmärkt. Själva fabriksanläggningen började uppföras 1892 och invigdes i maj 1893. 1919 bildades Svenska Jästfabriks AB genom sammanslagning av flera av landets jästfabriker.

I dag är Rotebrofabriken Sveriges enda kvarvarande jästfabrik. Nya industrilokaler har uppförts under 1960- och 70-talen men flera av de gamla finns kvar.

AB Alfr Wesströms verktygsfabrik flyttade 1902 från Norrtälje till sjön Norrvikens norra spets i Sollentuna. Man tillverkade framför allt olika slags verktyg för mekaniska verkstäder och industrier, som fräsar och brotschar. Verksamheten upphörde här 1976. Kvar finns den äldre industribyggnaden som i dag används för andra ändamål.

Stockholms Norra Jäst-Aktiebolag någon gång mellan 1895 och 1901

AB Skånska Cementgjuteriet etablerade en industrianläggning i Tureberg 1904. Fabriken lades ned i slutet av 1960-talet inför utbyggnaden av Sollentuna centrum. Inga byggnader finns kvar.

TATORTSUTVECKLINGEN

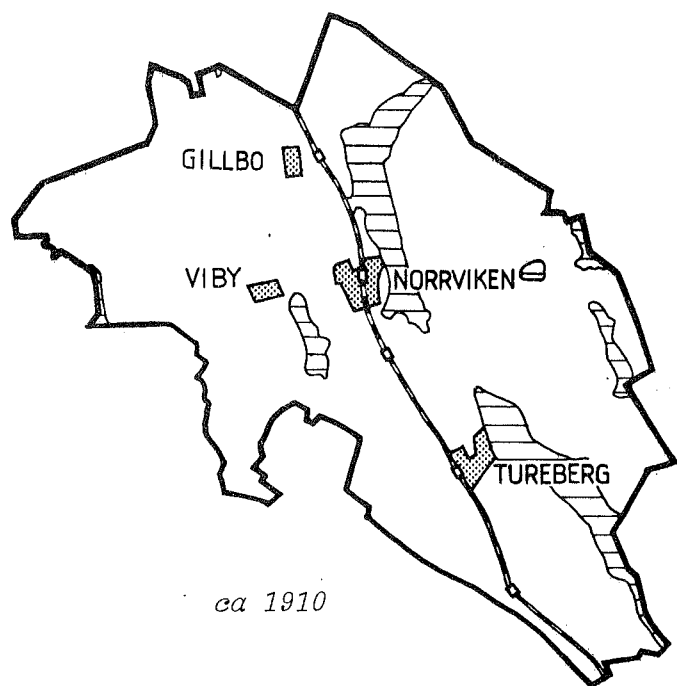
I början av 1900-talet rådde en allvarlig bostadsbrist i Stockholm som kulminerade 1907-08. Följden blev en stor efterfrågan på bostäder i ytterområdena, vilket ledde till en omfattande exploatering och markspekulation. Med de statliga egnahemslånen från 1905 gavs också ekonomiska möjligheter för en bred allmänhet att skaffa sig ett eget hus i någon av förorterna. De närmaste årtiondena framöver kom egnahemsbebyggelsens utbredning att bli det dominerande draget i stockholmstraktens utbyggnad.

Tidigt visade markexploatörerna intresse för Sollentuna som sedan 1866, då norra stambanan kom till, hade goda förbindelser med Stockholm. Strax norr om Turebergs station avstyckade Edsbergs fastighetsbolag, bildat av ägarna till Edsbergs gods, redan 1905 det första egentliga egnahemsområdet i den nuvarande kommunen. Området bestod emellertid bara av 37 villatomter. Året därpå inleddes däremot en betydligt mer omfattande exploatering i norra Sollentuna då egnahemstomter började säljas i Rotebro (Gillbo), Norrviken och Viby. Under namnet Turebergs villastad styckades 1910 ytterligare ett villaområde vid Turebergs station. Men det var först efter 1918 då AB Upplandshem köpte upp Edsbergs markegendomar i socknen, vilka omfattade så gott som hela dåvarande södra Sollentuna, som exploateringen av Tureberg tog ordentlig fart. Bolagets målsättning var att stycka i stort sett all mark i egnahemstomter. Efterfrågan blev stor eftersom priserna hölls låga och på knappt fyra år såldes ca 600 tomter. Under 1920-talet inledde bolaget tomtförsäljning även söder om Tureberg, i nuvarande Helenelund. Här avstyckades två egnahemsområden. Först Edsvikens villastad, där försäljningen började 1923, och två år senare Eriksbergs villastad. För båda områdena upprättades stadsplaner av arkitekt Arvid Stilles.

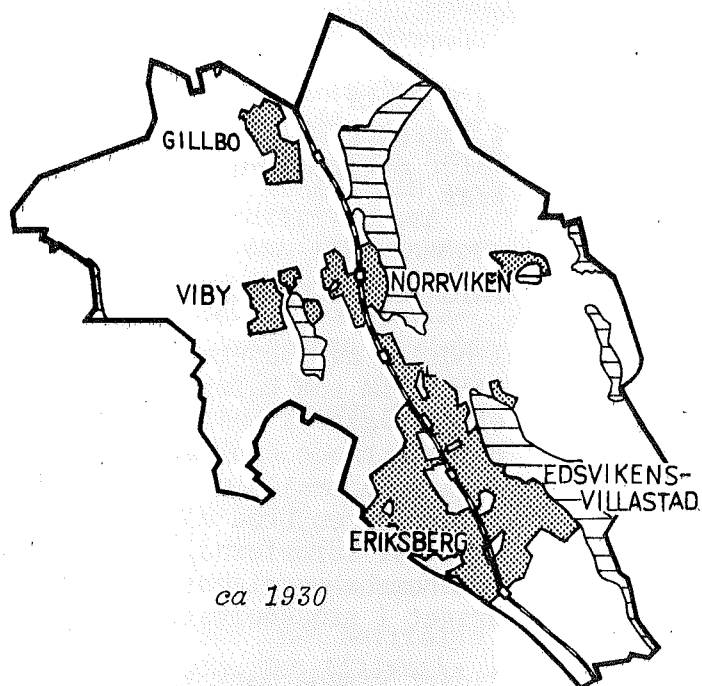
Egnahemsbyggarna var oftast arbetare eller lägre tjänstemän med anställning i Stockholm. De goda förbindelserna med staden medförde att man dagligen kunde pendla mellan hemmet och arbetsplatsen.

Under 1920-, 1930- och 1940-talen växte villaområdena successivt ut i Sollentuna. Södra delen av socknen blev under den här tiden närmast fullbyggd med villor. Bebyggelsen blev så omfattande att Sollentuna kunde bli köping 1944.

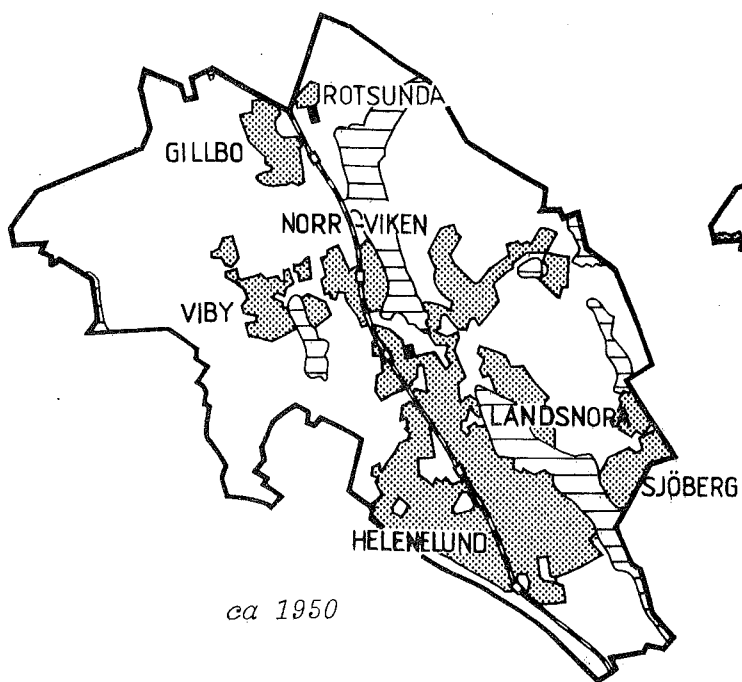
I slutet av 1940-talet avmattades villabyggandet samtidigt som de första flerfamiljshusen tillkom i Sollentuna. Dessa

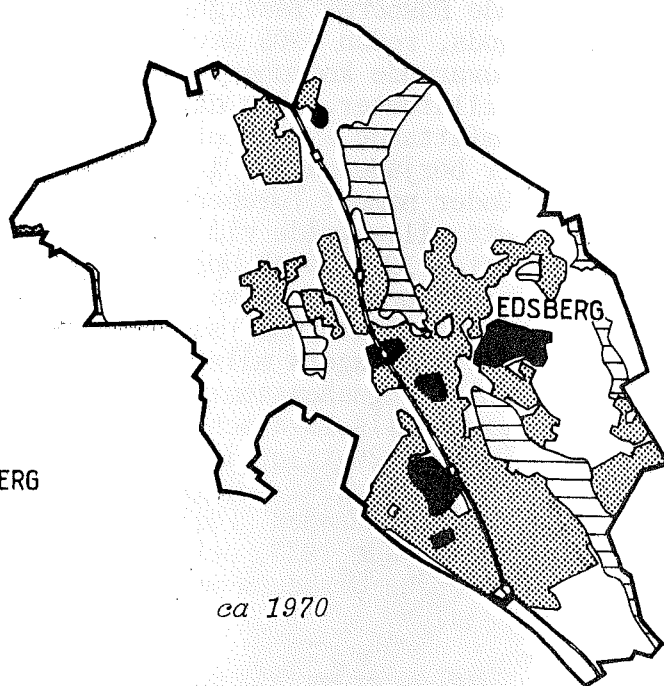
ca 1910

ca 1930

ca 1950

ca 1970

Karta 14
TÄTORTSUTVECKLINGEN

- Huvudsakligen småhusbebyggelse
- " hyreshusbebyggelse

Källa: Ingemar Johansson: Den stadslösa storstaden

uppfördes 1947-50 i Häggvik och Rotsunda. Det första större hyreshusområdet i kommunen var Edsberg som började byggas under 1950-talet.

Sedan 1940-talet har ny villabebyggelse huvudsakligen tillkommit genom förtätningar inom de äldre områdena. Däremot har en del radhusområden byggts under främst 1960- och 1970-talen, t ex i Gillbergai Rotebro och söder om Sollentuna kyrka i Norrviken.

Under 1960-talet började ett flertal företag att etablera sig i Sollentuna, bl a Johnson&Johnson, 3M Company, Asea och Philipsson. Industrimark har erbjudits främst i Rotebro och Häggvik som i dag har utvecklats till kommunens största arbetsplatsområden.

Sedan 1960-talet har hyreshusbebyggelse framför allt tillkommit i Rotebro, Tureberg (Sollentuna centrum) och Helene-lund där även affärs- och servicecentrum byggts.

Sollentuna har genom 1900-talets utveckling blivit en utpräglad förortskommun till Stockholm. Trots att flera företag har etablerat sig i kommunen har fortfarande huvuddelen av invånarna sitt arbete i huvudstaden.

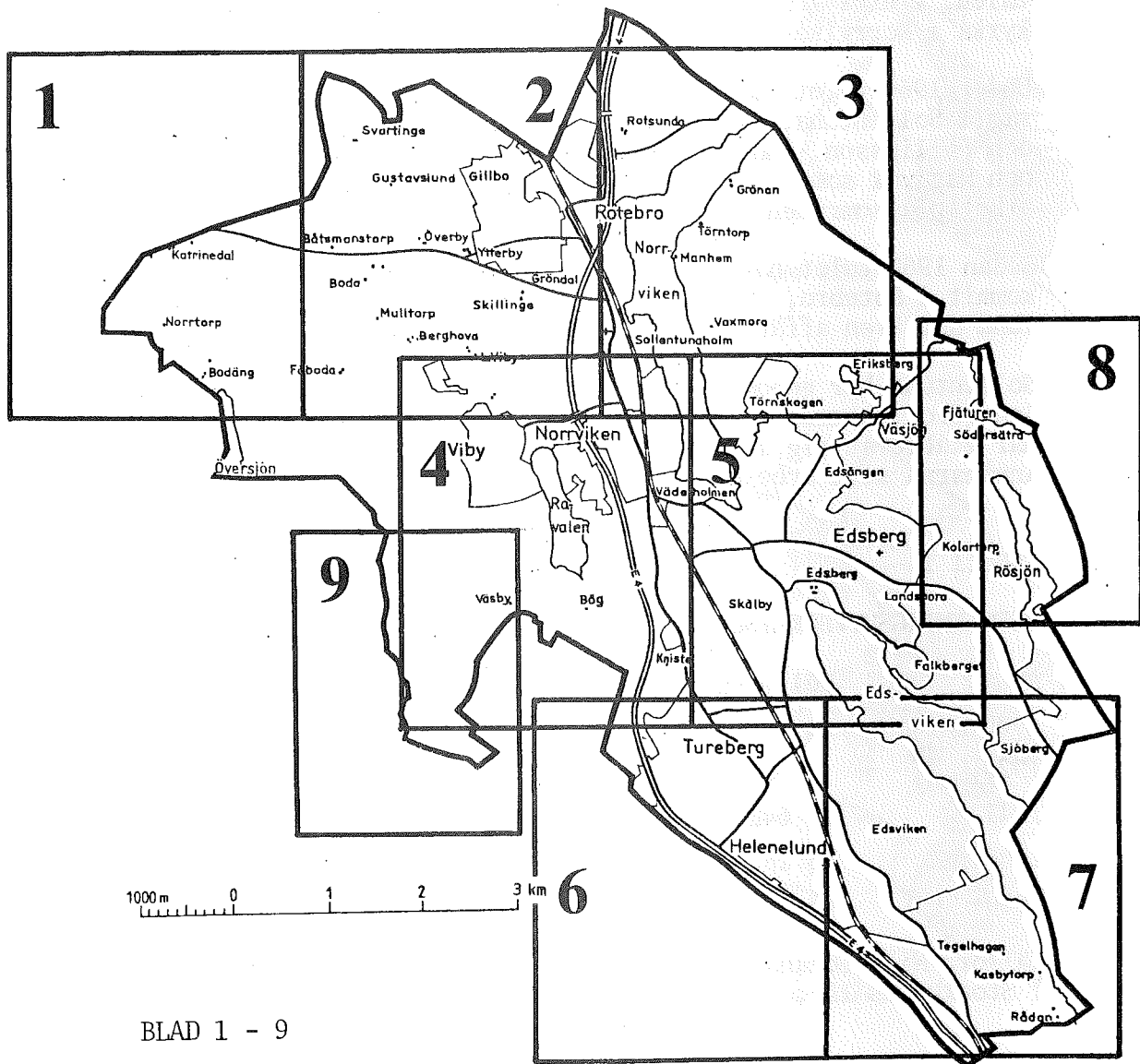
Tabell 1

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN I SOLLENTUNA UNDER 1900-TALET

År	Folkmängd
1900	1 290
1920	3 933
1941	13 641
1960	25 182
1980	45 868

Källor: Nils Göransson: Vår hembygd Sollentuna; Länsstyrelsen i Stockholms län, meddelande 1982:5.

KULTURHISTORISKT VÄRDE - FULLA OMRÅDEN

BLAD 1 - 9

Sollentuna kommun
Skala 1:15 000

Helhetsmiljö. Område med kulturhistoriskt värdefull struktur.

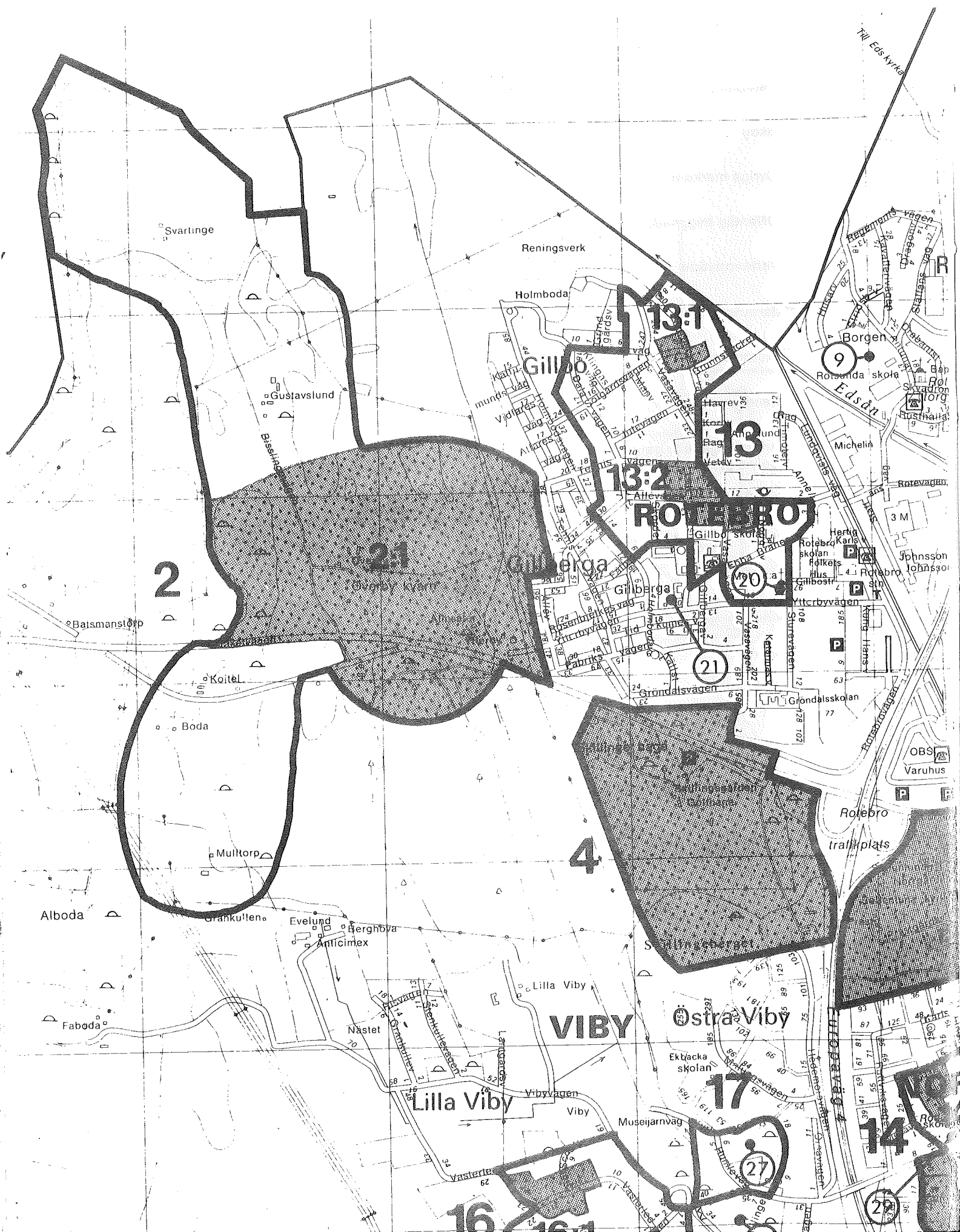

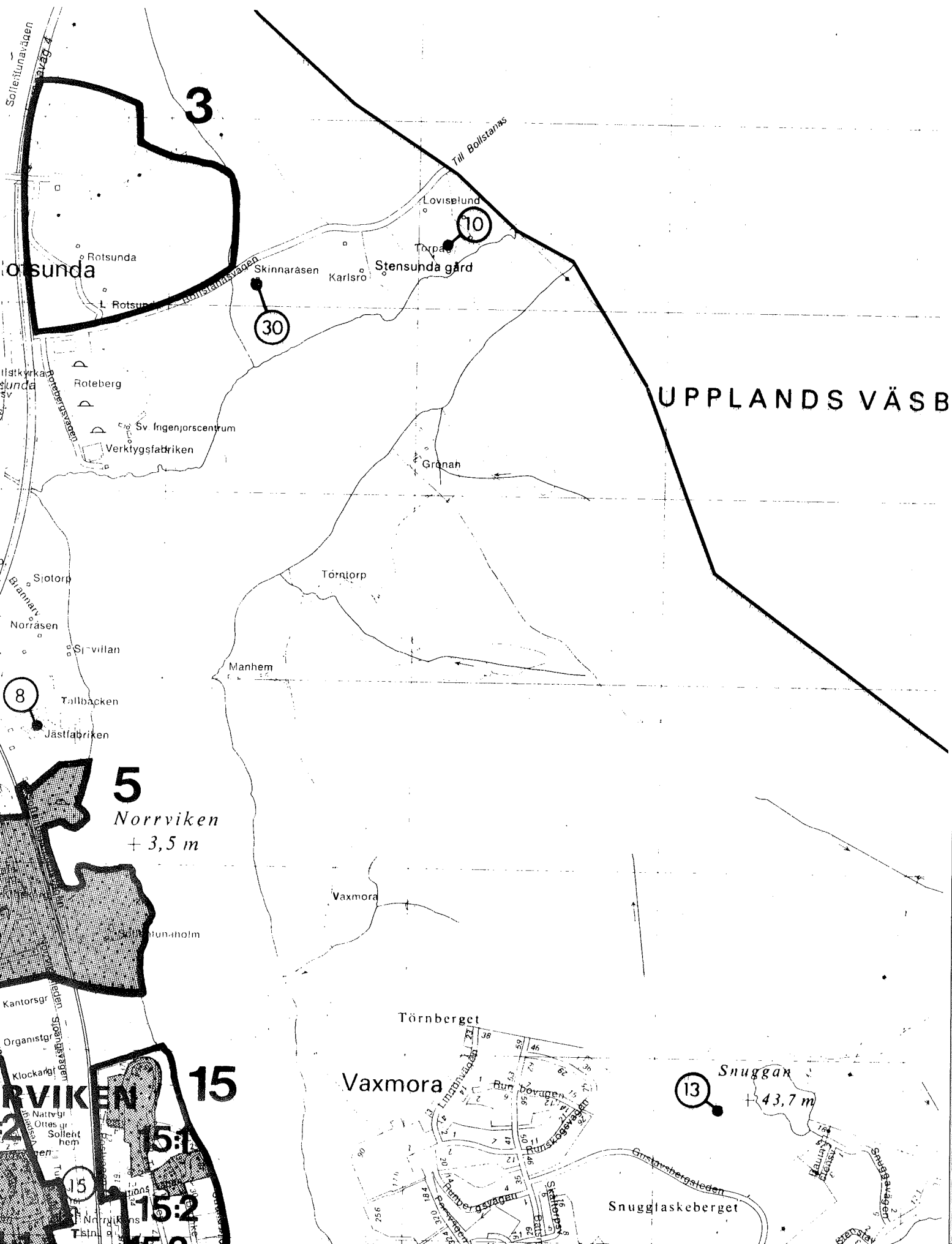
Närmiljö. Område som särskilt ingående belyser viktiga delar av kommunens historia.

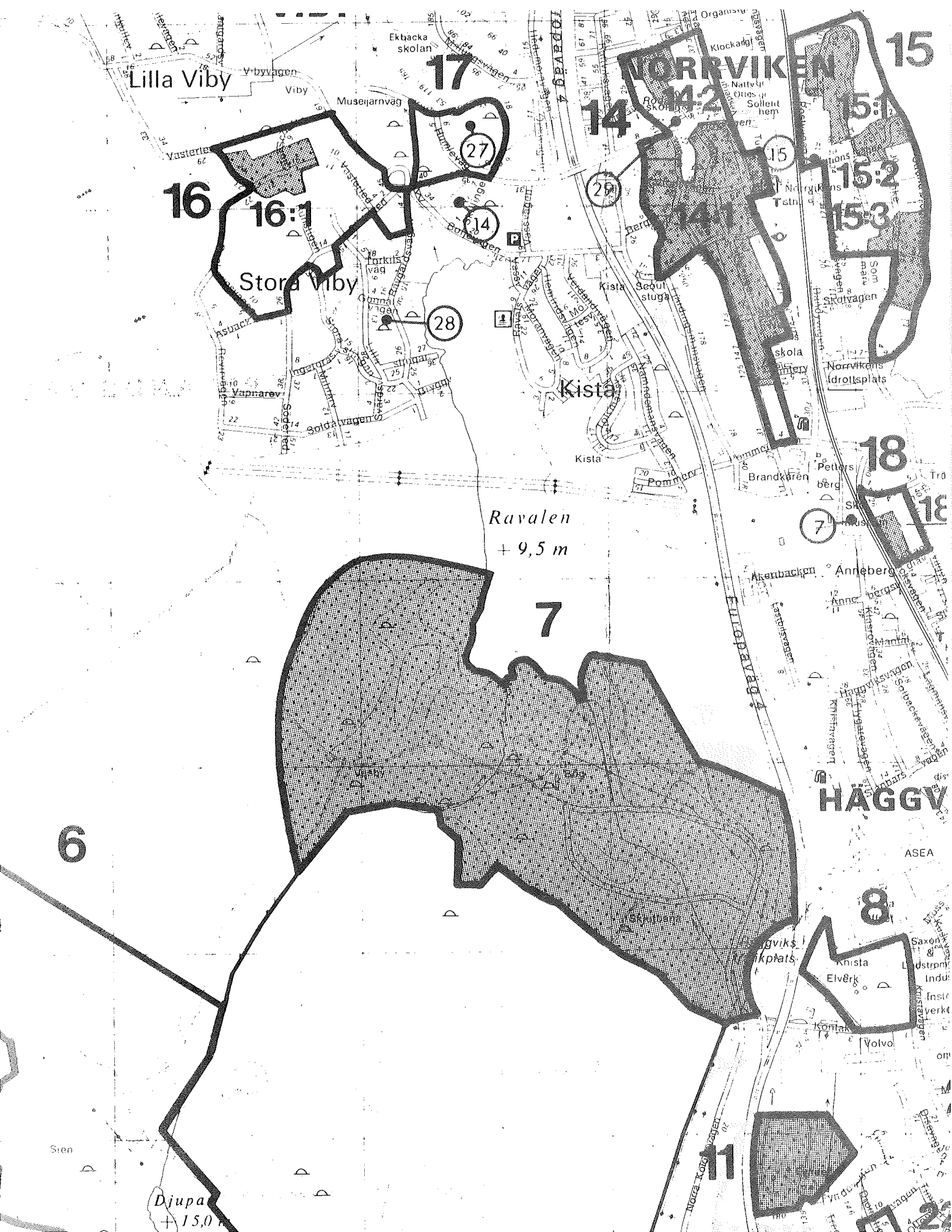

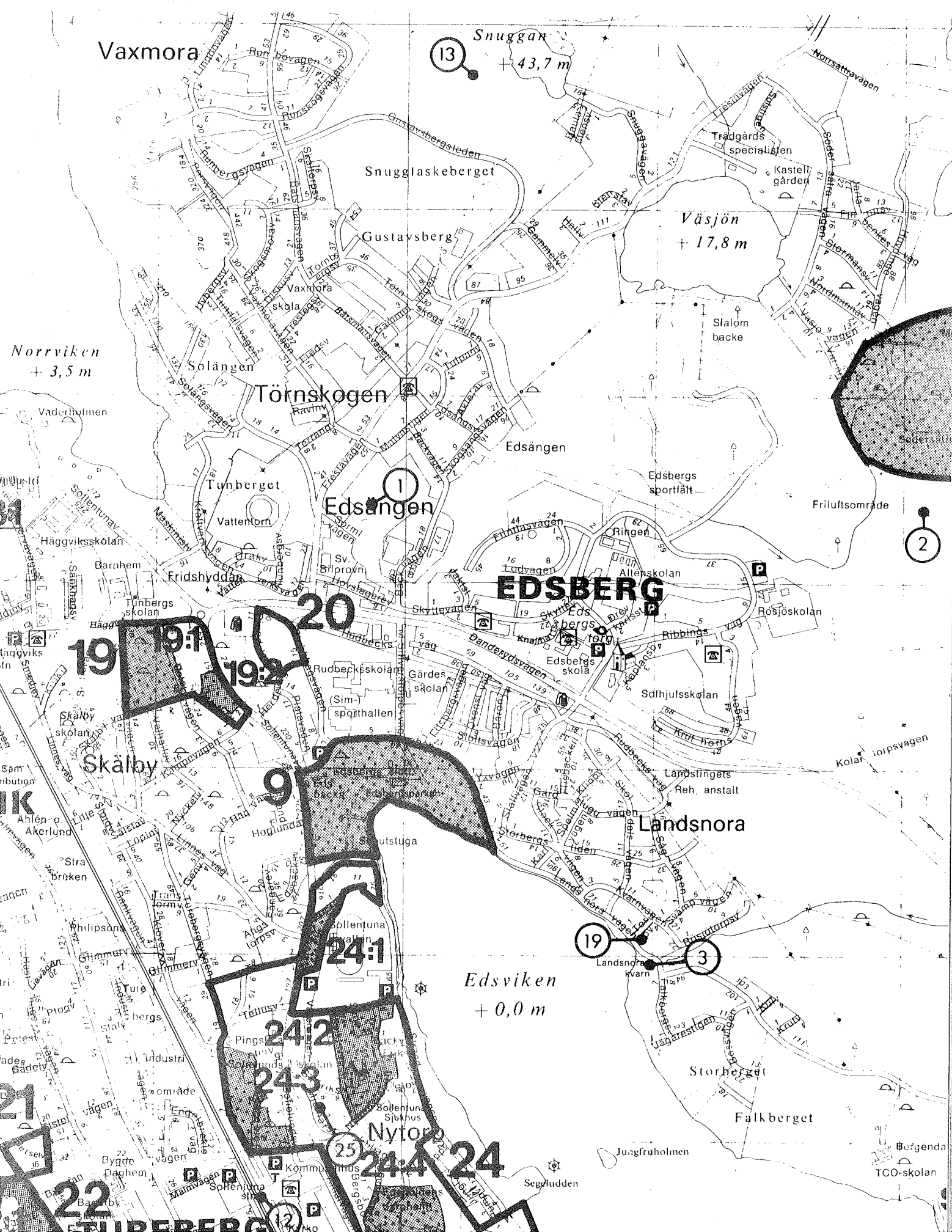
Särskilt värdefullt kulturminne

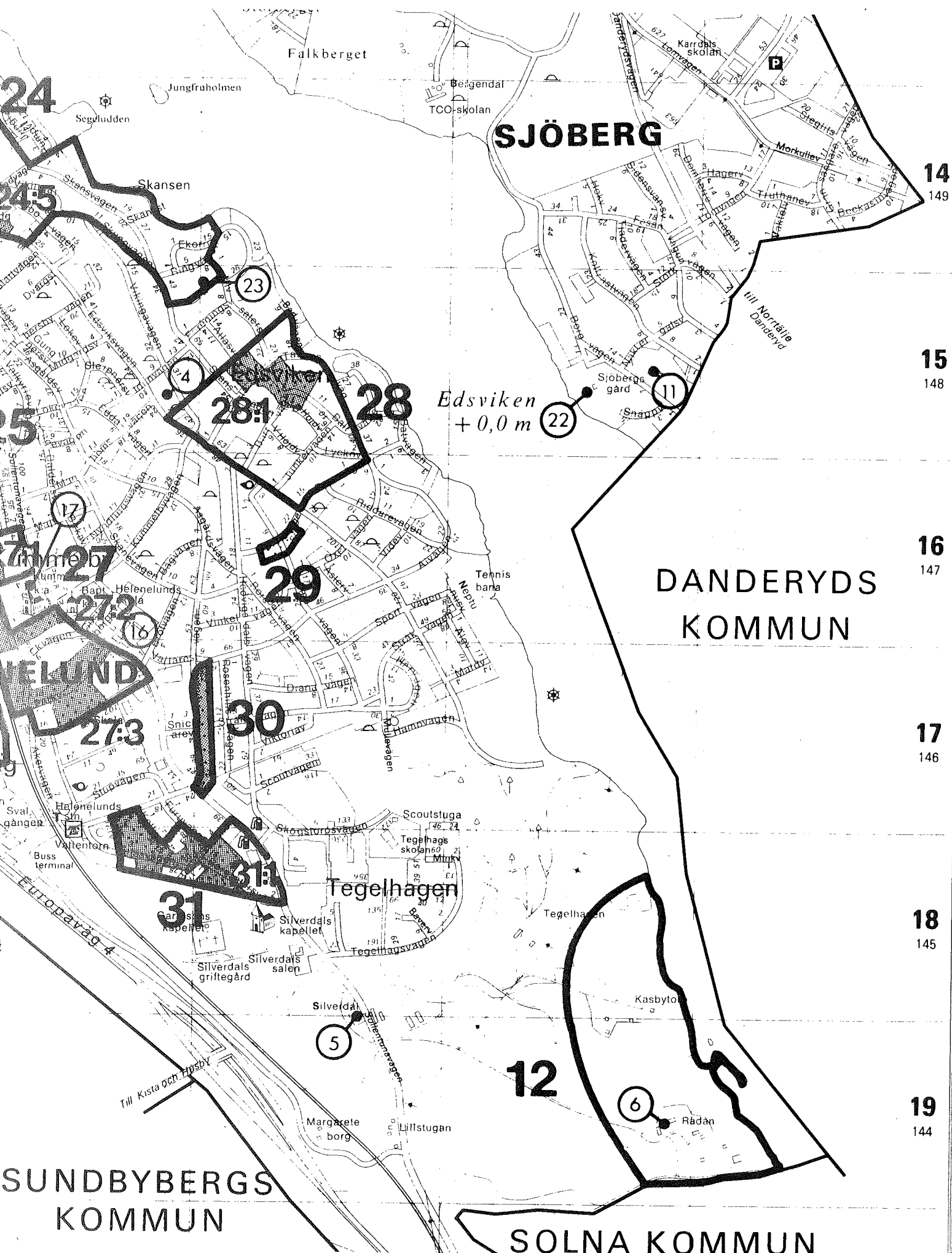

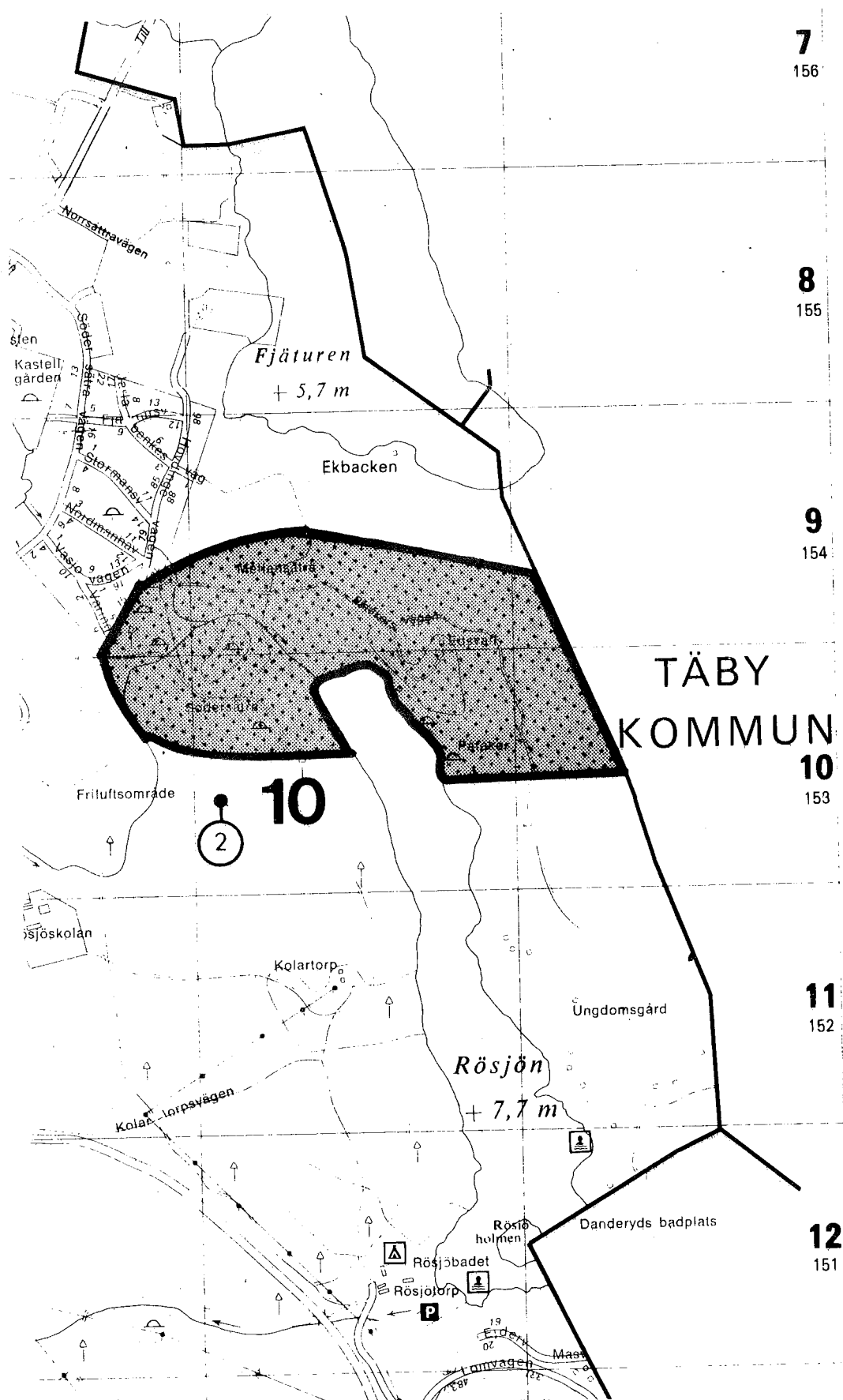

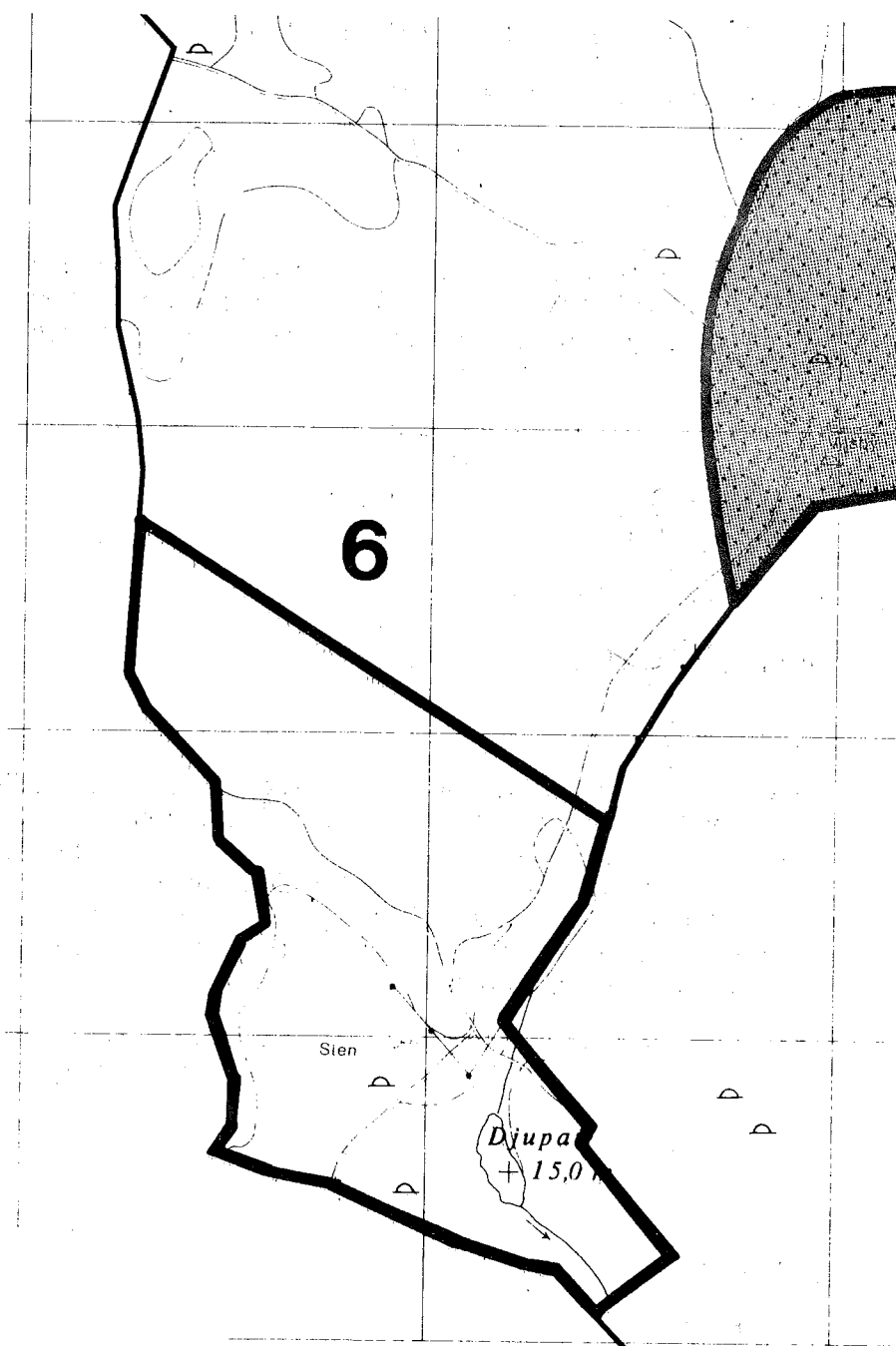

rsvägen	M 15
vägen	K 15
ägen	K 13
svägen	K 9
ägen	P 14
vägen	K 11
vägen	L 15
igen	K 13
tigen	L 17
ägen	M 16
jen	G 5
jen	G 9
erksvägen	K 10
avägen	K 9
livägen	G 9
jen	G 4
en	H 8
sväg	F 4
jen	M 16
vägen	L 15
vägen	M 17
en	J 15
igen	M 16
igen	H 9
in	H 9
stråket	K 14
svägen	F 9
vägen	M 9
gen	M 9
id	F 8
ägen	J 11
lövågen	M 15
gränd	H 8
ägen	K 11
vägen	G 5
l	L 12
cken	H 10
jen	L 17
an	F 9
svägen	L 15
dsgränd	K 13
	G 4
in	N 16
psvägen	K 12
jen	K 14
gen	K 11
öjdvägen	M 15

1 SVARTINGE BÅTSMANSTORP - KATRINEDAL

Ekonomisk karta: 108 92 (10I 9c)

108 93 (10I 9d)

Helhetsmiljö

Ett flertal torp och lägenheter invid en avsnörd rest av gamla Stäketvägen. Flera av boningshusen är välbevarade, bl a Svartinge båtsmanstorp och Rosendal (la 1968:64).

Se kartblad 1

2 SVARTINGE - ÖVERBY - YTTERBY

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

Helhetsmiljö

Gårdar och järnåldersgravfält i ett större sammanhängande agrarlandskap. Gravfälten kan huvudsakligen dateras till yngre järnålder och knyts till gårdarna i Svartinge, Överby och Ytterby (la 1968:1,3,6). Området ansluter i norr till en värdefull bebyggelsemiljö i Eds socken (Upplands-Väsby kommun), bestående av framför allt Antuna och Bisslinge gårdar med tillhörande gravfält.

Stensträngslokaler, möjligen från äldre järnålder, finns vid Svartinge, Gustavslund och Kojtel (raä 169, 209, 211).

Se kartblad 2

Närmiljö

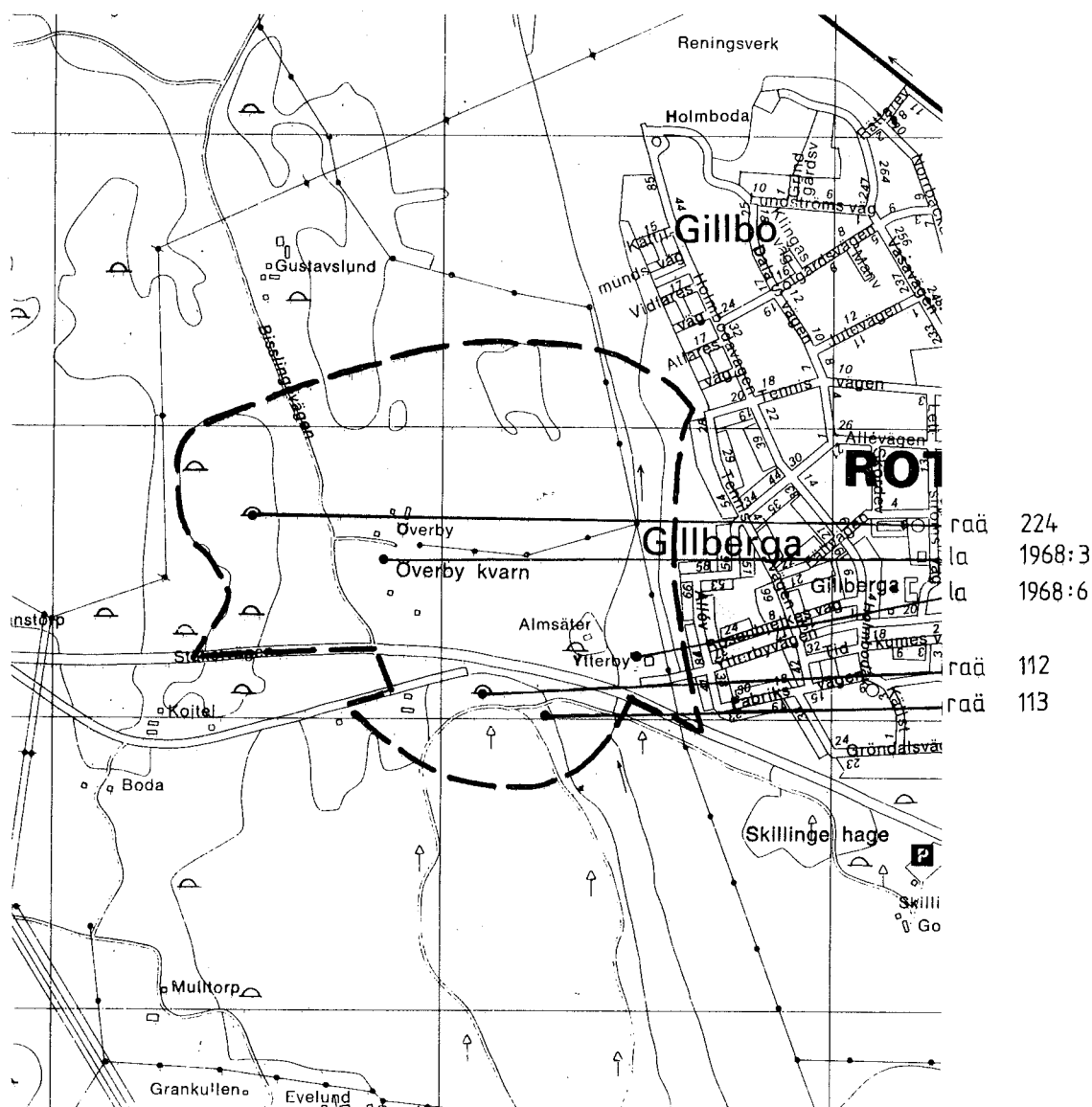
2:1 Överby - Ytterby

Tre förhistoriska gravfält (raä 112, 113, 224) vid Ytterby och Överby tyder på att de båda gårdarna bebyggdes under yngre järnålder. Av gravfälten kan raä 112 och 224, med tillsammans ca 25 synliga gravanläggningar, knyts till Överby medan raä 113 med största sannolikhet kan föras till Ytterby. En undersökning 1934 av tolv gravar på raä 112 gav datering- ar till vikingatid (ca 800 - 1100 e Kr).

Enligt en taxeringslängd från 1599 fanns då en gård i Ytterby och tre i Överby. 1636 hade gårdsantalet ökat till fyra i Överby men var oförändrat i Ytterby.

På en lantmäterikarta från 1812 är såväl Över- som Ytterby utritade som respektive en gård. Den förra var fritt grupperad av typ mellansvensk gård medan Ytterby uppvisar en slut-en gårdsfyrkant.

Vid Överby gård (la 1968:3) finns i dag ett flertal äldre boningshus och ekonomibyggnader. Särskilt kan ett reveterat boningshus från 1800-talets andra hälft nämnas. Det är byggt med en stomme av träkubbar och bruk och är ett bra exempel på hur man under detta tidsskede laborerade med alternativa byggnadssätt.

Närmiljö 2:1 Överby-Ytterby

Vida synlig finns vid Överby också kommunens enda bevarade väderkvarn (la 1968:3) som restaurerades 1967-68. Den är av s k holländsk typ vilket innebär att den har en vridbar huv som kunde ställas om allt efter vindriktningen. Till kvarnen hör också en kvarnstuga.

Ytterby (la 1968:6) ligger i dag alldeles i kanten av ett modernt radhusområde. Gården har två välbevarade manbyggnader. Den äldre, som är timrad och har en sexdelad plan, ska enligt uppgift vara flyttad 1844 från Fresta prästgård. Den yngre manbyggnaden är från 1907, uppförd i villastil.

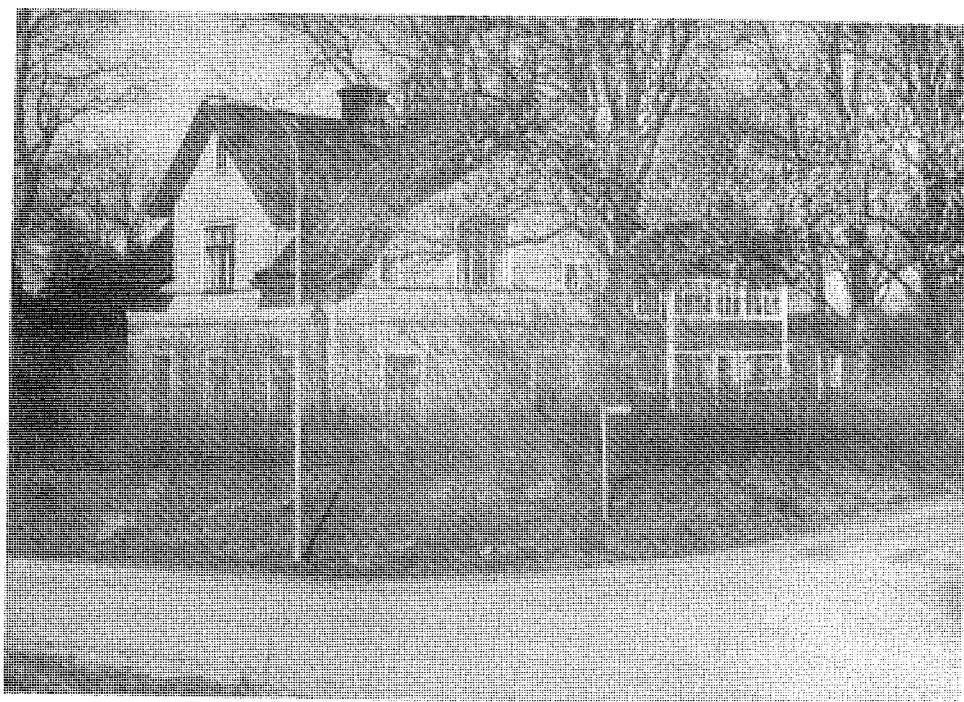
Motivering:

Med gårdsgravfält från yngre järnålder i nära anslutning tillhör Överby och Ytterby de få av Sollentunas ursprungligen ca 17 förhistoriska gårdar som med bevarade gårdsanläggningar fortfarande ligger i en landsbygdsmiljö.

Överby kvarn är en av de få välbevarade väderkvarnarna i Stockholms län. Den är ett kulturhistoriskt och miljömässigt mycket värdefullt inslag i landskapsbilden.

Överby

Ytterby

*Den äldsta manbyggnaden vid
Ytterby*

Överby
Foto Elisabet Tegner

Överby kvarn
Foto Elisabet Tegner

3 ROTSUNDA GÅRD

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

108 94 (10I 9e)

Helhetsmiljö

Rotsunda gård (1a 1968:14) med en välbevarad gårdsbild från 1800- och 1900-talen.

Se kartblad 3

4 SKILLINGE - TUNA

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

Helhets- och närmiljö

Väster om Rotebro trafikplats utbreder sig ett öppet f d åkerlandskap som i dag till större delen upptas av Skillinge golfbana. Här ligger också flera gravfält och de fossila lämningarna efter Skillinge och Tuna byar.

Av Skillinge by, som på 1800-talet utgjordes av tre gårdar, återstår i dag bara en enkelstuga (la 1968:26) som utnyttjas av golfklubben. Några husgrunder och källargropar (raä 107) är fortfarande synliga på byplatsen som också utmärks av ett antal fruktträd och prydnadsbuskar. I nära anslutning till det gamla bebyggelseområdet finns två gravfält (raä 106, 109) som belägger Skillinges förhistoriska anor. På det förre finns ca 65 synliga gravanläggningar och på det senare ca 20, främst i form av runda stensättningar och högar av tydlig yngre järnålderskaraktär.

I början av 1940-talet lät riksantikvarieämbetet och Stockholms stadsmuseum utföra arkeologiska undersökningar i Sollentuna. Syftet var att närmare studera den vikingatida bebyggelsen norr om Stockholm. Intresset vändes mot trakten av Sollentuna kyrka där det till gravfälten raä 102 och 105, mellan Skillinge och kyrkan, inte har funnits någon känd historisk bebyggelseenhet. Man inriktade sig därför på att finna platsen för en eventuell förhistorisk gård som hört samman med gravfälten.

Ca 500 meter väster om kyrkan visade höga fosfatvärden på en möjlig tidigare bosättning. Vid en följande undersökning framkom också mycket riktigt lämningar av förhistorisk bebyggelse (raä 104). Två anläggningar upptäcktes. Dels en äldre från början av vendeltid, dels en från vikingatid.

Den äldre anläggningen utgjordes av såväl bebyggelseämningar som gravar. Dessutom grävdes en smedja ut som bl a uppvisade fynd av myrmalm, slagg och järnfragment.

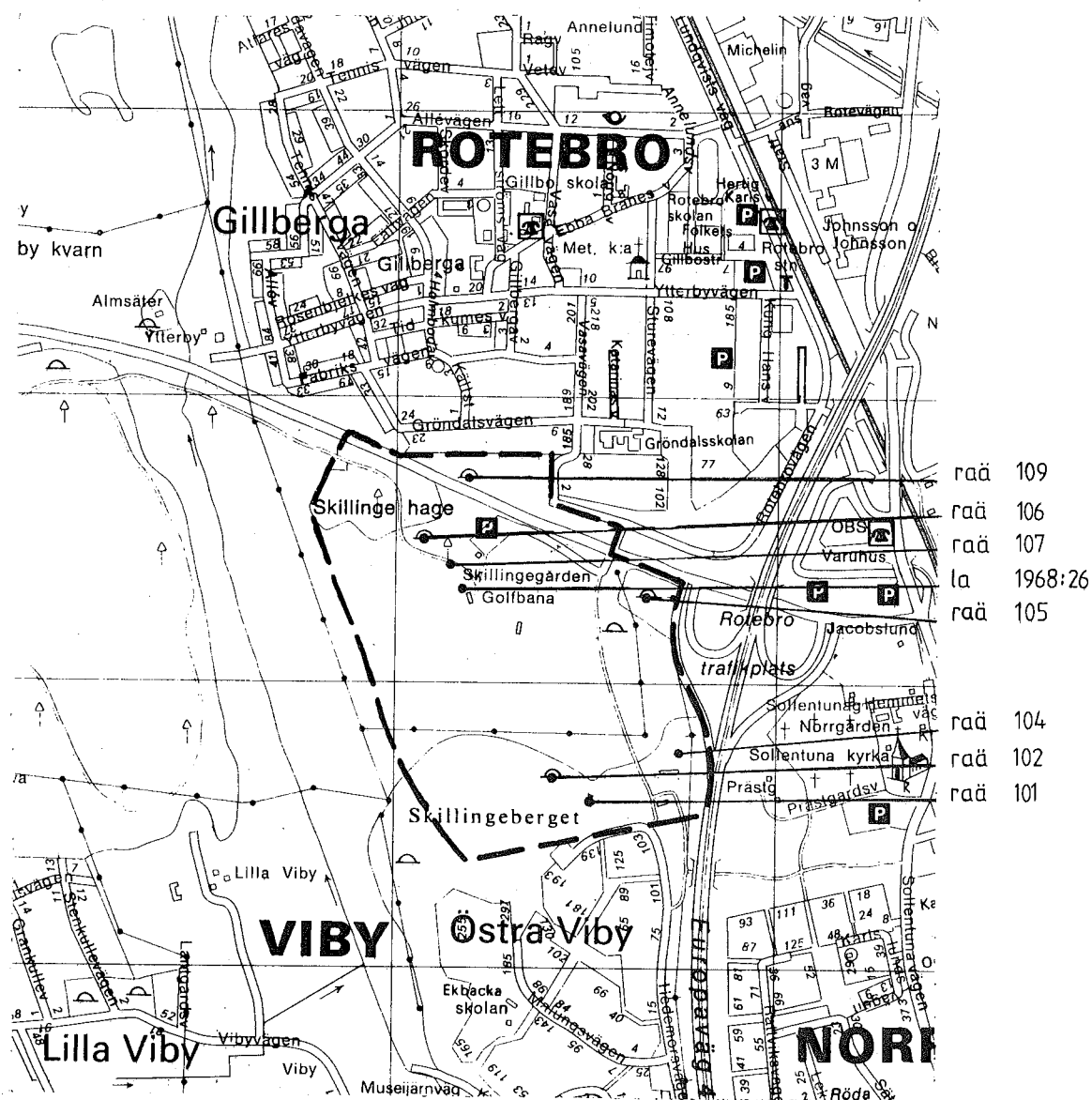
Till den vikingatida gården upptäcktes inte mindre än ett tiotal husgrunder. Fynden var rika. Förutom en mängd kreatursben framkom bl a järntenar, verktyg av järn och ben, handkvarnstenar av sandsten samt smycken. Anläggningen bedömdes möjligen ha varit i bruk en eller ett par århundraden in i medeltiden.

På goda grunder anses det att den utgrävda anläggningen är resterna av en gård som hetat Tuna. Av Sollentunas förhistoriskt belagda gårdar låg det troliga Tuna närmast kyrkan och det kan därför antagas att kyrkan uppförts på denna gårds mark och även fått sitt Tuna-namn härav. Det sammansatta namnet Sollentuna har förmodligen uppkommit som en kombination av Tuna och det gamla häradsnamnet Sollenda. Härigenom skiljde man i så fall också ut socknen från det närbelägna Vallentuna i Vallenda härad.

Tunanamnen är av förhistoriskt ursprung och antas kunna sättas i samband med en administrativ organisation av bygden som införts under möjligen 900- eller 1000-talet. Undersökningar tyder på ett samband med hundaresindelningen.

Även de två gravfälten raä 102 och 105 undersöktes. Båda är vikingatida och har använts parallellt. Det förra har färre gravar (ca 30) och visade upp väsentligt rikare fynd än det senare som rymmer ca 150 synliga anläggningar. Detta kan tyda på en social skiktning av den dåtida befolkningen varför undersökningsledaren Hans Hansson kallade raä 102 och 105 för husbonde- respektive tjänstefolkets gravfält.

Den rikaste graven på raä 102 var samtidigt den äldsta och kunde dateras till 900-talets förra hälft. Graven innehöll framför allt en praktfull vapenuppsättning och utrustning

Helhets- och närmiljö 4 Skillinge-Tuna

till två hästar som följt sin herre i graven. Vidare framkom en mängd nitar som kan innebära att den döde begravts i en båt. Gravfältets yngsta anläggningar uppvisade en klart kristen påverkan med öst-västligt orienterade skelettgravar.

Strax sydöst om gravfältet finns en runristning i fast häll (raå 101). Kanske berättar den om dåtida Tunabor. Inskriften lyder: "Atfare och Torgils läto rista runorna efter Horse, sin fader och efter Vidfare, sin broder".

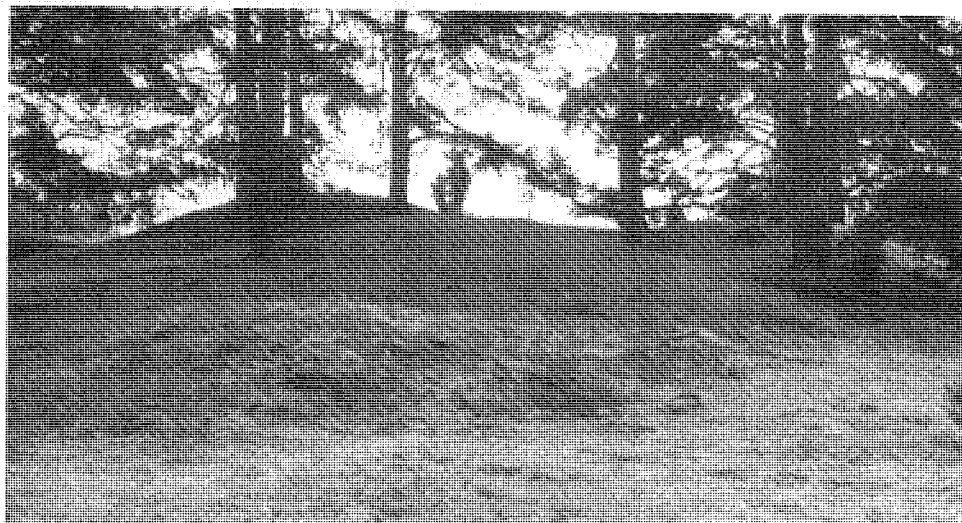
På gravfält raå 105 i den s k "Krigshagen" undersöktes ett tiotal gravar. Förutom torshammarringar uppvisade de ett relativt fattigt fyndbestånd.

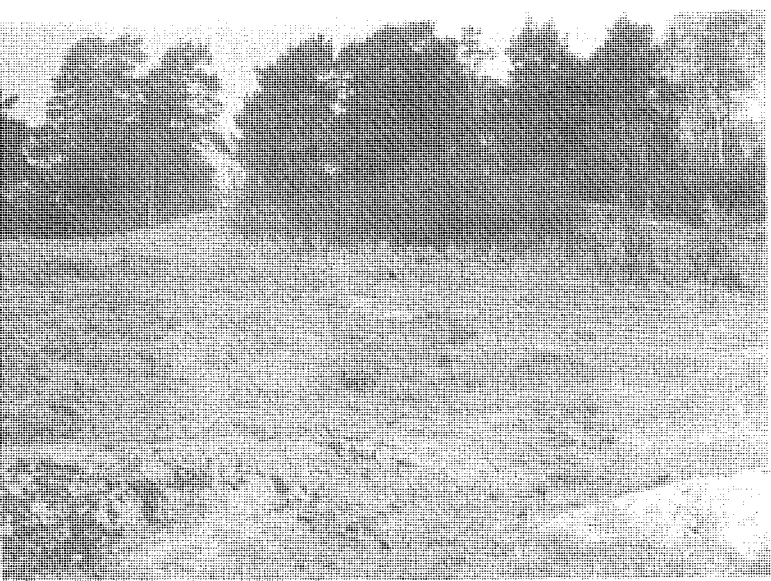
Tuna forntida bebyggelse övergavs senast i början av medeltiden. Den i en byteshandling från år 1298 omtalade herr Rörik i Tuna bodde därför troligen närmare kyrkan, på den plats där Sollentuna kyrkby låg till 1650-talet då Johan Berndes lät uppföra Sollentunaholms säteri. I samband härmed avhystes Sollentuna by.

Motivering:

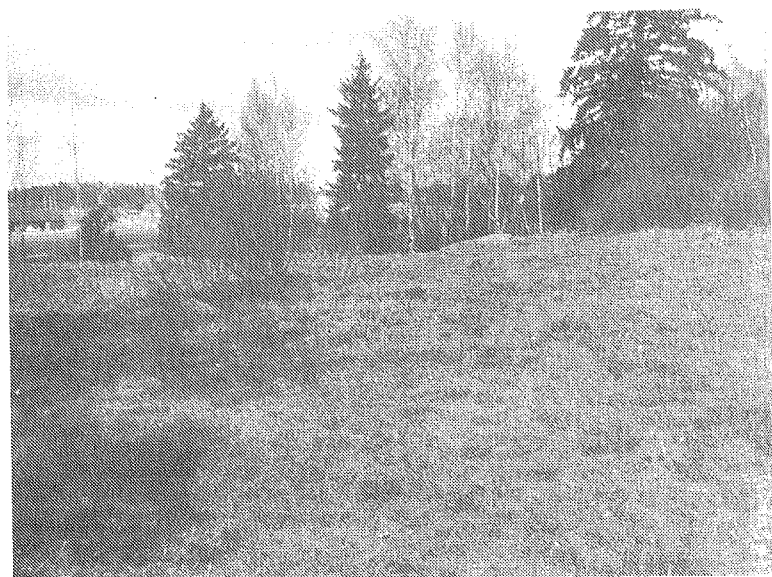
Området är otvivelaktigt ett av Sollentunas arkeologiskt mest intressanta med två fossila bebyggelselägen av förhistoriskt ursprung med tillhörande gravfält. Det ena bebyggelseläget som undersöktes på 1940-talet är med stor sannolikhet resterna av en gård som hetat Tuna och som givit namn åt såväl kyrkan som socknen. Av gravfälten är särskilt de välvärdade raå 102, 105 och 106, som också är upptagna i länsstyrelsens fornvårdsprogram, pedagogiskt mycket väl upplevbara med typiska anläggningar från yngre järnålder.

Gravfält (raå 105)

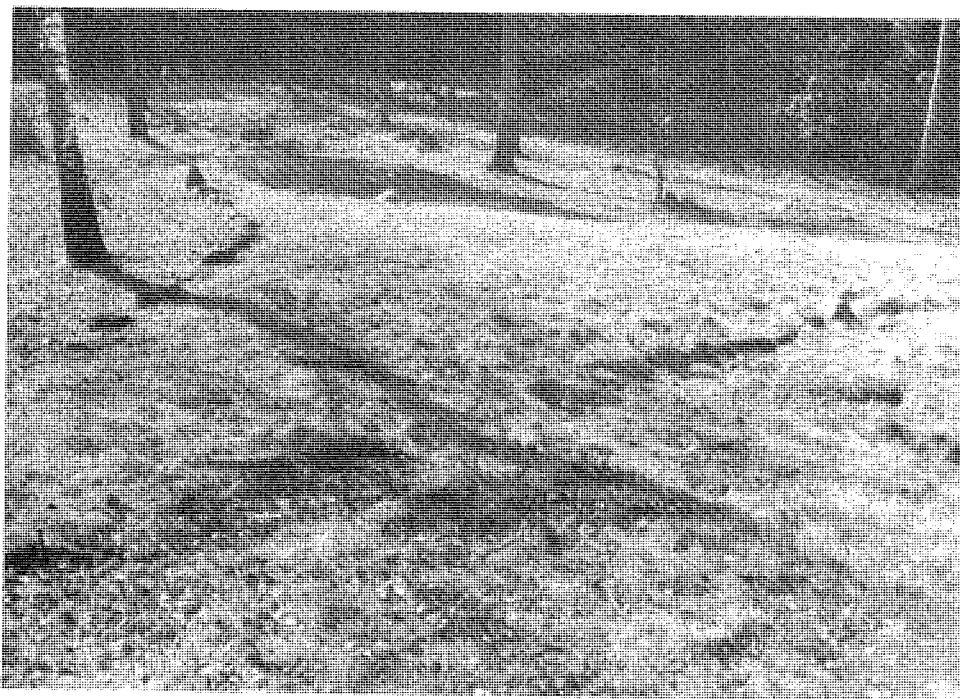
Skillinge bytomt

Tuna bytomt

*Ett av gravfälten vid Tuna
(räi 102)*

Treudd på gravfält (raä 102)

5 SOLLENTUNA KYRKA - SOLLENTUNAHOLM

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

108 94 (10I 9e)

Helhets- och närmiljö

Sollentuna kyrka började uppföras i slutet av 1100-talet. Läget invid Norrviken, där en av färdlederna mot Sigtuna drog fram, tros vara anledningen till att kyrkan försågs med ett kraftigt torn som med all sannolikhet byggts för att vid orostider kunna användas i försvarssyfte. För detta antagande talar också tornets översta rum, till vilket man endast kunde komma via en smal och brant trappa från långhusets vind.

Under slutet av 1200-talet byggdes sakristian och samtidigt breddades och förlängdes koret. På 1400-talet tillkom vapenhuset och i slutet av medeltiden lät man bygga till tornet på höjden och försåg detta med en hög gotisk träspira.

En stor ombyggnad skedde vid 1600-talets mitt då Johan Berndes, som 1640 inköpt Sollentuna by och därefter grundade Sollentunaholm, lät bekosta en omgestaltning för att göra Sollentuna kyrka till gravkyrka för sig och sin hustru Ingeborg Kurck. Vid detta tillfälle förlängdes kyrkan och

koret fick sin nuvarande avslutning. För ombyggnadsarbetena anlätades den kände murmästaren Hans Ferster.

Den senaste stora förändringen genomgick kyrkan 1841 då den medeltida tornspiran ersattes med den nuvarande träöverbyggnaden.

Kyrkogården har utvidgats i flera omgångar. En del av den medeltida bogårdsmuren finns dock kvar. Framför allt öster om kyrkan, i anslutning till stigluckan (ingångsporten) från 1400-talets senare del.

På kyrkogården finns också en runsten (raä 110) samt fragment av två ristningar. Den förstnämnda var till 1902 inmurad i foten av en väggpelare i kyrkan. Inskriften lyder: "Fullunge och Gunnar läto resa denna sten efter Gerröd, (sin) fader. Gud hjälpe hans ande".

I interiören märks en altarpupsats i nyklassicistisk stil från 1781, troligen ritad av arkitekten Erik Palmstedt. Det tidigare altarskåpet som är tillverkat i Jordan Målares verkstad 1475 är flyttat till kyrkans norra vägg.

Dopfunten är från 1200-talets andra hälft. Från samma tid är troligen också sydportalens rikt smidesdekorerade dörr med lås och dragring från 1400-talet.

Kyrkan har varit rikt försedd med medeltida kalkmålningar. Av dessa finns endast rester kvar.

Prästgården väster om kyrkan, är från omkring 1920. I dag används den för andra församlingsändamål och som kyrkoherdebostad fungerar i stället den f d klockargården (1a 1968:22). Ursprungligen är denna enligt uppgift från 1820 och ska även ha fungerat som sockenstuga och fattighus till 1850.

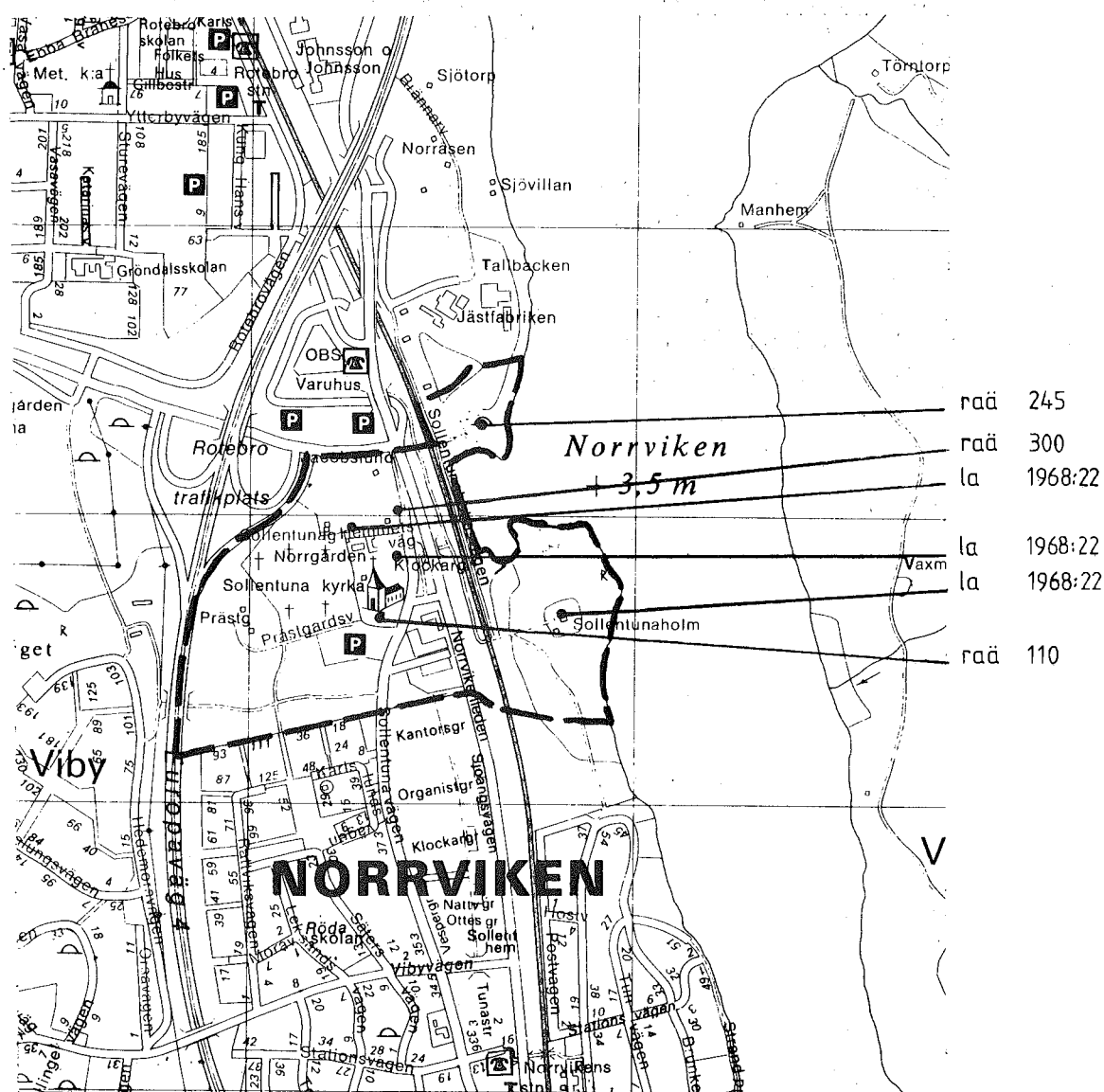
Norr om kyrkan finns de gamla kyrkstallarna (1a 1968:22) kvar. Av utseendet att döma är dessa från 1800-talets slut.

Sollentuna by förlänades 1608 mot rusttjänstskyldighet till Erik Jöransson Tegel. 1640 inköptes den som ovan nämnt av Johan Berndes som grundade Sollentunaholms gård och troligen i samband härmed avhyste Sollentuna by som låg på kullen strax norr om kyrkan. Vid Johan Berndes död 1652 ärvdes Sollentunaholm av hans dotter Anna. En sätesbyggnad omtalas i skriftliga källor första gången 1658.

Under 1600- och 1700-talen var Sollentunaholm och Edsberg de mest betydande säterierna i Sollentuna. I slutet av 1700-talet förenades de två herrgårdarna genom giftermål under samma ägare.

Invid vattnet, norr om Sollentunaholms gård finns en 8x6 m stor ruin (raä 245) med upp till 2 m höga murar av något

som liknar en källarvåning. Det är okänt hur gammal denna anläggning är och vad den tjänat för syfte. Möjligen kan den sättas i samband med de av fornforskaren Aschaneus på 1630-talet förmedlade uppgifterna att Gustav Vasa lät rensa upp vattenleden mellan Norrviken och Skarven för att han denna väg båtledes skulle kunna ta sig "från Uppsala och Stockholm in till Sollentunaholmen vid Sollentuna kyrkby, där H K M:t ämnade att kontinuerla den kungliga ladugården och det hovläger, som han redan påbörjat, med röjning och många hus, där H K M:t ämnade uppehålla sig, när honom täcktes och behov gjordes att resa mellan Uppsala och Stockholm".

Helhets- och närmiljö Sollentuna kyrka -
 Sollentunaholm

1889 köptes Sollentunaholms gård av Stockholms Norra Jäst-aktiebolag. På gårdens ägor uppfördes den jästfabrik som fortfarande finns kvar. Sollentunaholms nuvarande manbyggnad (1a 1968:22) uppfördes 1902 som disponentbostad åt Jäst-aktiebolaget.

Kvar av Sollentunaholms lantgård finns bl a välbevarade ekonomibyggnader från 1800-talets slut. Vid Sollentuna bys gamla bytomt ligger också Kråkan och Jacobslund, två välbevarade knuttimrade stugor. Den sistnämnda är en f d smed-bostad.

En sevärdhet i området är den s k maratonstenen (rää 300) nordöst om Klockargården. Denna stenkolonn restes efter stockholmsolympiaden 1912 för att markera vändpunkten i maratonloppet.

Motivering:

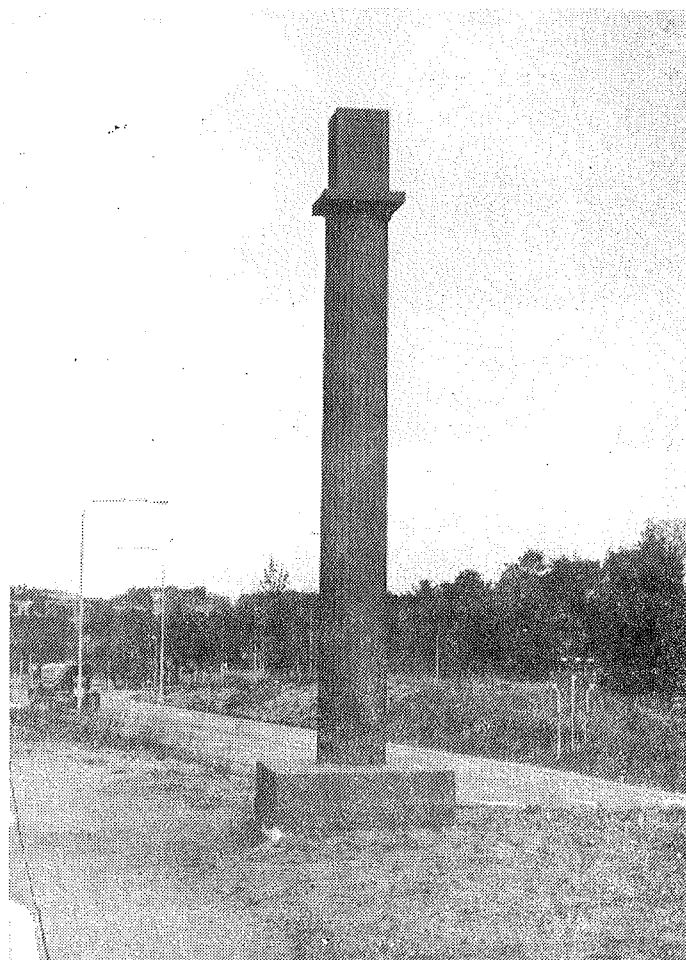
Sollentuna kyrka med sina äldsta delar från 1100-talet, bl a det intressanta, förmodligen i försvarssyfte byggda tornet, har ett självklart kulturhistoriskt omistligt värde. Med kyrkogård, medeltida stiglucka, rester av den medeltida bo-gårdsmuren samt klockar- och prästgård finns här också en värdefull kyrkmiljö. Till denna miljö hör också Sollentunaholms gård som har ett starkt historiskt samband med kyrkan.

Sollentuna kyrka

*Den medeltida
stigluckan*

Maratonstenen

*F d klockargården, nu kyrko-
herdebostad*

Jacobslund

Kråkan

Sollentunaholm

6 STEN

Ekonomisk karta: 108 83 (10I 8d)

Helhetsmiljö

Stensträngslokaler (raä 123, 131) som ingår i ett större komplex inom det s k Hanstaområdet, till större delen be-

läget i Stockholms kommun. Ytterligare, ännu ej registrerade, stensträngar i området är att vänta. Stensträngar är rester av hägnadssystem som huvudsakligen dateras till äldre järnålder.

Se kartblad 9

7 VÄSBY - BÖG

Ekonomisk karta: 108 83 (10I 8d)

108 84 (10I 8e)

Helhets- och närmiljö

Fler gravfält från yngre järnålder i nära anslutning till gårdstomterna tyder på att Bög och Väsby anlades under denna tid. Till Väsby hör gravfälten raä 134 och 144 med tillsammans 15 gravar och till Bög raä 137 och 138 om sammanlagt 50 gravanläggningar. På Väsby's ägor, väster om sjön Ravalen, finns också en fornborg (raä 141).

Åtminstone sedan slutet av 1500-talet tycks Bög (1a 1968:45) ha utgjorts av endast en gård. I dag brukas även Väsby's och Knistas mark under Bög som nu är en av de få gårdar på Järva-fältet som bedriver jordbruk. Bög är i dag också en visningsgård där kommuninnevånarna skall kunna få inblick i livet och sysslorna på ett jordbruk. Manbyggnaden är troligen från början ett äldre boningshus, ombyggt i slutet av 1800-talet och restaurerat 1944. Ett flertal ekonomibyggnader från 1800- och 1900-talen hör till gården.

Enligt en taxeringslängd bestod Väsby by 1599 av tre gårdar. 1636 uppges antalet till två. I en lantmäterihandling från 1810-11 sägs att Väsby brukas som en gård.

Sedan 1950 har inget jordbruk bedrivits från Väsby. Kvar av byggnaderna finns tre boningshus, varav en äldre manbyggnad från 1800-talet och en yngre från omkring 1920.

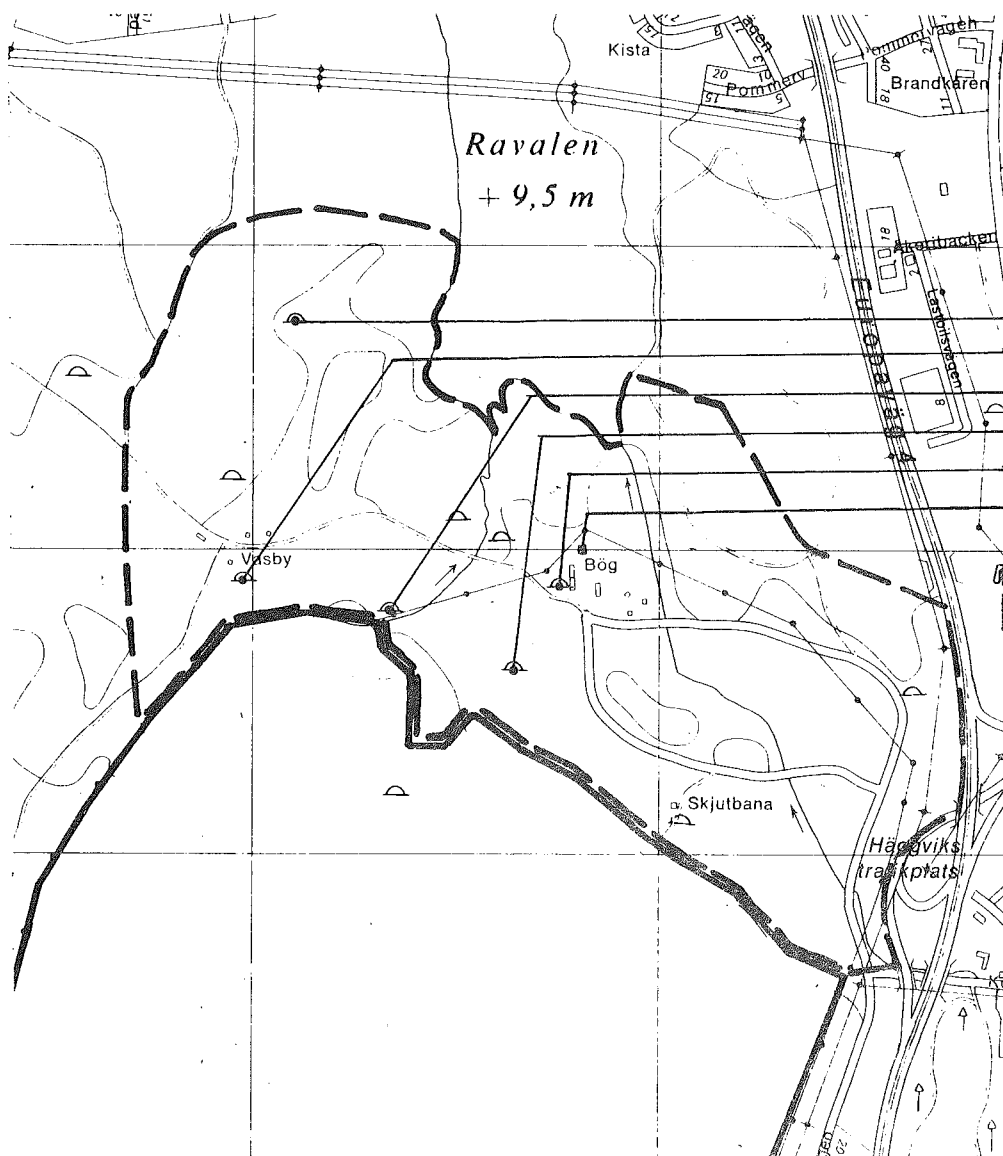
Omedelbart väster om E4:an ligger kommunens största gravfält, det s k "Knista hammar" (raä 275). Ursprungligen har det förmodligen tillhört Knista i vars närhet det finns flera stora gravfält. "Knista hammar" har troligen utnyttjats under såväl äldre som yngre järnålder och rymmer 176 gravar. Huvudsakligen runda stensättningar men även tresidiga och rektangulära. Dessutom finns två resta stenar och 20 högar.

Motivering:

Med närbelägna järnåldersgravfält är Väsby och Bög pedago-

giska exempel på gårdar som är etablerade under förhistorisk tid. Bög är dessutom en av Sollentunas ytterst få gårdar från vilka det fortfarande bedrivs jordbruk.

Det välvårdade "Knista hammar" (raä 275), kommunens största gravfält, har genom sin storlek och sitt innehåll av varierade gravformer ett stort vetenskapligt intresse. Gravfältet har också ett högt upplevelsevärde, där det ligger väl synligt från E4:an. Det är också upptaget i länsstyrelsens fornvårdsprogram.

raä 141
raä 144
raä 134
raä 138
raä 137
la 1968:45

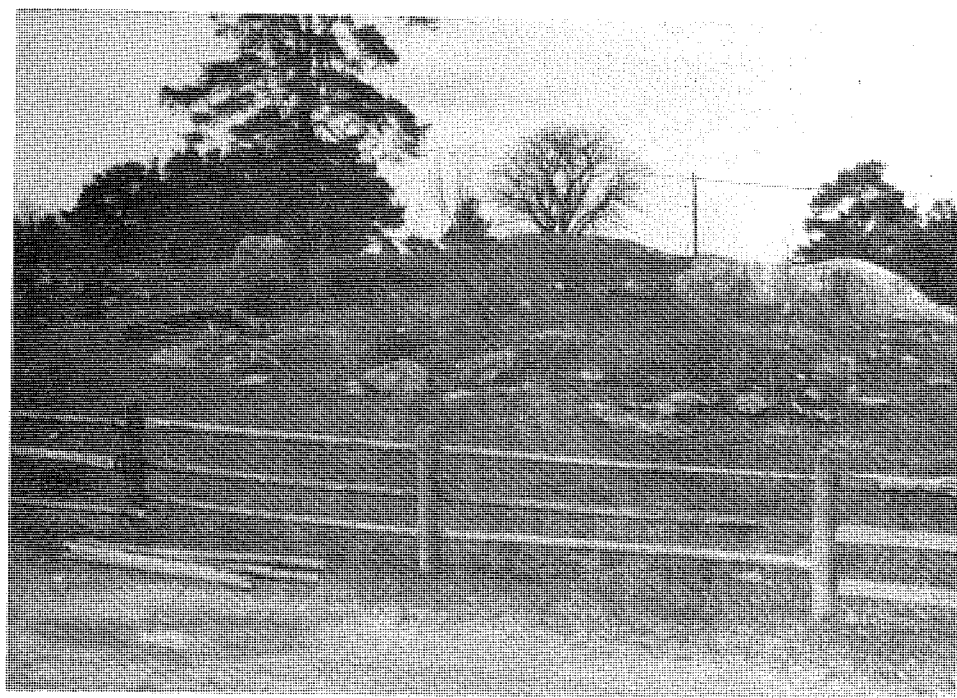

Väsby
Foto Sture Nilsson

Bög

*Gravfält rad 137, direkt väster
om Bög*

Knista hammar

8 KNISTA

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhetsmiljö

Några kvarvarande gårdsbyggnader (la 1968:44) av Knista by samt ett av Knistas gårdsgravfält (raä 276) med yngre järnålderskaraktär.

Se kartblad 4

9 EDSBERG - EDSBACKA

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhets- och närmiljö

Omkring 1640 förvärvade riksskattemästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna ett stort antal hemman runt Edsviken, bl a Bagare

by (senare Tureberg), Skälby, Hersby och Kummelby av vilka han 1647 bildade säteriet Edsbacka. Under 1700-talet började gården kallas Edsberg.

1757 kom Edsberg genom köp i överste, sedermera överståthållare och landshövding, Thure Gustaf Rudbecks ägo. Rudbeck lät riva den äldre Oxenstiernska anläggningen och uppförde den herrgårdsbyggnad (la 1968:38) som finns kvar i dag. Denna stod färdig omkring 1760. Den gråputsade byggnaden är två våningar hög och byggd i tegel med två framskjutande, fasta flyglar. Den täcks av ett valmat mansardtak. Från början fanns även två friliggande svängda flyglar. Den ena av dessa brann 1797 och den andra revs kort därefter. De nuvarande uppfördes 1816.

Edsbergs arkitektoniska stil pekar mot den kände arkitekten Jean Eric Rehn men det är inte känt om det verkligen är han som utfört ritningarna.

Samtidigt med 1760 års herrgårdsbygge anlades en trädgård i fransk barockstil. Hur denna såg ut framgår av en generalplan från 1760. Det mesta av den ursprungliga trädgården har gått förlorad men den södra delen har i nutid lagts ut på ett sätt som delvis påminner om den gamla planen.

På en höjd sydöst om slottet ligger Edsbergs kringbyggda färgård. De äldsta delarna är från 1760 och de övriga byggnaderna är från 1800-talet.

Sedan säteribildningen 1647 har Edsberg, tillsammans med Sollentunaholm, varit Sollentunas största och mest betydelsefulla herrgård. Från och med ca 1910 började dess ägor avstyckas och försäljas för de nya villasamhällena Tureberg, Häggvik och Helenelund. Efter att i nästan 200 år gått i den Rudbeckska släktens ägo köptes Edsberg 1955 av Sollentuna kommun.

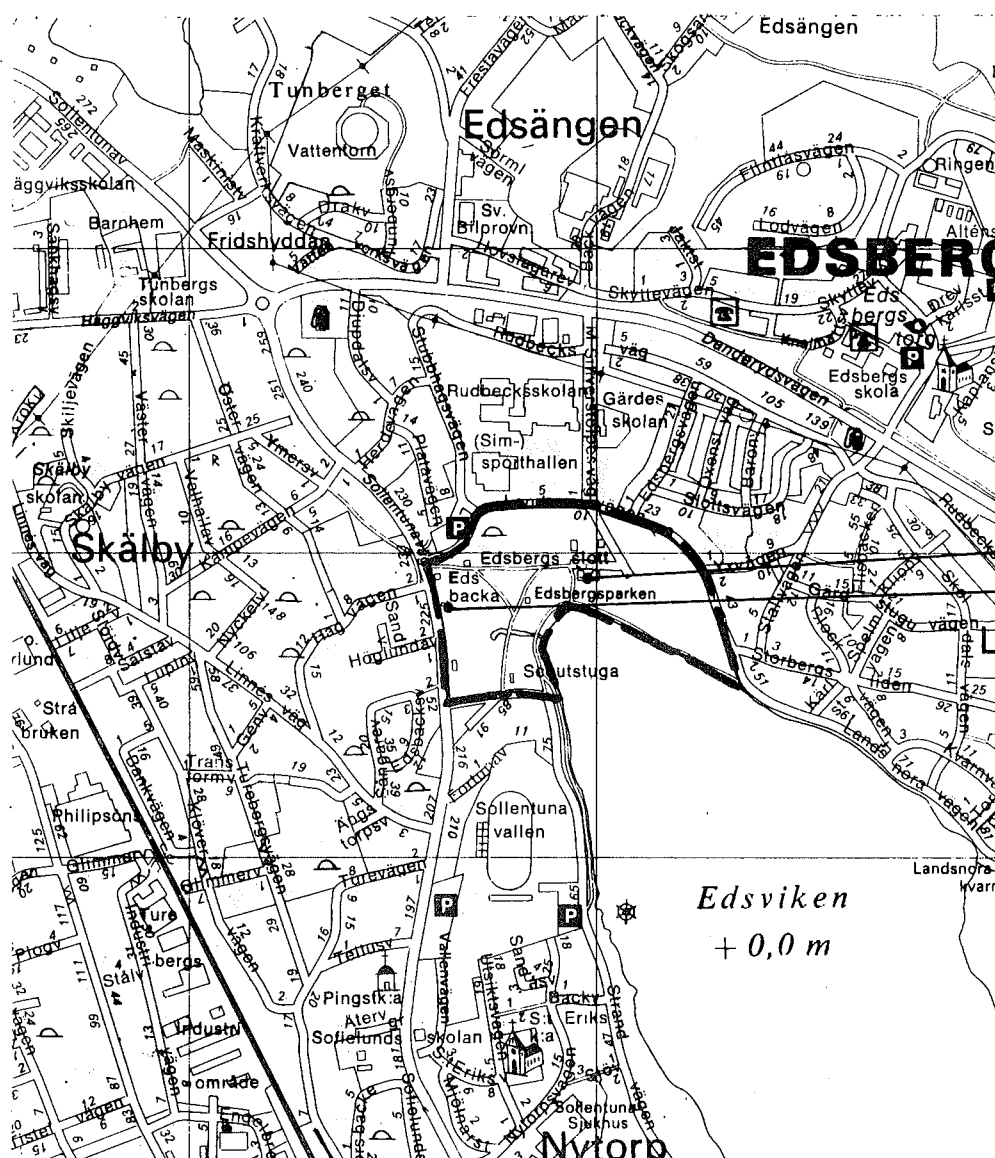
Vattenvägen från Östersjön genom Edsviken, Norrviken och vidare upp mot Mälaren var sedan förhistorisk tid en viktig färdled mot det inre av Uppland och Gamla Uppsala, samt från medeltiden även Sigtuna. Vid edet mellan Edsviken och Norrviken var man tvungen att antingen släpa båtarna eller lasta om. Här uppstod förmodligen en marknadsplats redan under förhistorisk tid. Efter Stockholms grundande omkring 1250 visade sig Edsbacka vara en allvarlig konkurrent till den nya staden och försök gjordes att stoppa handeln här. Så småningom blev det så att man en gång om året vid "mickelsmäss" (29 sept) fick hålla marknad vid Edsbacka. Denna marknad ägde bestånd t o m 1860-talet. En stor del av handeln bedrevs mellan roslagsbor och upplandsbönder som här bytte fisk mot jordbruksprodukter.

Parallellt med vattenleden löpte också en landsväg längs med Brunkebergsåsens sträckning. Vid Edsbacka föll vatten- och landsväg samman. Detta gjorde onekligen detta till ett bra läge för en krog. 1626 fick en proviantmästare Henrik Olofs-

son privilegier för en krogrörelse här. Krogen ägde sedan bestånd till omkring 1870, dock sedan 1853 utan spriträttigheter. Mellan 1872 och 1893 användes den gamla krogen som skola. Den välbevarade krogbyggnaden (la 1968:67) som i dag finns vid Edsbacka är förmodligen från slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet.

Motivering:

Edsberg har, tillsammans med Sollentunaholm, varit Sollentunas största och mest betydelsefulla herrgård. Huvudbygg-

la 1968:38

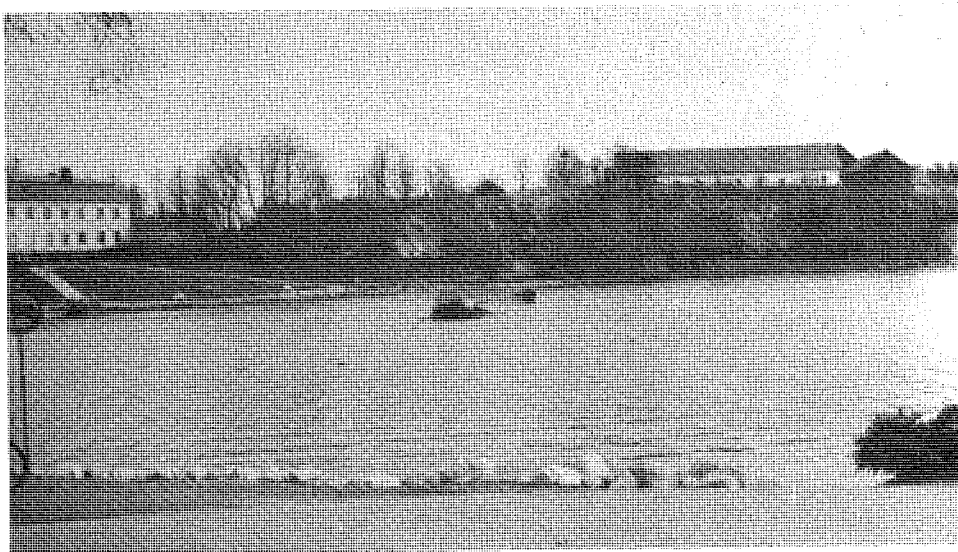
la 1968:67

Helhets- och närmiljö 9 Edsberg-Edsbacka

naden har sitt utseende från 1760 väl i behåll. Tillsammans med flyglar, fägård och park utgör Edsberg en värdefull herrgårdsmiljö. Parken utnyttjas också som rekreationsområde av kommuninnevånarna.

Den välbevarade Edsbacka krog är en kulturhistoriskt mycket värdefull byggnad. Det finns i dag få välbevarade krogar kvar i Stockholms län.

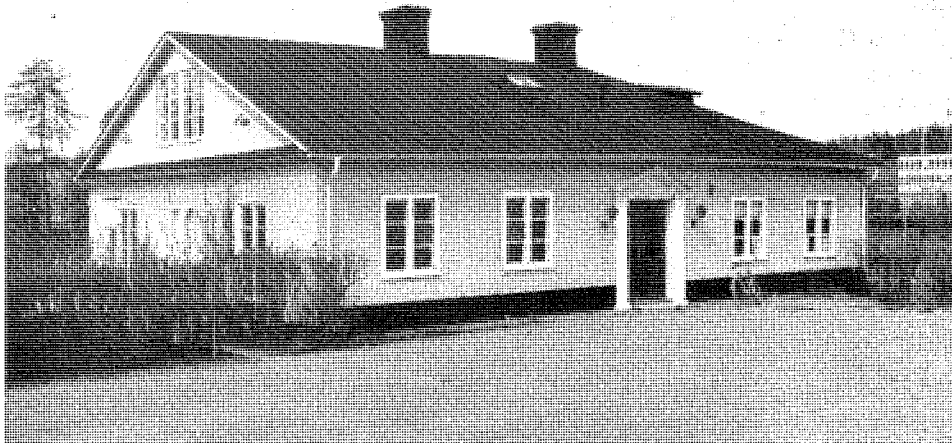
Inga kända spår finns kvar av Edsbacka marknad. Platsen där den låg har dock ett historiskt intresse p g a den stora betydelse som marknaden haft.

Edsberg med fägården t h

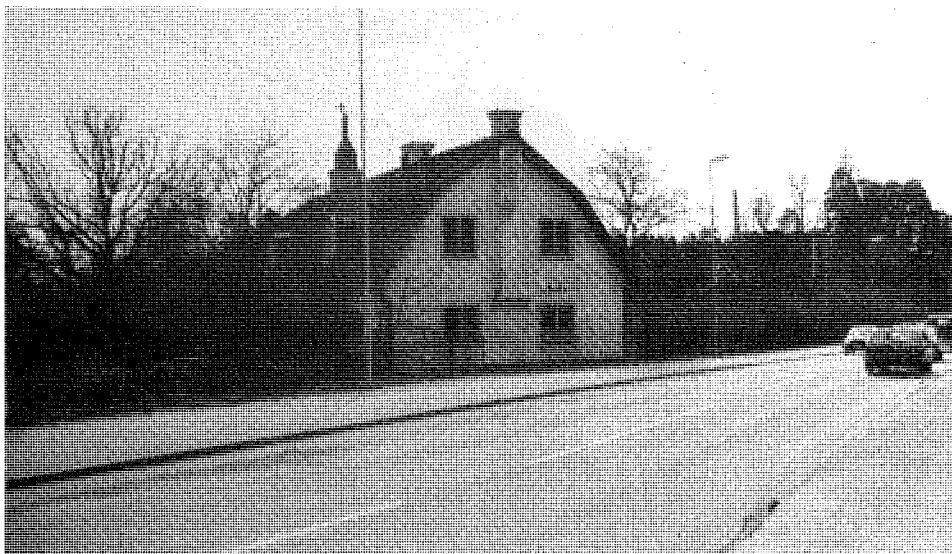
Edsberg

Västra flygeln

Edsbacka krog

10 RÖSJÖN

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhets- och närmiljö

Norr och öster om Rösjön finns i form av s k stensträngssystem fossila lämningar av ett äldre agrarlandskap.

Stensträngar är rester av hägnader och förekommer rikligt inom ett större område av Uppland. Fornlämningstypen som sådan anses framför allt höra hemma i äldre järnålder.

Ett gravfält (raä 61), direkt nordöst om Rösjön, med sex gravanläggningar kan inte kopplas samman med någon historisk gård. Förmodligen hör gravfältet samman med övriga fornlämningar i området vilket gör en datering till järnålderns äldre skede trolig.

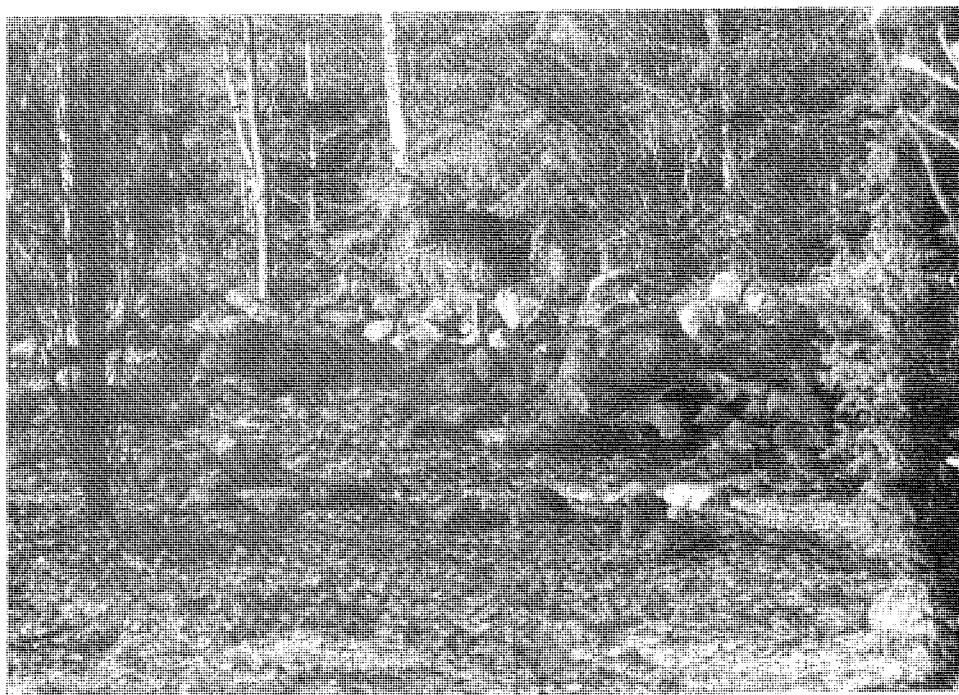
Motivering:

Vid Rösjön finns kommunens största kända koncentration av stensträngar.

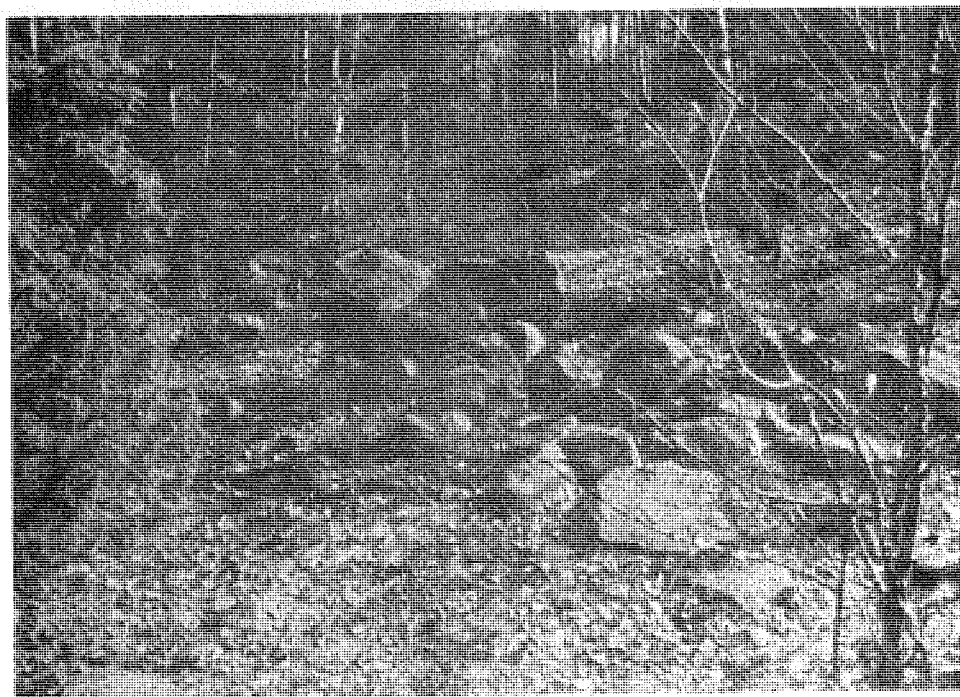
Lämningarna som kan sättas i samband med ett förhistoriskt agrarlandskap, möjligt att datera till äldre järnålder, är av stort arkeologiskt intresse.

Utsikt mot åkerholme med stensträngar (raä 58)

Röse (rää 66)

Stensträng (rää 66)

11 FYNDET

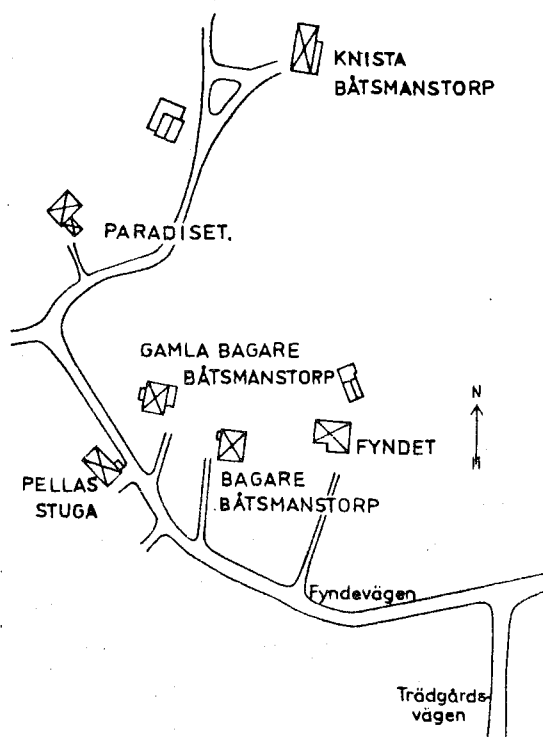
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhets- och närmiljö

I randen av den skogsmark som genom tiderna naturligt skiljt Sollentuna från Spånga och Järfälla ligger ett område som kallas Fyndet (la 1968:47) med en tät ansamling av sex torp och lägenheter.

Namnet Fyndet kommer utav ett av Edsbergs dagsverkstorp med samma namn som ligger här. Tre av ställena är båtsmanstorp av vilka två har legat under Bagare. Det äldre av dessa var i bruk fram till omkring 1800-talets mitt då det andra uppfördes. Det tredje båtsmanstorp tillhörde Knista rote. Detta har under 1900-talet också använts som bostad av arrendatorn på Knista.

"Pellas stuga" har fått sitt namn av en hustru till en av dagsverkstörparna i fyndetstugan. Efter hans död 1895 fick änkan baron Rudbecks tillstånd att till sin död bebo det hus som nu kallas "Pellas stuga".

"Paradiset" ska vara uppfört 1851 av en av Bagares båtsmän som från detta årtal inte kunde uppehålla sin tjänst p g a sjukdom. Han ska då ha fått virke att uppföra ovannämnda stuga att bo i.

Motivering:

Fyndet är ett intressant exempel på de koncentrationer av torp och lägenheter på mindre attraktiv mark som ibland kunde uppstå lite avsides i bygden.

De enskilda stugorna har byggts till och förändrats under 1900-talet men med huvudsakligen 1800-talskaraktär bildas här en tät torpmiljö tillsammans med staket och lummiga trädgårdar samt den grusväg som löper genom området.

Fyndet

Fyndet med "Pellas stuga" t v

De två f d båtsmanstorpen under Bagare. Det äldsta i förgrunden.

12 KASBYTORP - RÅDAN

Ekonomisk karta: 108 74 (10I 7e)

Helhetsmiljö

Välbevarad herrgårdsmiljö vid Edsviken med Rådan (1a 1968:63) och Kasbytorp (1a 1968:62). Båda är ursprungligen torp som bebyggts till mindre herrgårdar på 1700-respektive 1800-talet. Vid Kasbytorp finns en äldre torpstuga i behåll.

Se kartblad 7

13 ROTE BRO

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

Helhets- och närmiljö

Rotebro, nordväst om Norrviken, består av bostadsområdena Gillbo, Gillberga och Rotsunda. I östra Rotebro mellan stambanan och Norrviken, ligger ett av kommunens två största industriområden.

Först kom industrierna till Rotebro. Tidigast var Stockholms Norra Jästfabrik (i dag Svenska Jästfabriks AB) som 1892-93 lät uppföra den numera enda fungerande jästfabriken i landet strax öster om järnvägsstationen. 1902 etablerade sig Wessströms verktygsfabrik öster om Rotebro vid stranden av Norrviken.

Gillbo villastad är det äldsta bostadsområdet i Rotebro. Exploateringen inleddes i början av 1900-talet. 1906 inköpte AB Rotebro Egna Hem Gillberga och började året därpå att avstycka och försälja egnahemstomter på östra delen av gårdens ägor. Köparna var framför allt arbetare. Tomtpriserna var också mycket låga i förhållande till andra villaområden i Stockholmstrakten. Å andra sidan saknades från början ett gemensamt vatten- och avloppssystem. De första åren var det god åtgång på tomter, förmodligen inte enbart beroende av priserna utan även närheten till Rotebro station och järnvägen till Stockholm bör ha spelat en viss roll. 1911 var ett 70-tal villor byggda och dubbla antalet tomter sålda. 1912 bildades Gillbo fastighetsägareförening som sex år senare fick överta förvaltningen av vägar och öppna platser i samhället från bolaget. I dag är det bara två områden i Gillbo som har sin äldre karaktär i behåll. I det ena (närmiljö 13:1) vid Solgårdsvägen - Norrbackavägen i norra delen av samhället finns några av de äldsta villorna i Gillbo. Byggnaderna är relativt stora och har en individuell prägel. En av dessa, den s k Tornvillan på Solgårdsvägen 3 A, är uppförd 1910. Det andra området ligger kring Allévägen - Lettströms väg (närmiljö 13:2) och består av enklare trävillor från 1910-30-talet i olika stilar.

1925 styckades ett 50-tal tomter direkt väster om det första villaområdet. Därefter skedde ingen större utbyggnad i Rotebro förrän Rotsunda började bebyggas 1947 med villor och flerfamiljshus. Intill och väster om Gillbo började radhusområdet Gillberga att uppföras 1961.

Under 1960-talet utvecklades Rotebro till en av kommunens största arbetsplatsområden. Här etablerade sig då OBS (varuhus), Johnson&Johnson och 3M Company. Det senare företaget är för närvarande det största i kommunen.

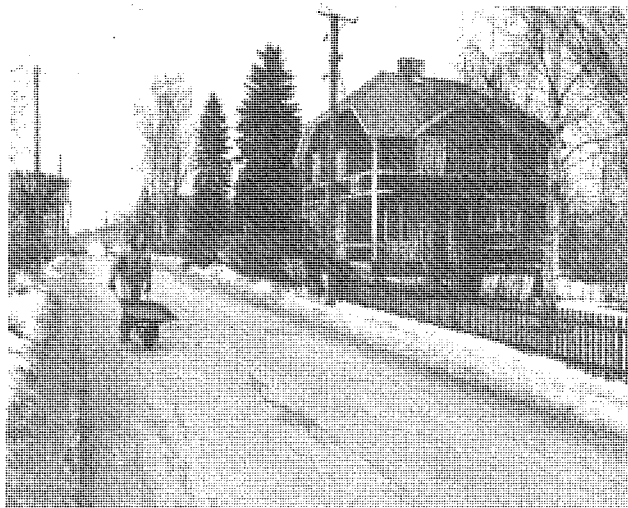
1974 fick ett 20-tal villor i östra Gillbo rivas för att lämna plats åt Rotebro centrum som påbörjades detta år. Här uppfördes flerfamiljshus, skola, affärs- och servicecentrum.

Se kartblad 2

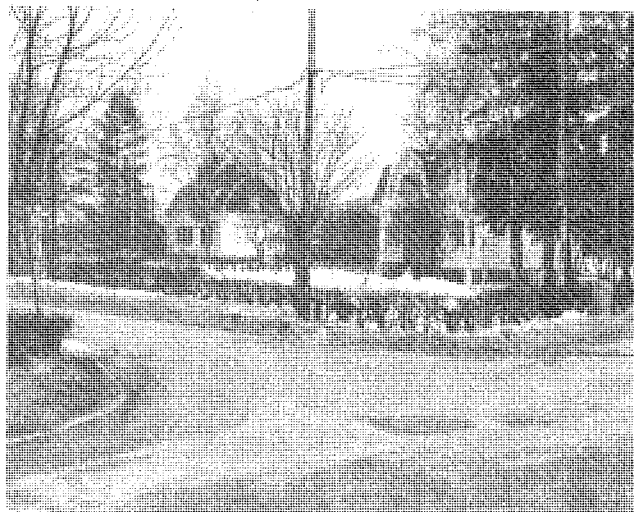

Solgårdsvägen (närmiljö 13:1)

Vasavägen (närmiljö 13:2)

Vasavägen (närmiljö 13:2)

14-15 NORRVIKEN

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 8d), 108 84 (10I 8e)
108 93 (10I 9d), 108 94 (10I 9e)

Helhetsmiljö 14-15 med närmiljö 14:1-2, 15:1-3

Villasamhället Norrviken ligger söder om Rotebro, mellan E4:an och Norrvikens västra strand. Bebyggelsen utbreder sig dels på Brunkebergsåsen vid sjön, dels i den flacka dalsänkan väster om järnvägen som passerar genom samhället.

Den första villabebyggelsen i Norrviken tillkom 1906 då AB Norrvikens villastad inköpte Kista gårds ägor och började stycka dessa i egnahemstomter. Efter att bolaget 1907, genom ett särskilt avtal med SJ, hade ordnat en egen station för samhället tog försäljningen av tomter ordentlig fart. Tomtköparna var huvudsakligen tjänstemän och hantverkare med arbete i Stockholm. Samhället växte snabbt ut under det första årtiondet. 1910 var ca 150 villor färdiga eller under uppförande och året därpå hade totalt ca 200 tomter avstyckats. Det mest attraktiva området var den östra sidan av Brunkebergsåsen som vetter mot sjön Norrviken. Här låg också de dyraste tomterna som hade egen strandrätt. Väster om Brunkebergsåsen och järnvägen var tomtpiserna i allmänhet lägre. Prisskillnaden mellan de två områdena avspeglar sig i dag fortfarande i bebyggelsen. På Brunkebergsåsen (närmiljö 15:1-3) är de äldre villorna (uppförda före ca 1920) närmast genomgående präglade av jugendstilen. Flera av dessa är påfallande stora och av hög arkitektonisk klass (la 1976: 170, 171, 184, 190, 203, 208) i en nationalromantiskt inspirerad jugendstil med klinkpanelade fasader och tätspröjsade fönster. De flesta av dessa villor är uppförda under tidigt 1910-tal.

Villan på Brunkebergsåsen 20 B (la 1976:203) är ritad för eget bruk av Sigurd Westholm som var stadsarkitekt i Stockholm 1916-40. Det är troligt att Westholm har ritat flera av de andra villorna i området. Även den äldre bebyggelsen väster om Brunkebergsåsen är präglad av jugendstilen, men här dominerar enklare panelade eller reveterade trävillor (närmiljö 14:1 och 14:2). Undantag finns emellertid - ett par villor i närmast barock jugend (la 1976:29, 214) och några som ansluter i stil med de nationalromantiskt inspirerade villorna på Brunkebergsåsen (la 1976:49, 56, 231). Två byggnader (la 1976:47, 48) vid Stationsvägen, strax väster om Norrvikens station, utmärker samhällets gamla centrum. De villalikhande husen som är uppförda 1912 och 1919 inrymmer affärslokaler i bottenvåningarna och flera bostadslägenheter i våningarna ovan.

1927 upprättades en stadsplan av arkitekt Cyrillus Johansson för Norrvikens vidare utbyggnad som fastställdes två år senare. Efter 1920-talet har endast mindre områden bebyggts med villor i Norr-

viken. Under 1960- och 1970-talen har däremot ett par större radhusområden byggts ut i sydvästra och norra delen av samhället.

Se kartblad 4

*Nationalromantiskt inspirerade
jugendvillor på Brunkebergsåsen*

*Solvägen 8 A (la 1976:190,
närmiljö 15:3)*

*Brunkebergsåsen 14
(la 1976:171, närmiljö 15:3)*

*Brunkebergsåsen 20 B (la 1976:
203, närmiljö 15:3)*

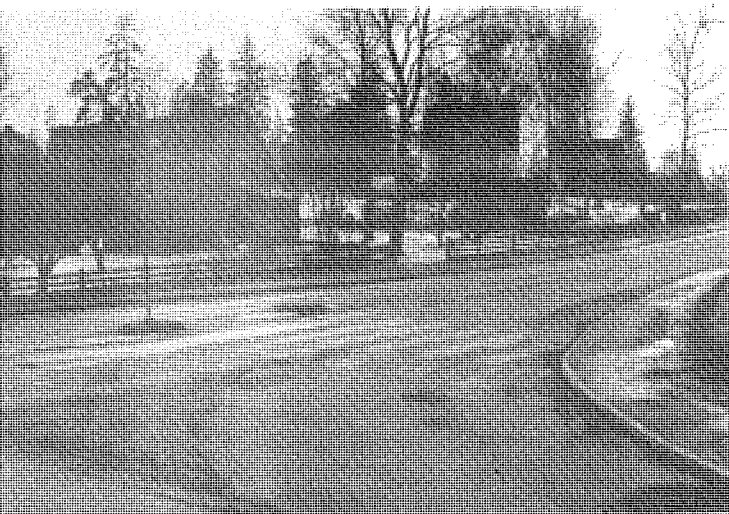
Foto Carl-Henrik Ankarberg

*Tunvägen 25 (la 1976:208, när-
miljö 15:1)*

Den äldre bebyggelsen väster om järnvägen och Brunkebergsåsen domineras med några få undantag av enkla panelade eller reveterade trävillor

Vibyvägen (närmiljö 14:1)

Lindvägen (närmiljö 14:1)

Leksandsvägen 2. Nationalromantisk villa i västra Norrviken (la 1976:231, närmiljö 14:1)

Stationsvägen 20. Villa i närmast barock jugend väster om järnvägsstationen (la 1976:29, närmiljö 14:1)
Foto Carl-Henrik Ankarberg

16-17 VIBY

Ekonomisk karta: 108 83 (10I 8d), 108 93 (10I 9d)

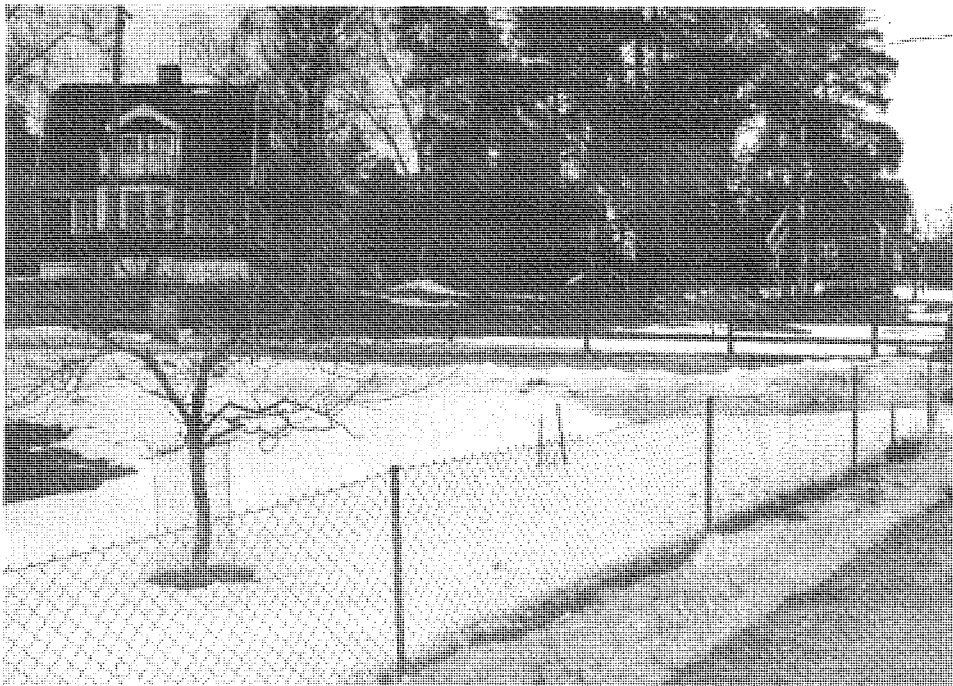
Helhetsmiljö 16-17 med närmiljö 16:1

Villaområdet Viby ligger norr om sjön Ravalen och skiljs från den intilliggande bebyggelsen i Norrviken av E4:an.

1906 inköpte AB Norrvikens villastad Viby gård och lät exploatera marken huvudsakligen som en trädgårdsstad. Mitt i området avstyckades villatomter och kring dessa större odlingslotter om tre tunnland och mer. Köparna var främst jordbruksarbetare och hantverkare. På många av odlingslotterna byggdes sommarstugor från slutet av 1920-talet. Vid den tiden hade ca 175 fastigheter sålts i Viby. I dag är den äldre bebyggelsen i Viby till större delen ombyggd och förändrad eller splittrad genom förtätningar med moderna villor. Miljön vid Västerled - Olof Schaffers väg (närmiljö 16:1) är den enda någorlunda välbevarade i samhället. Den består av enkla panelade trävillor med mansardtak, alla uppförda före 1920-talet.

Under 1930- och 1940-talen växte Viby vidare ut med sportstugor och villor. Radhusområden tillkom i östra delarna av samhället under 1960- och 1970-talen. Under tiden har nya villor uppförts inom de äldre områdena genom avstyckningar från de ofta mycket stora tomterna.

Se kartblad 4

Västerled (närmiljö 16:1)

*Olof Schaffers väg (närmiljö
16:1)*

18-20 HÄGGVIK

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhetsmiljö 18-20 med närmiljö 18:1, 19:1-2

Samhällsdelen Häggvik är belägen söder om sjön Norrviken, mellan E4:an och Sollentunavägen. I söder hänger bebyggelsen samman med Tureberg. Stambanan som passerar genom samhället delar Häggvik i två hälfter.

Häggvik har sitt namn efter J A O Häggberg som vid sekel-skiftet köpte gårdarna Skälby och Väderholmen på vars marker samhället senare skulle växa upp. 1911 började denne stycka av och sälja de första egnahemstomterna i norra delen av nuvarande Häggvik. I södra delen började försäljningen först tio år senare. Någon ordentlig fart tog inte exploateringen av Häggvik förrän samhället fick egen station 1932. Därefter växte villabebyggelsen främst ut väster om järnvägen.

Den äldre villabebyggelsen i Häggvik, uppförd före 1940-talet, har under de senaste årtiondena i hög grad byggts om och till en viss del splittrats upp genom förtätningar med moderna villor. De i dag bäst bevarade delarna ligger i norra Häggvik (närmiljö 18:1, 19:1-2). Bebyggelsen är här relativt enhetlig och består av små enkla trävillor med brutna tak som är karakteristiskt för 1920-talets egnahem.

1947-50 fick Häggvik de första flerfamiljshusen som uppfördes i kvarteret Spaden, strax öster om stationen. Intill byggdes åren 1956-58 Häggviks centrum. Kring detta och väster om järnvägen har det senare tillkommit ytterligare flerfamiljsbostäder, huvudsakligen låghus, men även en del höghus har uppförts. Radhusområdena i södra delarna av Häggvik byggdes under 1960-talet.

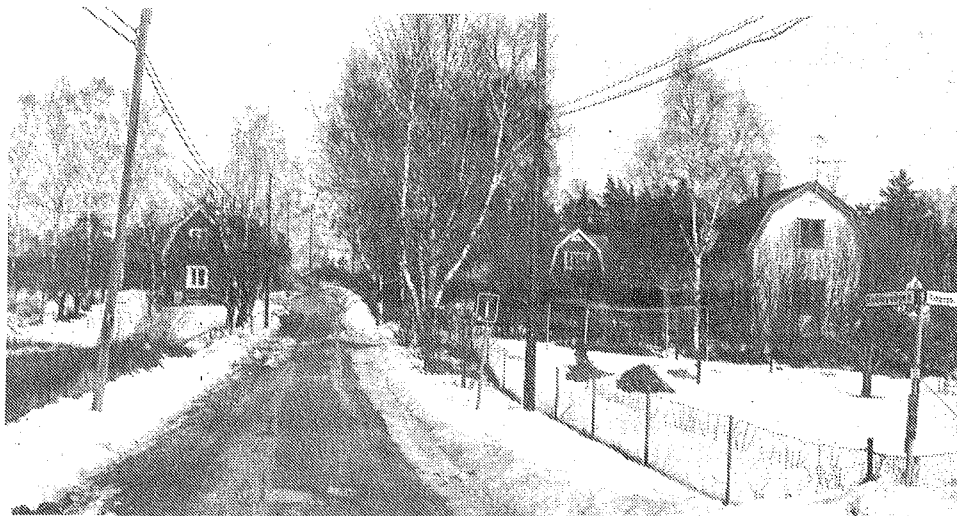
1959 köpte kommunen in marken väster om järnvägen i södra Häggvik och började exploatera området för industrier. Här har sedan Asea, Asea Skandia, Åhlén och Åkerlund, Philipsson, Solna Offset m fl etablerat sig. Häggvik har på så sätt kommit att utvecklas till en av kommunens mest betydande industriområden.

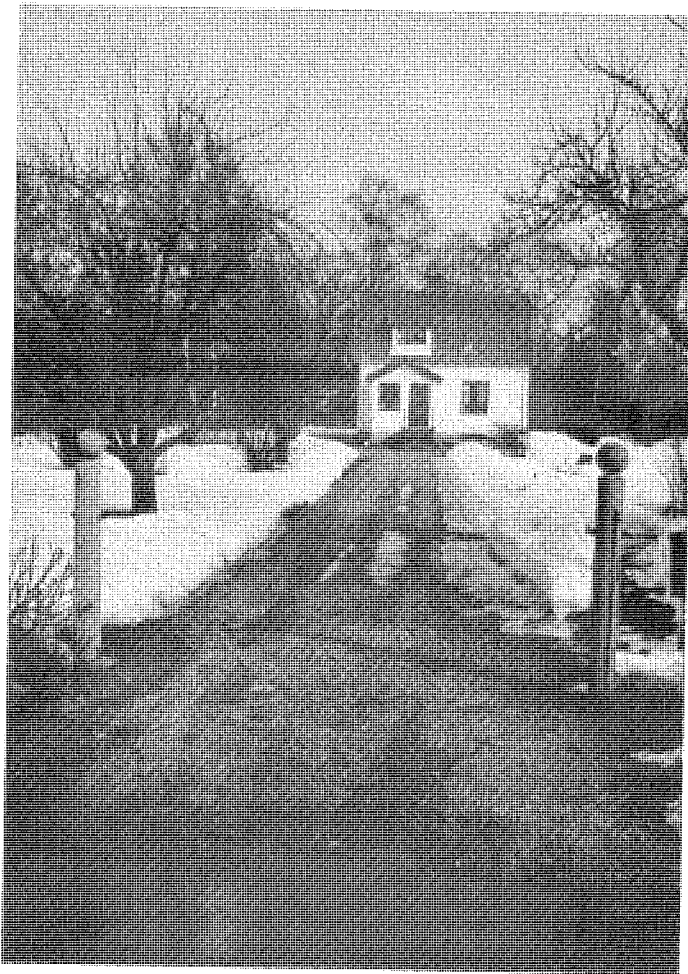
Se kartblad 5

Västervägen (närmiljö 19:1)

Skälbyvägen (närmiljö 19:2)

Västervägen 24
(närmiljö 19:1)

21-25 TUREBERG

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

Helhetsmiljö 21-25 med närmiljö 23:1, 23:1-4, 24:1-5, 25

Bebyggelsen i Tureberg utbreder sig mellan E4:an och Edsviken. Mitt i samhället vid järnvägsstationen ligger kommunens huvudcentrum, Sollentuna centrum. I norr hänger bebyggelsen samman med Häggvik och i söder med Helenelund.

En första blygsam exploatering av samhället började 1904 då Skånska Cementgjuteriet flyttade sin rörelse från Sveavägen i Stockholm till Tureberg. I anslutning till fabriken, som uppfördes vid järnvägsstationen, byggdes ett par hyreshus och uppläts en del egnahemstomter för arbetarnas räkning. Både fabriken och arbetarbostäderna är numera borta och på platsen ligger i dag Sollentuna centrum.

1905 lät Edsbergs fastighetsaktiebolag, bildat av ägarna till Edsbergs gods, stycka 37 villatomter strax norr om cementfabriken och nuvarande Bygdevägen, mellan järnvägen och Sollentunavägen. En del av denna bebyggelse är bevarad i dag (närmiljö 24:3). Den består av tämligen enkla trävillor, uppförda före 1920, präglade av jugendstilen. En av dessa (la 1976:129), på Tors backe 5, som är byggd 1914 har däremot ett betydligt mer påkostat utförande och är troligen arkitekt-ritad.

Exploateringen av Turebergs villastad påbörjades först 1910 då auditören Clas Östberg köpte 30 hektar mark mellan järnvägsstationen och Edsviken av Edsbergs gods. Området styckades i 61 villatomter, varav 20-talet var sålda redan vid första årets utgång. Före tomtförsäljningen ordnades vägar och vatten- och avloppssystem. Ansvar för dessa och kontrollen av samhällets utbyggnad överlät Östberg 1911 till den då för ändamålet bildade Turebergs villaägareförening u p a. Den bäst bevarade delen av denna den äldsta bebyggelsen i Turebergs villastad ligger på Edshöjden, direkt öster om Sollentuna centrum (närmiljö 24:4). Här finns på sluttningen kring Edshöjdens barnhem åtta relativt stora trävillor från 1910-talet med den äldre karaktären i behåll (la 1976:102-104, 106-109, 113). Husen som i flera fall ger intryck av att vara arkitekt-ritade är präglade både av jugendstil och nationalromantik. På ett par av villorna har jugendstilen rent barocka drag (la 1976:106, 113). Edshöjdens barnhem (la 1976:154), på toppen av kullen, är från 1903. Då uppfördes den ursprungliga delen av huset - en panelad träbyggnad i prästgårdsstil - efter ritningar av arkitekt Ragnar Östberg som sommarbostad åt baron Johannes Rudbeck. Ebbagården, som byggnaden kallades från början, är en av de första hus Östberg ritade och samtidigt ett tidigt exempel på försöken att återknyta till en äldre svensk byggnadstradition. Genom Ragnar Östbergs propagandaskrift för bättre egna hem, "Ett hem" (1905), fick Ebbagårdsstilen bred spridning som idealbild för 1900-talets villabebyggelse. Huset har under 1920-talet fått en vinkeltillbyggnad i likartad stil.

När AB Upplandshem 1918 köpte upp Edsbergs markegendomar i socknen, som då omfattade så gott som hela södra Sollentuna, tog exploateringen av Tureberg ordentlig fart. Bolagets målsättning var att stycka i stort sett all mark i egnahemstomter. Efterfrågan blev stor eftersom priserna hölls låga och på knappt fyra år såldes ca 600 tomter. Redan 1919 bildade bolagets tomtköpare villaägareföreningen Föreningen Edsbergs Egnahem u p a.

Under loppet av 1920- och 1930-talen blev Tureberg så gott som fullbyggt med villor. Husen som uppfördes under denna tid är i regel enkla panelade eller reveterade trävillor, oftast med brutet tak. Flera områden med denna typ av bebyggelse har i dag fortfarande den äldre karaktären i be-

håll (närmiljö 22:1, 23:1-4, 24:1-2, 24:5, 25). Under 1930-talet uppfördes även en del "funkisvillor" i Tureberg. Den vanligaste hustypen i denna stil är en reveterad villa med kvadratisk plan och tälttak som bl a förekommer i ett par välbevarade områden vid S:t Eriks kyrka och söder om Edshöjden (närmiljö 24:2, 24:5).

Genom insamlade pengar och frivilligt arbete uppförde turebergsborna en egen kyrka för samhället under 1920-talet. Den byggdes 1922-30 efter ritningar av arkitekten Evert Milles på den gamla Kvarnbacken i Nytorp, strax nordost om nuvarande Sollentuna centrum, och gavs namnet S:t Eriks kyrka (närmiljö 24:2). Byggnaden består av ett enkelt rektangulärt långhus med valmat sadeltak. 1937 tillbyggdes ett torn invid ena gaveln. Kyrkan tillhör sedan 1945 Sollentuna församling.

Sedan 1940-talet har ny villabebyggelse i Tureberg huvudsakligen tillkommit genom förtätningar inom de äldre områdena.

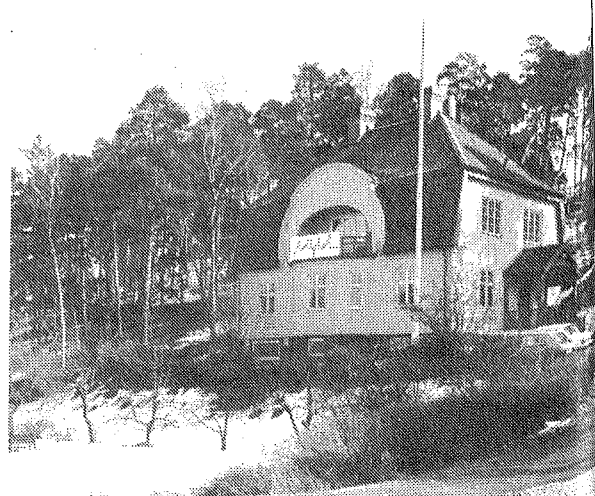
I slutet på 1960-talet började höghusbebyggelse att uppföras väster om järnvägsstationen, vars namn samtidigt ändrades från Turebergs till Sollentuna station. Kring den senare tillkom därefter Sollentuna centrum, invigt 1975, som affärs- och förvaltningscentra.

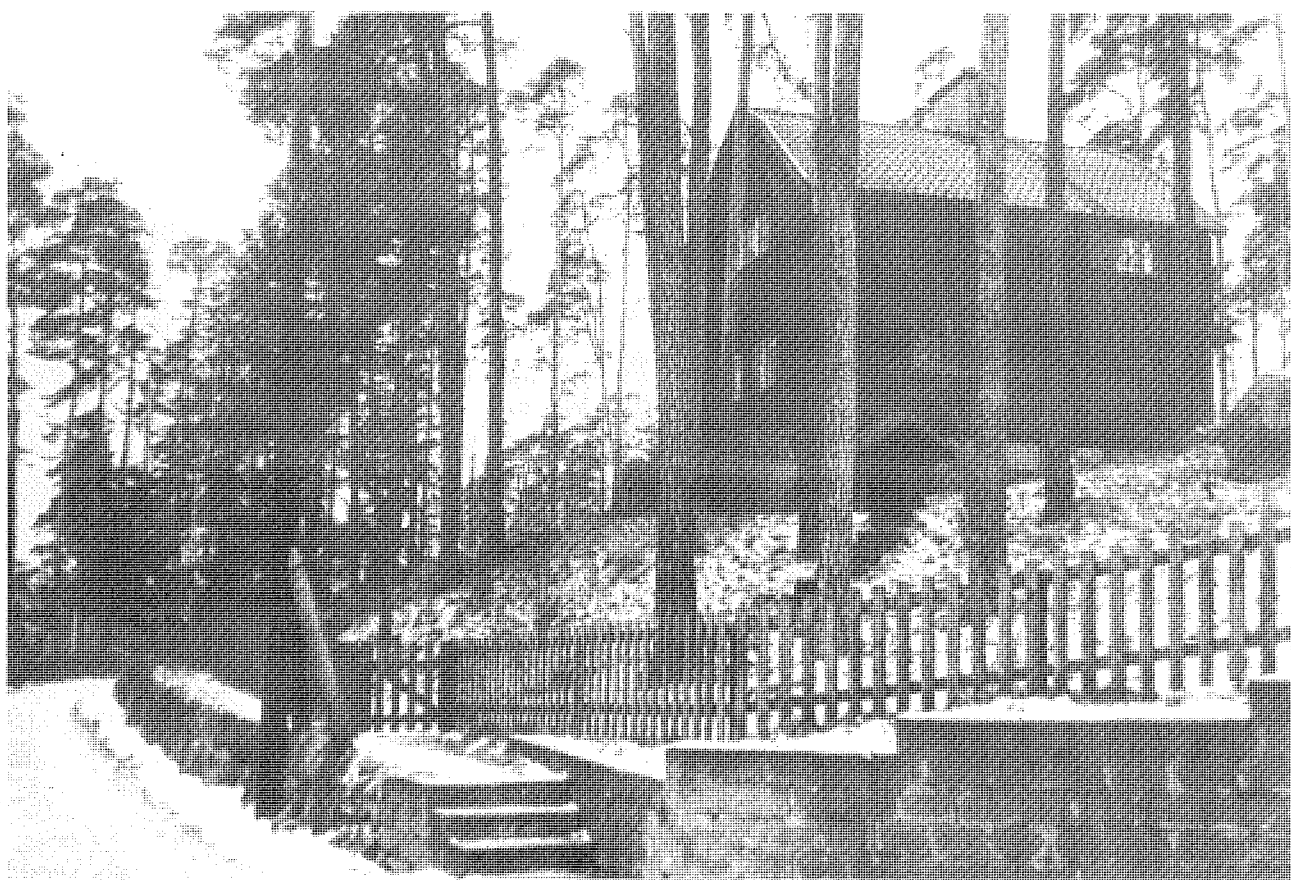
Se kartblad 5 - 7

*Edshöjdens barnhem. Den högra byggnaden på bilden uppfördes 1903 efter ritningar av arkitekt Ragnar Östberg.
Foto Carl-Henrik Ankarberg*

Skogsvägen 5, Barock jugendvilla på Edshöjden (lä 1976: 106, närmiljö 24:4)

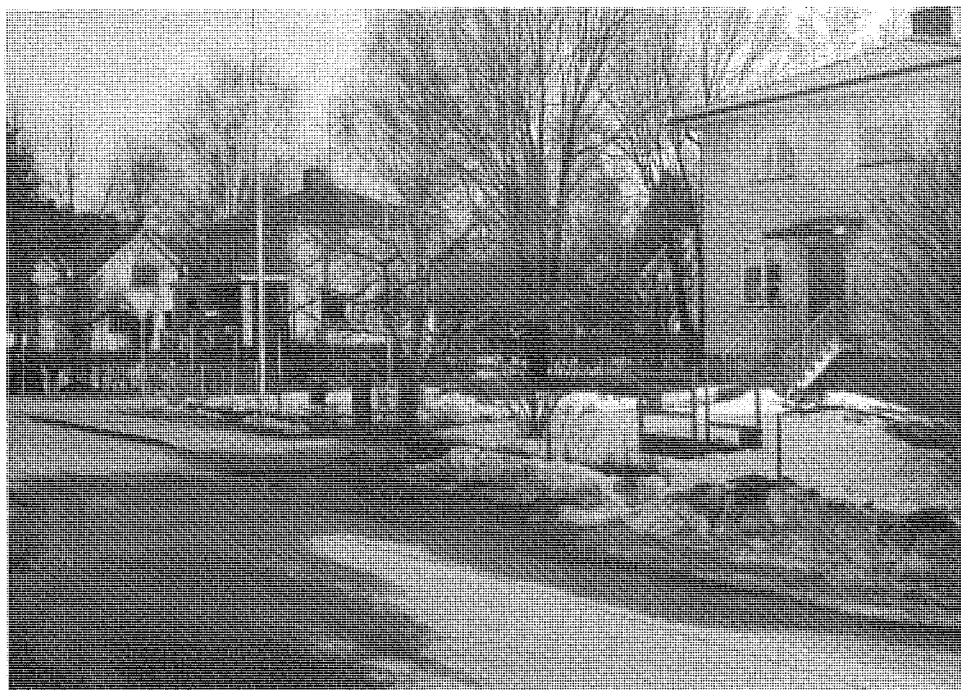

*Skogsvägen 15, Nationalromantisk
villa, byggd 1916 på Edshöjden
(la 1976:102, närmiljö 24:4)
Foto Carl-Henrik Ankarberg*

*1920-talsvillor vid Sollentuna-
vägen (närmiljö 24:1)*

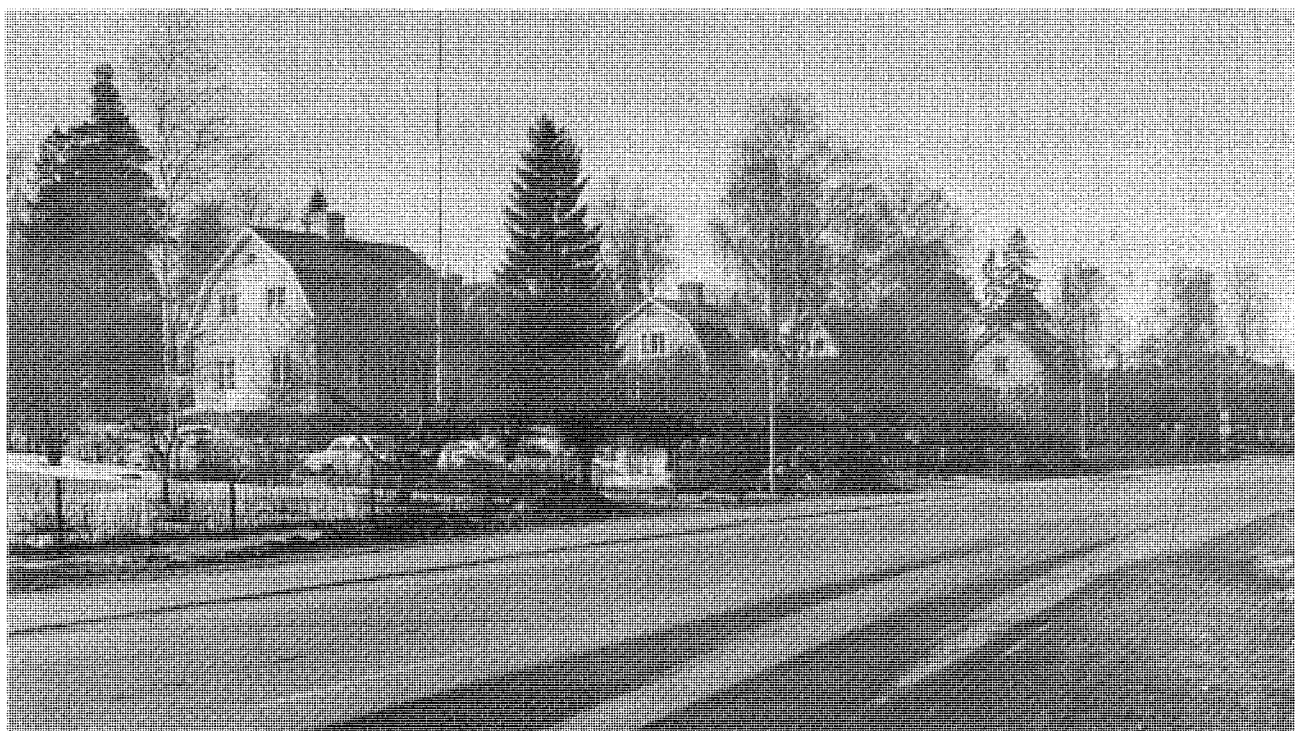

*"Funkisvillor" vid Kungsvägen
(närmiljö 24:5)*

*S:t Eriks kyrka ligger vida
synlig på toppen av gamla
Kvarnbacken (närmiljö 24:2)*

1920-talsvillor vid Bagarby-
vägen (närmiljö 22:1)

26-31 HELENELUND

Ekonomisk karta: 108 74 (10I 7e), 108 84 (10I 8e)

Helhetsmiljö 26-31 med närmiljö 26:1, 27:1-3, 28:1, 29, 30, 31:1

Samhällsdelen Helenelund ligger i södra Sollentuna, mellan E4:an och Edsviken. I norr hänger bebyggelsen samman med Tureberg.

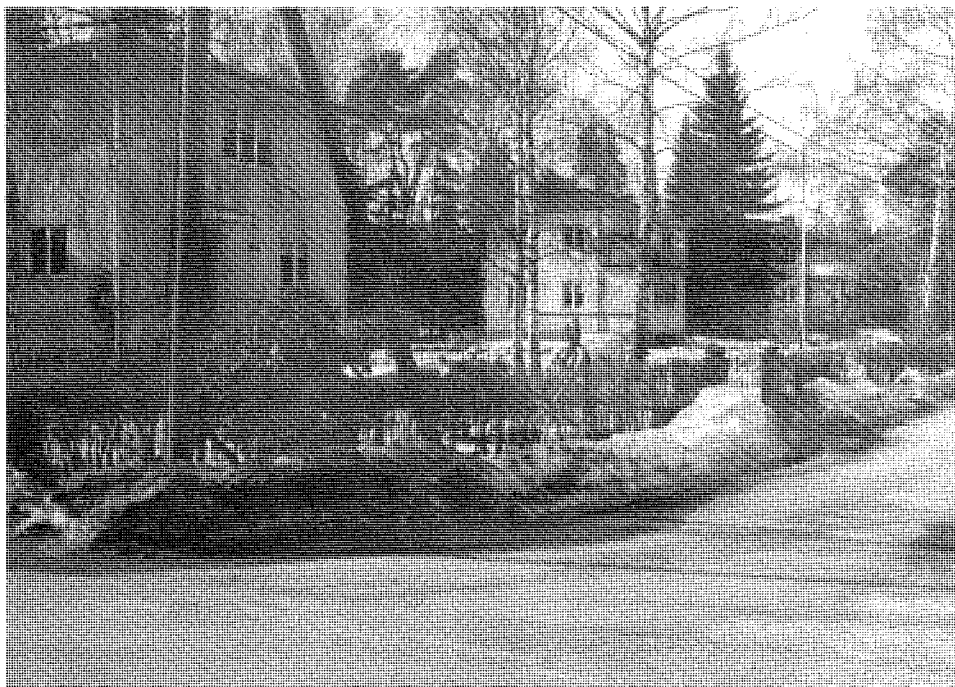
När AB Upplandshem 1918 köpte Edsbergs gods ägor i södra Sollentuna och började stycka och sälja dessa som egnahemstomter reserverades marken vid Edsviken söder om Tureberg, i nuvarande Helenelund, för en tänkt tjänstemannaförstad. En stadsplan för området, som fick namnet Edsvikens villastad, omfattande 350 tomter utarbetades av arkitekt Arvid Stille. 1923, året efter att södra Sollentuna fått en egen järnvägsstation, kom tomtförsäljningen igång. Stationen fick namn efter torpet Helenelund (Lenalund), vid nuvarande Parkvägen, som också givit hela samhällsdelen dess namn. Två år senare började firman Olsson & Rosenlund sälja egnahemstomter huvudsakligen i ett område väster om järnvägen. 1926 upprättades en stadsplan för området, med namnet Eriksbergs villastad, även här av arkitekt Arvid Stille.

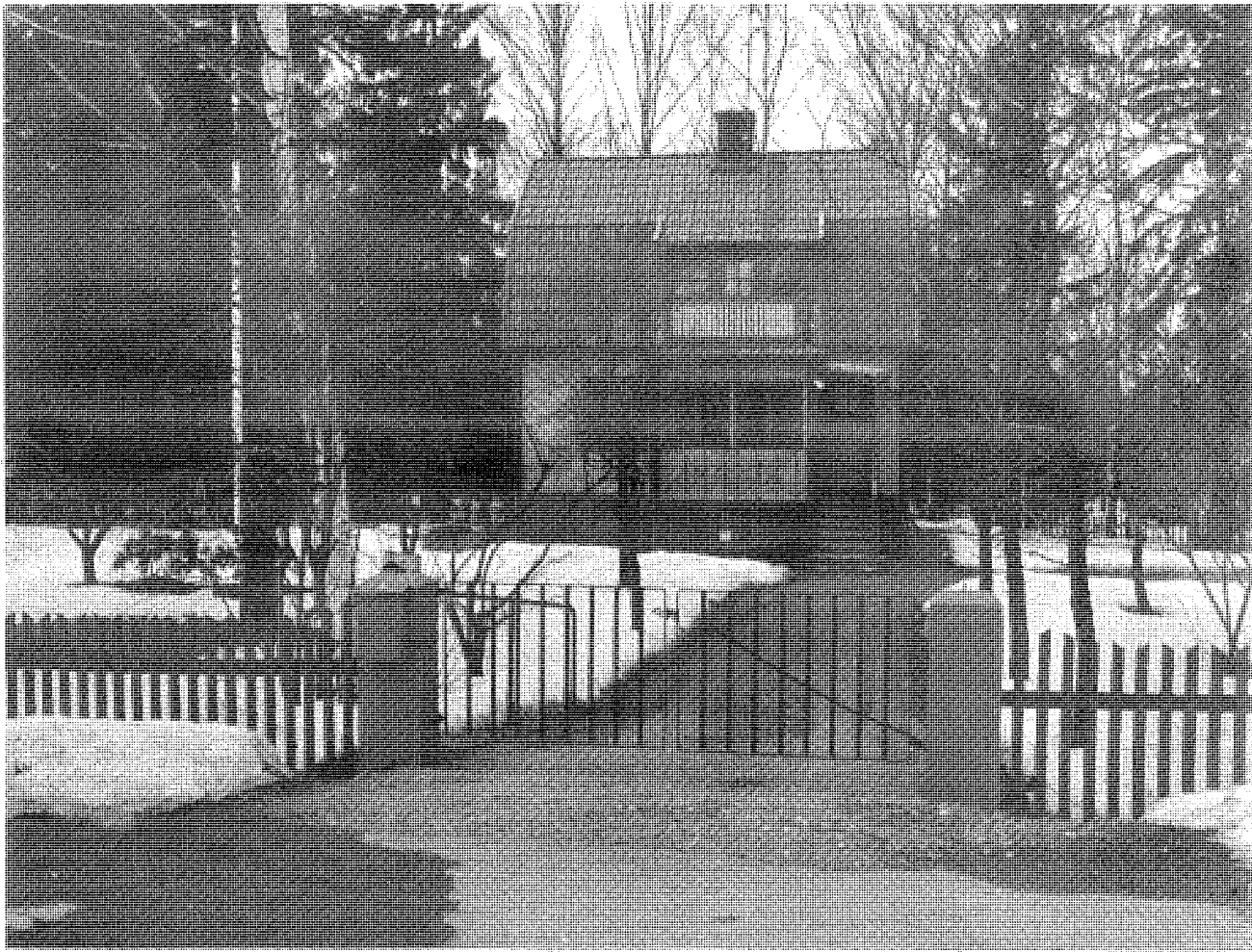
Under loppet av 1920- och 1930-talen styckades och bebyggdes successivt marken mellan de två villastäderna. Redan under 1940-talet var Helenelund så gott som fullbyggt med villor. Husen som uppfördes under denna tid är i regel enkla panelade eller reveterade trävillor med mansard- eller sadeltak. Relativt vanliga är också villor i funktionalistisk stil med kvadratisk plan och tälttak. På ombyggnader och förtätningar med moderna villor är det i dag mindre områden av villabebyggelsen i Edsviken (närmiljö 28:1, 29) och Eriksbergs (närmiljö 26:1, 27:2-3) villastäder samt övriga Helenelund (närmiljö 27:1, 30, 31:1) som har sin äldre karaktär i behåll.

Efter att utvecklingen i stort sett stått still i Helenelund sedan 1940-talet kom byggnadsverksamheten igång igen i slutet av 1960-talet. 1966 uppfördes flérfamiljshus i kvarteret Svalgången, väster om järnvägsstationen. Året efter började Helenelunds centrum med affärscentra och flérfamiljshus att byggas mellan stationen och Sollentunavägen. Det senaste bostadsområdet i Helenelund, Tegelhagen i södra delen av samhället, tillkom i slutet av 1970-talet.

Se kartblad 6 och 7

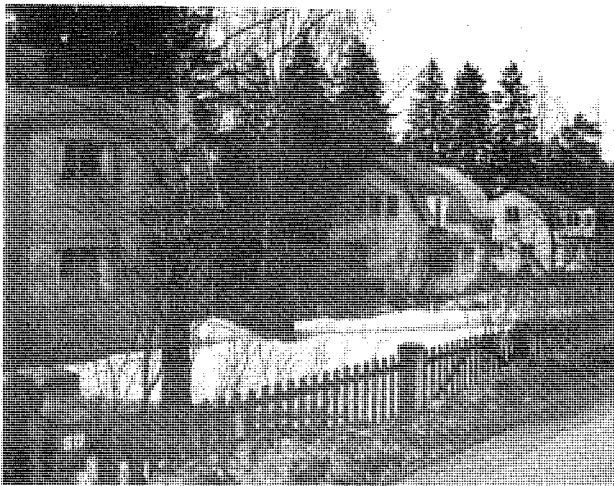
Enhetligt område med "funkisvillor" vid Atlasvägen i Edsviken (närmiljö 28:1)

*Den enkla trävillan med mansard-
tak är vanlig i Eriksberg.
Pilvägen 10 (närmiljö 27:3)*

Anhaltsvägen (närmiljö 30)

*Drotsvägen i Edsviken (när-
miljö 29)*

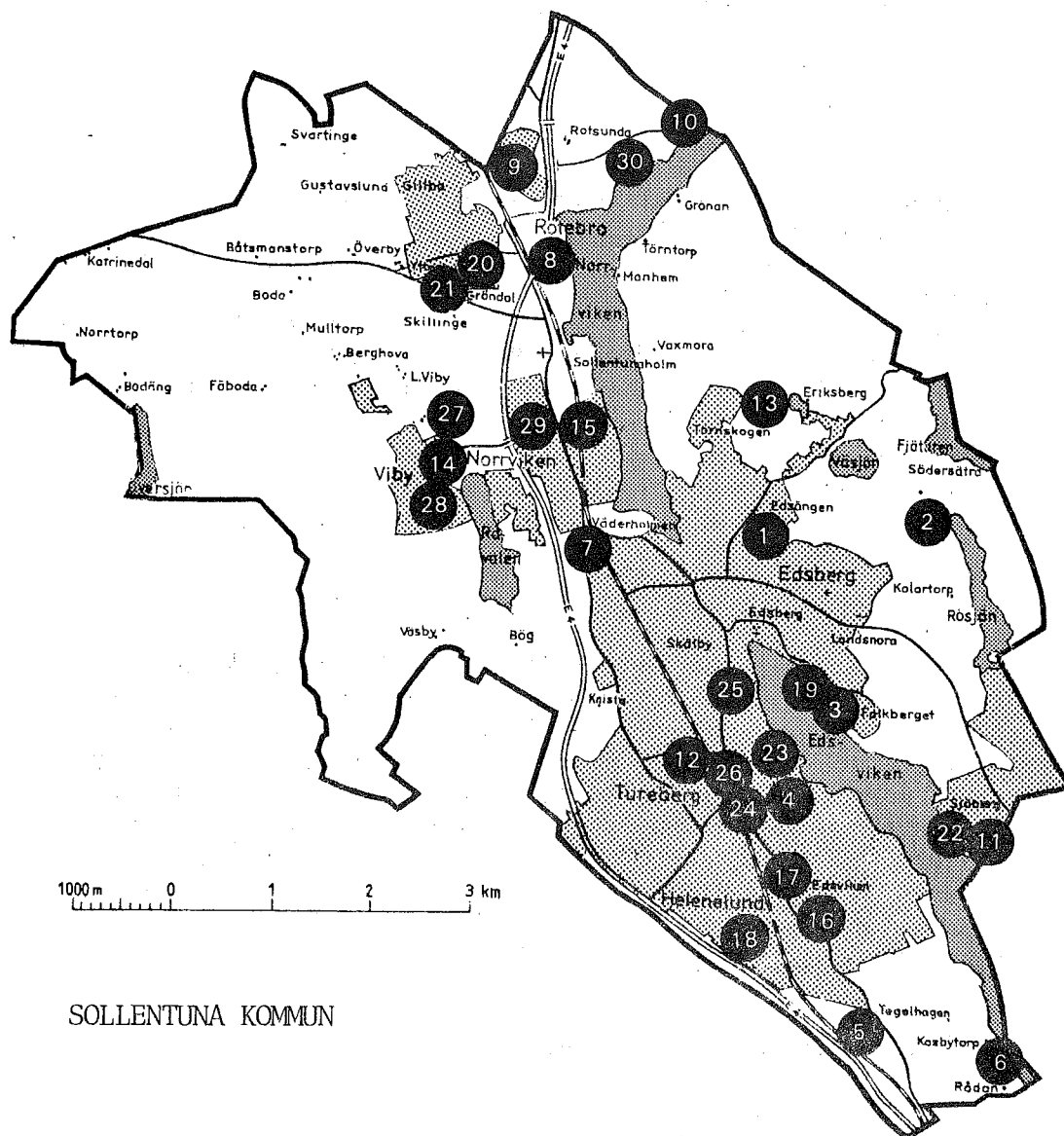

SÄRSKILT VÄRDEFULLA KULTURMINNEN

I denna förteckning redovisas bara särskilt värdefulla kulturminnen utanför de i kulturminnesvårdsprogrammet avgränsade närmiljöerna. Eftersom samtliga fornlämningar är skyddade enligt lag har vidare här endast de som är särskilt sevärda medtagits.

4 "Engelska parken"

1 EDSBERG 10:30

Järnåldersgravfält

Gravfältet är beläget norr om Edsberg på Skälbys forna ägor. Det är bland de större i kommunen och rymmer 109 runda stensättningar, 1 tresidig stensättning samt 15 högar. Gravfältet har troligen nyttjats under såväl äldre som yngre järnålder.

Raä 70

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

2 EDSBERG 10:54

Runblock

Ristningen är en s k Jarlabankesten och utmärker en forntida väg som från Hagby i Täby via sjön Fjätturens sydspets ledde ned mot edet mellan Norrviken och Edsviken. Förutom denna ristning har Jarlabankeätten låtit utföra ett flertal runristningar i Täby och Vallentuna. Inskriften på raä 74 lyder: "Häming och Jarlabanke de läto rödja och göra broar efter sin fader och Estrid efter sina söner Ingefast och Ingvar. Gud hjälpe deras ande".

Raä 74 (U101)

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

3 EDSBERG 12:3, LANDSNORA KVARN

Kvarn

Landsnora kvarn, vid Rösjöns utlopp i Edsviken, skall ha anlagts på 1600-talet av Henrik Olofsson som också var den förste att få privilegium för krogrörelsen vid Edsbacka. Enligt traditionen skall delar av den kvarvarande kvarnbyggnaden härröra från 1600-talet. Kvarnen har genom århundradena drivits av vattenkraft, ånga, olja och slutligen el innan driften upphörde på 1950-talet. Förutom kvarnbyggnaden finns två timrade boningshus och en såg kvar på platsen.

La 1968:39

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

4 HELENELUND 6:20, ENGELSKA PARKEN

Järnåldersgravfält

Gravfältet som kallas Engelska parken kan knytas till Hersby gård. Det har ett varierat innehåll av gravar med bland annat 1 treudd, 1 oval stensättning och 11 rektangulära stensättningar. Gravfältets totalt 114 anläggningar är av såväl äldre som yngre järnålderstyp. Se vidare nr 26 (raä 28).

Raä 37

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

1 Järnåldersgravfält
norr om Edsberg

3 Landsnora kvarn

5 HELENELUND 7:1, SILVERDAL

F d krog och gästgiveri

Från åtminstone slutet av 1700-talet fanns en krog vid Silverdal och enligt uppgift byggdes ett gästgiveri på 1800-talet. Under förra seklets första hälft hölls här Sollentuna härads sommaring. Silverdals stora huvudbyggnad, timrad i två våningar, är 1982 under renovering.

La 1968:59

Ekonomisk karta: 108 74 (10I 7e)

6 HELENELUND 7:1, RÅDAN

Herrgård

Rådan är liksom Sjöberg (nr 22) ett typiskt exempel på torp som under 1700- och 1800-talen bebyggdes till mindre herrgårdar. För Rådan skedde förändringen vid mitten av 1700-talet då kammarrådet Hauswölf lät uppföra den välbevarade, nuvarande, timrade och panelade huvudbyggnaden i två våningar. 1885 köptes Rådan av Axel och Sofia Alms stiftelse för fattiga flickor för vilken den trevåniga tegelbyggnaden i tidstypisk stil uppfördes. Ytterligare ett boningshus, troligen från början av 1800-talet finns vid herrgården. Det har sexdelad plan, är putsat och täcks av ett brutet tak.

La 1968:63

Ekonomisk karta: 108 74 (10I 7e)

7 HÄGGVIK 2:11, KLASRO

F d skola

Klasro uppfördes redan 1804, 38 år före folkskolestadgans tillkomst. Initiativtagare och donator var baron Alexander Rudbeck på Edsberg. 1881 stod den nu försvunna kyrkskolan färdig och därmed upphörde Klasro att fungera som skola. I dag används den mycket välbevarade skolbyggnaden som skolmuseum.

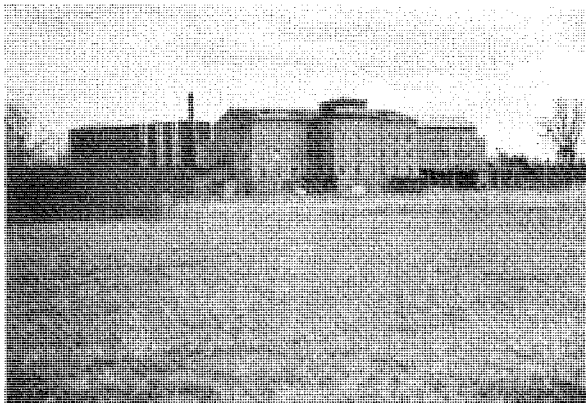
La 1968:35

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

8 ROTEBRO 1:52, SVENSKA JÄSTFABRIKS AB

Jästfabrik

1889 köpte Stockholms Norra Jästaktiebolag Sollentunaholms gård och 1892-93 uppfördes här en jästfabrik. Belägen invid norra stambanan var platsen bra ur transportsynpunkt. Andra skäl till lokaliseringen var tillgång till rent vatten och möjligheten att vid Sollentunaholms lantgård avsätta bi-produkterna drank och drav som utnyttjades till kreatursfoder. Till fabriken, som är och har varit en av Sollentunas viktigaste industrier har genom åren uppförts ett flertal industribyggnader och boningshus. Kvar av de äldre

5 *Silverdal*7 *Klasro*8 *Jästfabriken*

byggnaderna finns i dag endast huvudfabriken från 1893 samt det s k melasshuset, uppfört 1904 som spannmålsmagasin.

La 1968:24

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)
108 94 (10I 9e)

9 ROTE BRO 4:10, "ROTE BRO SKANS"

Fornborg

Borgen består av en 250 m lång inre ringvall och en, i norr 110 m lång yttre vall. Rotebro skans går också under namnet "stridsborgen", efter slaget vid Rotebro som i kullens närhet 1497 stod mellan en svensk bondehär, lojala mot Sten Sture d ä, och den danske unionskungen Hans trupper.

Raä 255

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

10 ROTE BRO 4:48, TORPA DRAGONTORP

Ryttartorp

Torpa dragontorp var ryttartorp under Rotsunda gård. Boningshuset är en välbevarad enkelstuga. Dessutom finns en timrad ladugård.

La 1968:18

Ekonomisk karta: 108 94 (10I 9e)

11 SJÖBERG 6:1

Fornborg

Borgen begränsas i NV, NO och SO av en 240 m lång stenvall och i SV av ett brant bergsstup. I NO finns två öppningar i vällen.

Raä 84

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

12 TUREBERG 25:1, SOLLENTUNA STN (F D TUREBERGS STN)

F d stationsbyggnad och en f d stinsbostad

De två tegelhusen uppfördes i samband med att Turebergs station tillkom 1900. De är i dag de enda ursprungliga stationsbyggnaderna som är i behåll i Sollentuna.

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

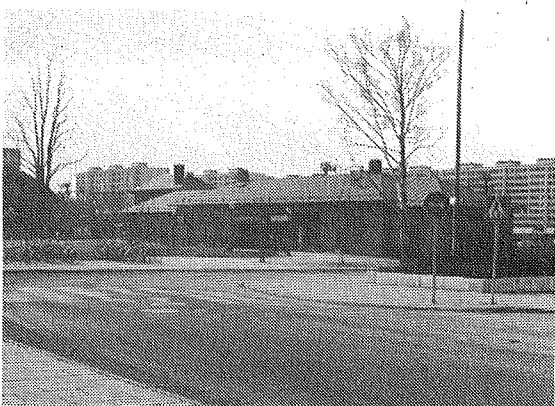
13 TÖRNSKOGEN 4:1

Runsten

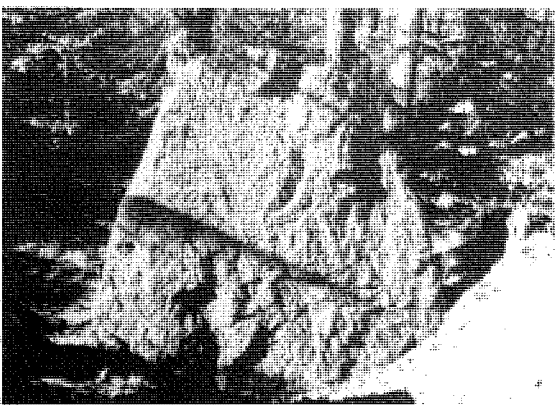
Runstenen står vid sjön Snuggan på mark som förr tillhörde Skälby gård. Ristningen är till Isarvans med raä 184 (nr 17) och U 102 (nr 28) en av de konstnärligt mest högtstående i Sollentuna. Inskriften lyder: "Gyrid lät resa stenen efter

10 *Torpa dragontorp*
Foto Elisabet Tegner

12 *Sollentuna str*

13 *Runsten vid Snuggan*

Ulvklev, sin son, och Gye ... sin broder och efter Holmdis, sin syster". De personer som omtalas på stenen tillhörde alla den s k Skålhamraätten som även låtit resa runstenar i Täby och Vallentuna.

Raä 67 (U 100)

Ekonomisk karta: 108 94 (10I 9e)

14 VIBY 12:1

Järnåldersgravfält

Med 160 gravar ett av kommunens största gravfält. Det är beläget på Kistas forna ägor och har med huvudsakligen runda stensättningar och högar en typisk yngre järnålderskaraktär.

Raä 94

Ekonomisk karta: 108 83 (10I 8d)

15 ABORREN 10, "AHLINSKA VILLAN"

Idrottsvägen 19 A, Norrviken

Villa med hyreslägenheter

Byggnaden som troligen är uppförd omkring 1910 har en närmast i ursprungligt skick bevarad exteriör. I huset fanns från början en speceriaffär.

La 1976:186

Ekonomisk karta: 108 94 (10I 9e)

16 HAGMARKEN 12, LENALUND

Torp

Huset är en välbevarad sidokammarstuga, troligen uppförd omkring 1840. Stället hade redan från början namnet Helenelund eller Helenalund - i dagligt tal Lenalund - efter den förste torparens hustru. Efter torpet har samhällsdelen Helenelund fått sitt namn.

La 1968:52

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

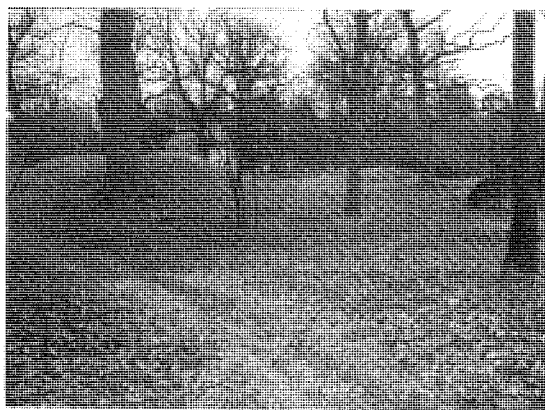
17 HEMGÅRDEN 2

Runsten

Runstenen hittades 1953 på Kummelbys gamla bytomt vilket troligen inte är ristningens ursprungliga läge. Den är nu rest i närheten av upptäcktsplatsen. Inskriften lyder: "Helga lät resa stenen efter Svärting, sin man, och efter Östen och efter Heming, sina söner. Och Igulfast (ristade)". (se vidare nr 13).

Raä 184

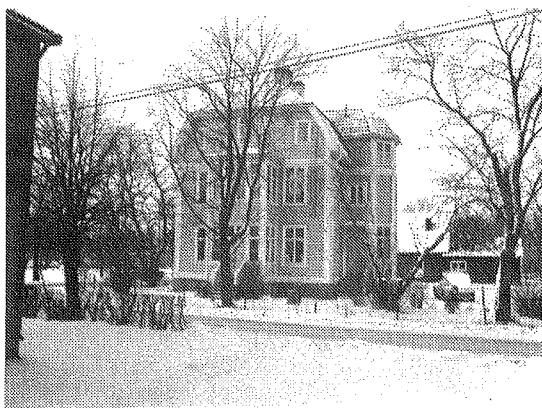
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

14 *Järnåldersgravfält
vid Kista*

15 *Idrottsvägen 19 A
Foto Carl-Henrik
Ankarberg*

16 *Lenalund. Foto
Elisabet Tegner*

18 *Bokvägen 19*

- 18 HÄRFÄGELN 1
Bokvägen 19, Helenelund

Villa

Huset är uppfört i jugendstil, troligen under 1910-talet.
Exteriören är bevarad närmast i ursprungligt skick.
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 7e)

- 19 LADAN 1
Landsnoravägen 81, Edsberg

Villa

Huset är uppfört i nationalromantisk stil, troligen under 1910-talet. Exteriören är bevarad i ursprungligt skick.
Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

- 20 RINGAREN 1, GILLBOKYRKAN
Sturevägen 21, Rotebro

Frikyrka

Metodistförsamlingen i Rotebro lät uppföra kyrkan 1909. Den reveterade träbyggnaden har en i ursprungligt skick bevarad exteriör.

La 1968:10

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

- 21 ROMANEN 19, GILLBERGA

Gård

På Gillbergas tidigare ägor har samhällsdelarna Gillberga och Gillbo uppförts. Kvar av Gillberga gård finns en timrad manbyggnad med sexdelad plan samt en timrad uthuslänga. Enligt uppgift är manbyggnaden från 1800-talets första hälft.

La 1968:8

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

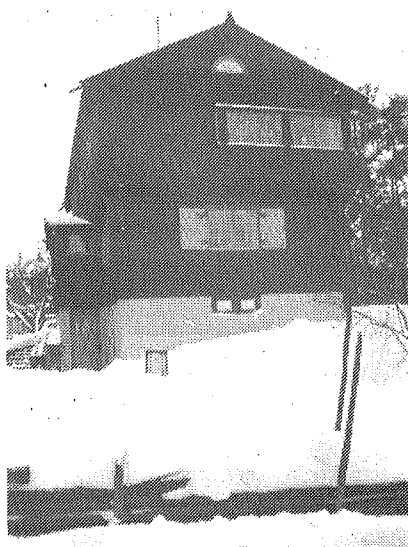
ROTEBRO 4:33. Skinnaråsen
Bollstanäsvägen

Se nr 30

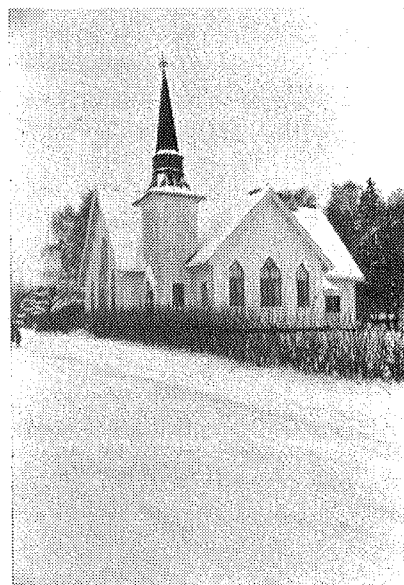
- 22 SJÖBRYGGAN 8, SJÖBERG

Herrgård

Sjöberg var tidigare ett torp med namnet Skeppartorp som på 1800-talet gjordes till herrgård. Enligt uppgift uppfördes den välbevarade nuvarande huvudbyggnaden 1848 åt slottskamrer Igelotz vid Ulriksdal. En äldre timrad manbyggnad med brutet

19 Landsnoravägen 81

20 Gillbokyrkan

21 Gillberga. Foto
Elisabet Tegner

22 Sjöberg. Foto
Elisabet Tegner

tak finns. Gårdens ekonomibyggnader är från 1800-talet. Sjöberg är ett bra exempel på de torp och lägenheter i Stockholms närhet som på 1700- och 1800-talen gjordes om till mindre herrgårdar. Byggherrar var ofta förmögna borgare och högre tjänstemän.

La 1968:56

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

- 23 TALGOXEN 23
Skansvägen 53, Tureberg

Villa

Byggnaden är uppförd 1911 i nationalromantisk stil, enligt uppgift från ägaren efter ritningar av arkitekt L I Wahlman.

La 1976:71

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

- 24 TENNSKÅLEN 8, HERSBY

Hembygds gård

Hersby var ett av de hemman av vilka Gabriel Bengtsson Oxenstierna 1647 bildade Edsbergs säteri. Från att ha varit en by om flera gårdar brukades Hersby från 1872 som en gård. Jordbruket upphörde på 1920-talet. 1936 köptes gården av Sollentuna kommun och sedan året därpå har hembygdsföreningen disponerat Hersby som hembygds gård. Gården utgörs i dag av ett flertal välbevarade byggnader från 1800- och möjligen 1700-talen, med undantag av en byggnad som disponeras av Slöjdgillet, belägna på östra sidan av Sollentunavägen.

La 1968:51

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

- 25 TORVAN 11
Mjölnarstigen 6, Tureberg

Villa

Huset är uppförd i jugendstil, troligen under 1910-talet. Exteriören är närmast ursprungligt bevarad.

La 1976:121

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

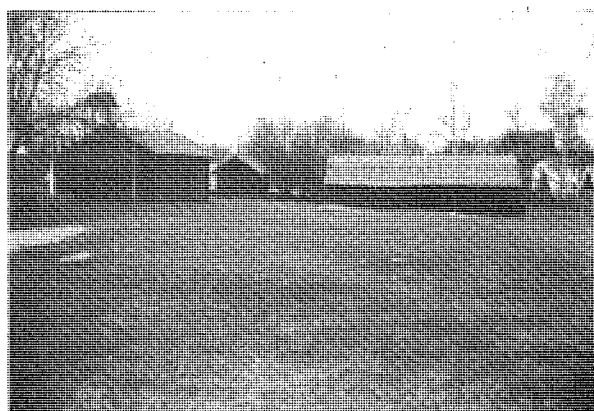
- 26 TÄRPILEN

Järnåldersgravfält

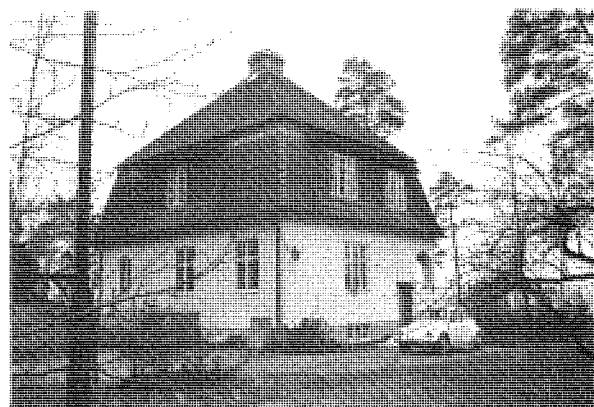
Tillsammans med "Engelska parken" (raä 37) skänktes gravfältet på 1910-talet av tomtbolaget Upplandshem till Vitterhetsakademien. Under ledning av dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman markvårdades de två gravfälten i slutet av 1920-talet vilket var det första fornvårdsarbetet av detta slag i Sverige. Raä 28 är ett av det flertal gravfält som

23 Skansvägen 53
Foto Carl-Henrik
Ankarberg

24 Hersby

25 Mjölmarstigen 6
Foto Carl-Henrik
Ankarberg

26 "Kung Agnes hög"

kan knytas till Hersby. De totalt 28 gravarna utgörs enbart av runda stensättningar och högar. En av anläggningarna är en s k storhög, 28 m i diameter, kallad "kung Agnes hög" efter en tradition om att kung Agne, som enligt sagan levde på 400-talet skulle ligga begravd här.

Raä 28

Ekonomisk karta: 108 84 (10I 8e)

27 VINBERGET 2, KISTA BÅTSMANSTORP

Båtsmanstorp och villa

Torpet ligger i Viby och är ett av Sollentunas tre välbevarade båtsmanstorp. Huset är en enkelstuga med en ålderdomlig prägel. Intill båtsmanstorpet ligger en i ursprungligt skick bevarad villa i nationalromantisk stil, troligen från 1910-talet. Båda byggnaderna kommer att genom en stadsplan att skyddas som kulturresevat (Q) med särskild miljöhänsyn (...q) för den omgivande bebyggelsen.

La 1968:33

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

28 VINKÄLLAREN 3

Runhäll

Ristningen är belägen i Viby. Inskriften är utförd i fast häll och lyder: "Kale lät hugga denna häll efter sina två söner, och han och Ingetora gjorde en bro, ett stort minnesmärke inför många män".

Raä 265 (U102)

Ekonomisk karta: 108 83 (10I8d)

29 ÄLGEN 3, RÖDA SKOLAN

Leksandsvägen 24, Norrviken

Skolbyggnad

Huset uppfördes som småskola för Norrviken 1916 och fungerar som sådan än i dag. Exteriören är bevarad i ursprungligt skick.

La 1976:22

Ekonomisk karta: 108 93 (10I 9d)

30 ROTE BRO 4:33, SKINNARÅSEN

Bollstanäsvägen

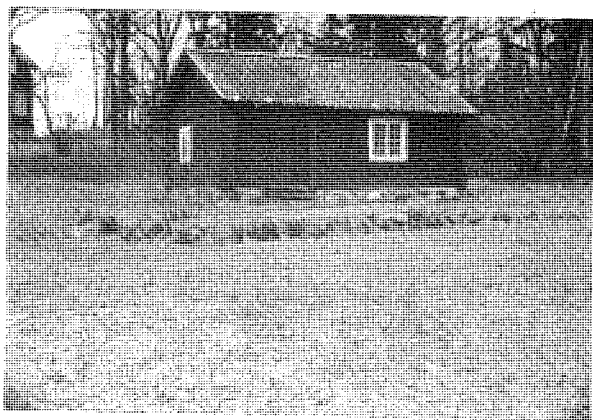
Villa

Huset har nationalromantiska stildrag och är uppfört 1937 efter ritningar av arkitekten Cyrillus Johansson.

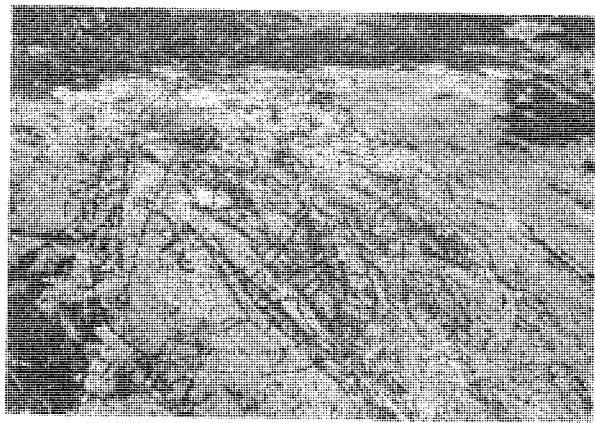
Ekonomisk karta: 108 94 (10I 9e)

27 *Nationalromantisk villa i Viaby*

27 *Kista båtmans-torp*

28 *Runhäll i Viaby*

29 *Röda skolan
Foto Carl-Henrik
Ankarberg*

SAMMANFATTNING

De äldsta kända fornlämningarna i Sollentuna är några enstaka gravar från bronsåldern. Troligen från den fyndtomma perioden äldsta järnålder finns hägnadssystem i form av stensträngar spridda över kommunen, särskilt vid Sten och Rösjön (område 6 respektive 10). Det var emellertid först under senare delen av äldre järnåldern som Sollentuna på allvar började koloniseras. Redan vid övergången till kristen tid (1000-talet) var så gott som alla senare kända byar och gårdar bebyggda. Den snabba befolkningsutvecklingen under förhistorisk tid har medfört att järnåldersgravfälten ligger tätt i den nuvarande kommunen som också är en av landets fornlämningsrikaste områden. På den kraftiga tätortsutbyggnaden i Sollentuna under 1900-talet har emellertid drygt hälften av gravfälten hamnat inom tätbebyggt område samtidigt som de i många fall delvis har grävts ut. De i dag bäst bevarade fornlämningsmiljöerna ligger vid Skillinge och Bög (område 4 respektive 7).

Sollentuna var en ren landsortsocken med jordbruk och boskapsskötsel som de viktigaste näringarna fram till 1900-talets tätortsutbyggnad. Denna har medfört att det numera återstår få landsbygdsområden i kommunen. Det gamla centrala jordbruksområdet väster om Eds- och Norrviken är i dag helt bebyggt med bostäder. Trakterna kring Överby och Bög (område 2:1 respektive 7) är de bäst bevarade landsbygdsområdena med äldre jordbruksbebyggelse i kommunen.

Under 1600- och 1700-talen blev Sollentuna på sin närhet till Stockholm så gott som helt behärskat av adeln. De dominerande säterierna var Sollentunaholm och Edsberg som kom att lägga under sig huvuddelen av byarna och gårdarna i socknen. Huvudsakligen under 1800-talet köpte stockholmsborgare upp flera torpställen kring Edsviken och byggde om dessa till mindre herrgårdar, till exempel Skansen och Sjöberg.

Sollentuna har genom tiderna haft ett ur kommunikations- synpunkt strategiskt läge. Landsvägen mellan Stockholm och Uppsala har så länge man känner till passerat genom socknen samtidigt som Eds- och Norrviken har ingått i en sedan forntiden viktig vattenled mellan Saltsjön och Mälaren. Vid Edsbacka, på edet mellan Eds- och Norrviken där lands- och vattenvägen möttes, uppstod tidigt en marknadsplats. Här ligger också sedan 1600-talet Edsbacka krog (område 9).

Under 1900-talets första decennium inleddes Sollentunas utveckling till tätortskommun. Vid denna tid började exploateringsbolag köpa upp stora markområden i kommunen för att stycka och sälja dessa som egnahemstomter. Köpare var främst arbetare och lägre tjänstemän med arbete i Stockholm. Under tiden från 1910- till 1940-talet bredde villabebyggelsen snabbt ut sig över kommunen. Hela södra Sollentuna blev så

gott som fullbyggt med villor. I slutet av 1940-talet var redan närmare halva kommunen tätort. Från 1950-talet tillkom hyreshusområden, t ex i Edsberg, och senare byggdes affärs- och servicecentrum i Helenelund, Tureberg (Sollentuna centrum) och Rotebro.

Det är i dag begränsade delar av Sollentunas villaområden som har sin ursprungliga karaktär i behåll. Detta beror dels på att många villor om- och tillbyggts under senare år p g a ökade krav på boyta och isolering, dels på att de äldre villaområdena ofta har splittrats genom att ny villabebyggelse har tillkommit genom förtätningar. Norrviken är det villa-samhälle i kommunen som bäst har bibehållit sin ursprungliga karaktär (område 14:1-2, 15:1-3).

Det underlagsmaterial som stått till buds under arbetet med Sollentunas kulturminnesvårdsprogram är av förhållandevis god kvalitet. Riksantikvarieämbetets fornlämningsinventering som utfördes omkr 1950 i kommunen har förnyats genom en revidering 1980. Länsantikvariens inventeringar av kulturhistoriskt intressant bebyggelse i Sollentuna är däremot av skiftande ålder och omfattning. I den första inventeringen som utfördes 1968 redovisas huvudsakligen landsbygdsbebyggelse. Denna har i gengäld gått igenom tämligen väl. Inventeringen är emellertid föråldrad - många av de förtecknade byggnaderna har försvunnit eller förändrats sedan 1968 - varför en revidering bör vara aktuell. 1976 genomfördes en inventering av den äldre villabebyggelsen i Viby, Norrviken och delar av Tureberg och Helenelund. Eftersom denna inte omfattade samtliga villaområden i kommunen gjordes en rekognoscering av dessa under programarbetet för att få en heltäckande tätortsinventering. Därvid bedömdes ca 360 fastigheter utöver de som tidigare var upptagna som kulturhistoriskt intressanta. De äldre inventeringarna, vilka setts över med avseende på byggnader som i dag är försvunna eller kraftigt förändrade och resultatet av rekognosceringen har sammanställts på en karta med rubriken "Kulturhistoriskt värderad bebyggelse i Sollentuna kommun" som tillställts kommunen. Med denna kartredovisning som underlag kan sedan de äldre inventeringarna på sikt revideras och kompletteras.

Detaljerade kunskaper om hur kulturlandskapet har utvecklats och förändrats i kommunen saknas, liksom en heltäckande inventering av lämningar efter äldre bruksformer. Det är angeläget att en analys av kulturlandskapet genomförs för att de äldre odlingsspår som finns bevarade i kommunen ska kunna tas till vara. Detta är särskilt viktigt eftersom dessa på sikt hotar att helt försvinna genom rationellare bruksformer samt jord- och skogsbrukets allt längre drivna mekanisering.

Generellt kan sägas att fullständig kunskap om kulturlandskapet och de enstaka kulturminnena aldrig kan uppnås. Alla undersökningar och forskningsinsatser som bidrar till att

belysa sammanhangen och de kulturhistoriska värdena i landskapet är viktiga för att de kulturminnesvårdande insatserna ska kunna styras rätt. I detta sammanhang har hembygdsföreningarnas arbete en viktig funktion att fylla.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA

Gävle

Lantmäteriverket
Forskningsarkivet
Sockenkartverket

Stockholm

Arkitekturmuseet
Inventering av folkrörelsemiljöer i Stockholms län

Länsstyrelsen

Lantmäterienheten
Äldre lantmäterikartor

Länsantikvarien

Bebyggelseinventeringar 1969 - 1976
Inventering av hembygdsgårdar, museer och hembygds-
föreningar i Stockholms län 1970
Kulturhistorisk byggnadsinventering av ecklesiastika
boställen i Stockholms län, 1979
Pressarkivet

Riksantikvarieämbetet

Fornminnesinventeringen
Fornlämningsregistret till ekonomiska kartan
Handskrivna inventeringsböcker (1980)
Översiktskartor i skala 1:50 000 på topografiska
kartans grundval med införda fornlämningslokaler
Upprättade av D Thulin och G Edenström

TRYCKTA

Ahlén, Einar: Carl Jonas Love Almqvist och hans hembygd,
Stockholm 1971

Almqvist, Johan Axel: Frälsegods i Sverige under stor-
hetstiden, del 1, Stockholm 1931

Arkeologi i Sverige (AiS), Riksantikvarieämbetet RAPPORT
Serie A, 1. Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet,
2. Övriga institutioner. Litho, fr o m 1967, Stockholm

Boëthius, S & Thålin, L (red): Sollentuna under jorden,
utgiven av Statens Historiska Museum och Sollentuna
kulturnämnd 1973

Boëthius, Ulf: Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län, Stockholm 1980

Din kommun Sollentuna, utgiven av Sollentuna kommunstyrelse, nr 1 - 4 1974, nr 1 - 2 1975

Eurén, DM: Ångbåtskarta över Stockholms omgivningar, Salt-sjösidan, upprättad 1886 och reviderad 1897

Flit i Fält, Svensk fältarkeologi 1963 - 66, Sammanställd av D Damell och U E Hagberg med bidrag av Å Hyenstrand och S Rentzog, Finskt museum 1967

Fornvännen 1953, 1959, 1968

Forsell, Einar: Kulturlandskapets utveckling i Sollentuna från 1500-talet till i början av 1900-talet, YMER 1938

Göransson, Nils: Ur Hersby gårds historia, Sollentuna Hembygdsförening 10 år, Stockholm 1944

- Vår hembygd Sollentuna, tredje uppl., Stockholm 1970

Hansson, Hans: Tuna i Sollentuna, Sollentuna Hembygdsförening 10 år, 1934 - 1944, Stockholm 1944

Hyenstrand, Åke: Centralbygd - Randbygd, Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellan-svensk yngre järnålder, Stockholm 1974

Häradskartor öfver Stockholms län upprättade av Rikets allmänna kartverk åren 1901 - 1906, skala 1:50 000, Stockholm

- Beskrifningar till kartorna öfver Stockholms län. Upprättade i Rikets allmänna kartverk åren 1905 - 1912, Stockholm

Johansson, Ingemar: Den stadslösa storstaden, Stockholm 1974

af Klint, Cecilia & Rudbeck, Hedvig: Edsbergs slott - med anor från 1600-talet, Sollentuna kommun 1978

Länsstyrelsen i Stockholms län, Meddelande 1982:5, Folkmängden i länets kommuner och församlingar den 31 december åren 1977 - 1981 enligt indelning den 1 jan 1982, Planeringsavdelningen/Regionalekonomiska enheten

Miljöer och större områden av betydelse för kulturminnesvården, Beskrivning till kartredovisning sammanställd inom riksantikvarieämbetet, Civildepartementet, Förarbeten för fysisk riksplanering, Underlagsmaterial nr 23

Rydström, Gunhild & Wijkander, Keith: Skälby, Sollentuna. Under järnåldern, Stockholms universitet 1974

Sollentuna Hembygdsförening, Skrift nr 10, Sollentuna 1979

Sollentuna kommun: Karta med beskrivning över Torp, Dragon-
torp, Båtsmanstorp m fl inom Sollentuna köping, Sollen-
tuna kommun 1974

- Adresskarta över Sollentuna kommun, Upprättad 1980 av
stadsingenjörskontoret i skala 1:15 000

Staf, Nils (red): Spånga sockens historia, Stockholm 1966

Stockholms förstäder och villasamhällen, Stockholm 1911

Stockholms läns kalender 1874, Stockholm 1874 (Sahlbom, W &
Ljungström, P V)

Ström, Fredrik (red): Stor-Stockholms villastäder i ord och
bild, Stockholm 1942

Svenska fornminnesplatser nr 11: Järvafältets fornlämningar,
Stockholm 1929

Söderberg, Bengt G: Slott och herresäten i Sverige, Uppland
I, Malmö 1967

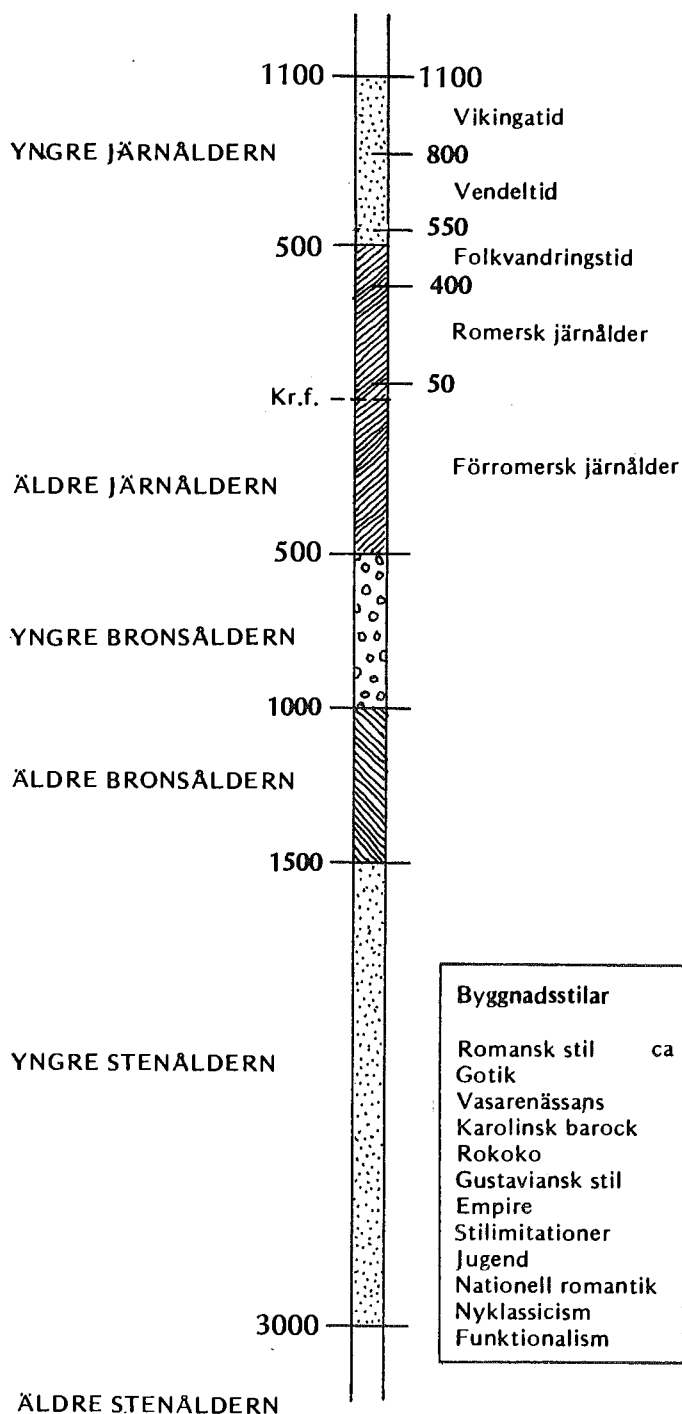
Topografiska Corpsens karta öfver Sverige 1873, (uppmätt
1862, 1866), Generalstabens Litografiska Anstalt 1877

Topografisk karta över Sverige i skala 1:50 000. Upprättad
av Rikets allmänna kartverk

Wessén, Elias: Upplands runinskrifter, första häftet, Upp-
sala 1940

ORDFÖRKLARINGAR

De förhistoriska perioderna

Byggnadsstilar

Romansk stil	ca 1100–1250
Gotik	1250–1525
Vasarenässans	1525–1640
Karolinsk barock	1640–1730
Rokoko	1730–1780
Gustaviansk stil	1780–1800
Empire	1800–1840
Stilimitationer	1840–1900
Jugend	1895–1915
Nationell romantik	1897–1920
Nyklassicism	1920–1930
Funktionalism	1930–

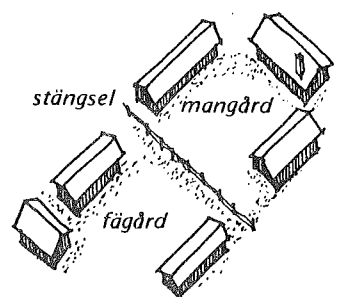
Bautasten
rest sten, minnesvård

Corps-de-logi
huvudbyggnad

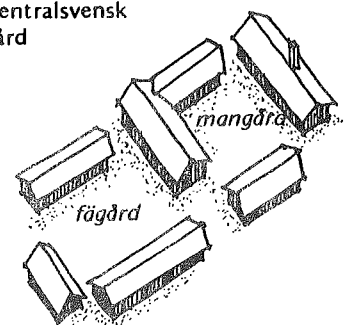
Fornborg
samlingsbeteckning för skydds-
anläggningar på otillgängliga
berg

Grisaille
målning i endast grå toner,
ofta med bakgrund i annan
färg, guld eller silver

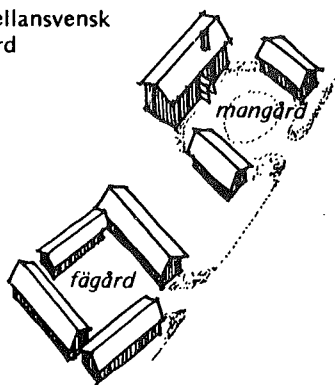
Gårdstyper
Götisk gårdstyp

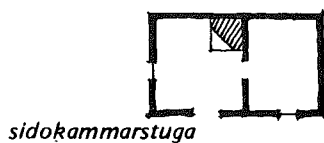
Centralsvensk
gård

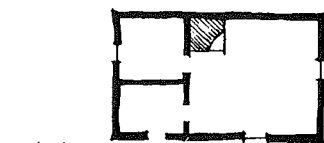
Mellansvensk gård

Husplaner

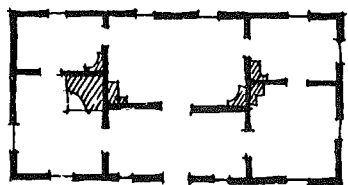
sidokammarstuga

enkelstuga

parstuga

sexdelad plan

Hällristning
bildristning från bronsåldern

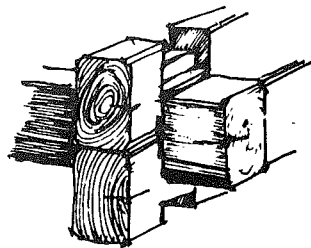
Hög

Kastal

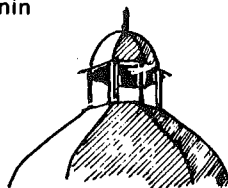
medeltida försvars- och bostadstorn; förekom även i kyrkor

Knuttimring

Landbönder
äldre benämning på arrendatorer

Lanternin

Reduktion
återbördande till kronan av jordegendom, främst under Karl XI:s tid

Rest sten
bautasten, under äldre järnålder, "gravvård"

Runristning
kan finnas på markstenar eller särskilt utvalda block (runstenar) samt på släta bergytor (runhällar). Också andra föremål var runristade

Röse

Skeppssättning

uppifrån

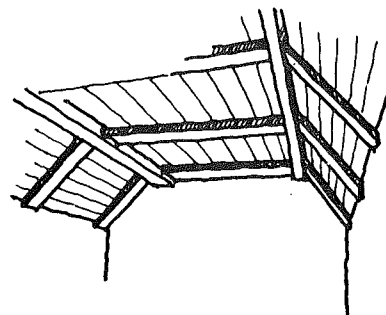
från sidan

Skålgrop
rund eller oval offergrop (?), urknackad i berghäll eller stenblock. Skålgroparna, som också kallas älvkvarnar, finns företrädesvis i bronsåldersmiljö

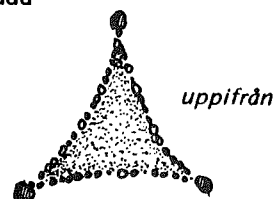
Stensättning

Tredingstak

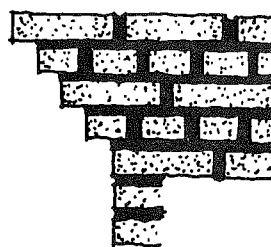

Treudd

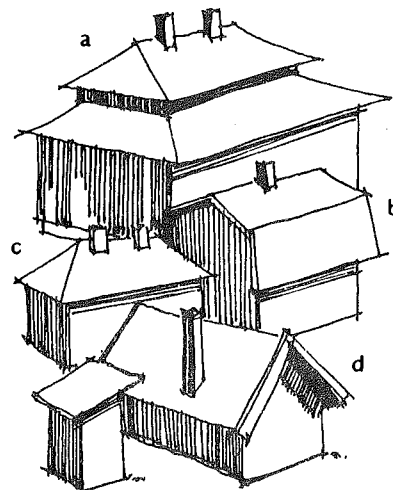
uppifrån

Utkragning

Yttertaksformer

- a. säteritak
- b. brutet tak (mansardtak)
- c. valmat tak
- d. sadeltak
- e. pulpettak

BILAGA**Genomförda säkerställande- och
vårdåtgärder i juli 1982**

LÄNSSTYRELSENS FORNVÄRDSPROGRAM

Objektnr	Namn	Raä nr	Fornlämningstyp
48	Viby	94, 263	Gravfält
49	Edsberg	70	"
51	Knistahammar	275-276	"
75	Skillinge	101-102, 104-106, 108-108	"

STADSPLANER MED KULTURRESERVAT (Q) OCH SÄRSKILD MILJÖHÄNSYN (q)

Stpl namn	Fastställd	Kulturresevat	Särskild miljöhänsyn
Landsnora	1971-10-28	Kvarnen med tillhörande an- läggningar, 1a 1968:39	
Gillberga gård	1980-01-15	-	Gillberga gård, 1a 1968:8
Landsnora kvarn	1980-12-30	-	Mjölmarstuga vid Landsnora kvarn, 1a 1968:39
Sollentuna kyrkogård	1981-06-11	Prästgården	Klockargården, kyrk- stallarna, Sollentuna- holms ekonomi- byggnader, 1a 1968:22
Ravallshagen, Södra Viby och Östra Viby	1982-02-11 (ej laga kraft)	Kista båtsmans- torp, 1968:33	Bebyggelsen mellan Humlevägen och Skil- lingevägen
Borgvägen	1982-03-25	Sjöbergs gård (huvudbyggnaden och gamla manbyggnaden). 1a 1968:56	Avser fastigheterna med nybyggnadsrätter intill kulturresevatet
Norrvikens centrum	1982-05-04	Villa Svenstorp (Stationsvägen 20), 1a 1976:29	Nybyggnadsrätter och äldre bebyggelse i kulturresevatets omgivning

KULTURMINNESVÄRDENS INTRESSEN I DEN FYSISKA RIKSPLANERINGEN

Två kulturhistoriska miljöer av riksintresse är redovisade i Sollentuna (se karta). Den ena (3) är till huvuddelen belägen i Täby kommun. Beskrivningarna till miljöerna lyder som följande:

2 Sollentuna

Området mellan Edssjön och Sollentuna. Överby-Ytterbymiljön, kulturhistoriskt intressant bebyggelse med fornlämningar. I det sönderskurna området närmast söder om Edssjön finns ett flertal fornlämningslokaler med enstaka stensättningar, dessutom större och mindre gravfält, mestadels av äldre och yngre järnålderstyp. I området ingår Antuna och Bisslinge gårdar med gravfält och runstenar.

Miljön omfattar även delar i Upplands Väsby kommun.

3 Området runt S delen av Vallentunasjön

Området runt S delen av Vallentunasjön med husruin, Fällbro runsten, runristningar, gravfält, Hagby gård med runstenar och gravfält, runristningar och fornväg i SSV och gravfält i SO. Jarlabankes bro. Skogbergagravfälten och gamla kommunisterbostället. Ö Arningegravfälten. Miljön utsträckt mot V inom Upplands Väsby och Sollentuna kommunblock samt mot NNO.

(Endast runristningar och fornväg i SSV berör Sollentuna kommun).

NATURRESERVAT

Naturreservatet Järvafältet i Sollentuna kommun, fastställt 1979-06-28 (se karta).

"Syftet med reservatet är att bevara ett stort tätortsnära naturområde av synnerligt värde för friluftslivet samtidigt som områdets vetenskapliga och kulturella värden skall skyddas och vårdas. Anläggningar för friluftslivet skall begränsas till sanitära anordningar, eldstäder o d. Dock kan ev skidsportanläggningar anordnas i anslutning till Älgkärrstippen. Järvafältet bör således på sin betydelse för kännedom om landets natur, dess synnerliga värde för allmänhetens friluftsliv samt dess vetenskapliga och kulturhistoriska värden särskilt skyddas och vårdas som naturreservat".

*Kulturhistorisk miljö av
riksintresse*

Naturreservat

RÄTTELSE

s 121

Bilderna till 15 Idrottsvägen respektive 16 Lenalund har blivit omkastade